

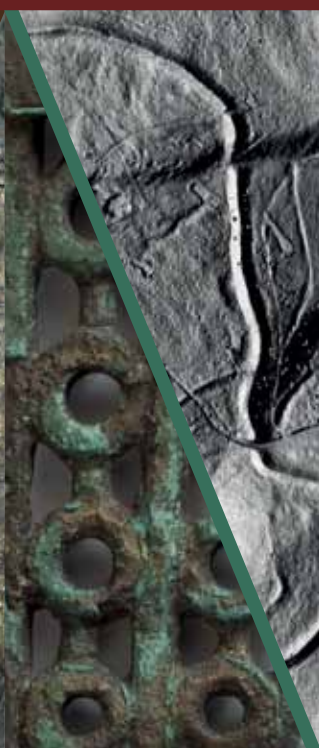
7000

év története:

Fejezetek Magyarország
régészetéből

Jahre Geschichte:

Einblicke in die
Archäologie Ungarns

← 6000 Kr. e. / v. Chr.

0

1000 Kr. u. / n. Chr. →

7000

7000 év története:

Fejezetek Magyarország régészetéből

7000 Jahre Geschichte:

Einblicke in die Archäologie Ungarns

7000

év története:

Fejezetek Magyarország régészetéből

Jahre Geschichte:

Einblicke in die Archäologie Ungarns

szerkesztette • herausgegeben von

HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya • WINGER Daniel

2018

Verlag Bernhard Albert Greiner

Gedruckt mit Unterstützung

des Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Eunopa e. V. in Leipzig (GWZO). Diese Maßnahme wird mitfinanziert durch Steuermittel auf der Grundlage des von den Abgeordneten des Sächsischen Landtages beschlossenen Haushaltes.

der Deutsch-Ungarischen Gesellschaft e. V., Sitz Berlin und seines Präsidenten Klaus Rettel

der AAB Archäologische Ausgrabungen und Bauprojektbetreuung, Berlin, Herrn René Bräunig

Leibniz-Institut für
Geschichte und Kultur
des östlichen Eunopa

7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből /

7000 Jahre Geschichte: Einblicke in die Archäologie Ungarns.

Heinrich-Tamáská, Orsolya / Winger, Daniel (eds.).

Remshalden: Greiner 2018. ISBN 978-3-86705-085-2

Bibliographische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

1. Auflage 2018

© 2018

Verlag Bernhard Albert Greiner, 73630 Remshalden; www.bag-verlag.de

Umschlagbild: Abb. 1/3; 1/11; 2/5; 3/19; 3/18b; 4/23b; 4/1; 3/33b; 3/38.

Umschlaggestaltung, Satz: Anita Mezei

Grafik: Krisztián Kolozsvári

Redaktion: Orsolya Heinrich-Tamáská, Daniel Winger

Das Werk ist in allen seinen Teilen urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig. Das gilt insbesondere für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

ISBN 978-3-86705-085-2

Előszó

Vorwort

A kötet a berlini Freie Universität Régészeti Intézetében 2014 és 2015 között, két szemeszteren át megrendezett előadássorozat tanulmányait gyűjti össze. A központban Magyarország, illetve tágabb értelemben a Közép-Dunavidék régészete állt. Nemzetközi és interdiszciplináris projektek eredményeire támaszkodva, neves szakemberek cikkei mutatják be a magyarországi régió jelentőségét Európa régészetében.

A társadalmi fejlődés egyik legnagyobb átalakulása, a neolit forradalom, amelynek köszönhetően elterjedt a földművelés és az állattartás, valamint állandó települések jelentek meg, éppen a Kárpát-medencén keresztül érte el a mai Németország területét. Később a rendkívül élénk kulturális kapcsolatokat felmutató bronzkorban is kulcsszerepet játszott Magyarország területe, ahol is az észak-déli és a kelet-nyugati áramlatok keresztezték egymást. A Közép-Dunavidék tanúja volt a kelta vándorlásnak, majd a római hódításnak, ill. a provinciák kiépítésnek. Mindemellett ez a táj adott ott-hont különböző lovas-nomád hatalmi központok kialakulásának is. A hunok megjelenése a népvándorlás korának kezdetét, míg az avarok uralma e korszaknak a lezárását jelenti. A magyar honfoglalás pedig a középkori Magyar Királyság születésének nyitó dátuma.

E kötet keretei természetesen nem engedik meg, hogy egy teljes áttekintés adjon 7000 év történetéről. Így vannak korszakok amiknek nem tudunk helyet adni, mint pl. a rézkor, a vaskori szkíta kultúra, vagy a Karoling kor. A kiválasztott tematikai egységek mégis egy kronológiai vonalat követve, reprezentatív betekintéseket adnak Magyarország régészeti kutatásába.

Der vorliegende Sammelband geht auf eine sich über zwei Semester erstreckende Vortragsreihe am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin zurück, die in den Jahren 2014 und 2015 stattfand. Im Mittelpunkt stand die Archäologie im heutigen Ungarn bzw. – weiter gefasst – im mittleren Donaauraum. Die Beiträge renommierter WissenschaftlerInnen, die von ihren internationalen und interdisziplinären Forschungen und Projekten berichten, zeigen eindrucksvoll die Bedeutung des ungarischen Raumes für die vor- und frühgeschichtliche Entwicklung Europas auf.

Die größte Umwälzung menschlichen Verhaltens, die neolithische Revolution, der Übergang zu Sesshaftigkeit, Ackerbau und Viehzucht, erreichte beispielsweise erst über das Karpatenbecken das heutige Deutschland. Auch in der weit vernetzten Welt der Bronzezeit kommt Ungarns Gebieten eine Schlüsselstellung zwischen Nord und Süd, Ost und West zu. Der Mitteldonaauraum war Zeuge der keltischen Wanderung und der römischen Expansion bis hin zum Provinzausbau. Die Region war darüber hinaus wiederholt Mittelpunkt reiternomadischer Herrschaftsbildungen: Die Ankunft der Hunnen markiert den Beginn der Völkerwanderung, die der Awaren deren Ende. Die Landnahme der Ungarn steht wiederum am Anfang der Entstehung des ungarischen Königreichs.

Der Rahmen dieses Buches erlaubt natürlich nicht 7000 Jahre Geschichte in vollem Umfang zu behandeln. So konnten einige Perioden nicht berücksichtigt werden, wie etwa die Kupferzeit, die eisenzeitliche skythische Kultur

A Duna minden korszakban döntő jelentőségű útvonal volt, összekötő és elválasztó szerepet egyaránt betöltve. A térség vonzotta és tovább is engedte ez embereket, miközben azok hatottak egymásra, kicserélték egymás között tudásukat, alkalmazkodtak egymáshoz, keveredtek és egyesültek egymással. Ezekről a folyamatokról tanúskodnak az utóbbi 7000 év különböző nyomai: telepek és erődítések, kultuszhelyek és temetők, kincsleletek és közlekedési útvonalak. Mindennek megértéséhez a modern régészet a vizsgálati eljárások széles spektrumával dolgozik, amelyek elősegítik a történelem megértését a maga komplexitásában, és egyidejűleg újabb kérdéseket is felvetnek. A kötet betekintést nyújt a Kárpát-medencében egykor élt népek vándorlási útvonalai, rokonsági kapcsolataiba, étkezési szokásaiba. Az ásatási leletek beszélnek kézműves technikákról, tudás továbbadásról, innovációról, valamint messzire nyúló kereskedelmi kapcsolatokról is. A régészeti kutatás továbbá figyelmet szentel a vallási elképzeléseknek, a szellemi világ és a társadalmi berendezkedés kérdéskörének is.

A berlini régészeti előadássorozat mind a szak kollégák, mind az egyetemisták és a laikus érdeklődők részéről kedvező visszajelzést kapott. A sikerért köszönet illeti a berlini székhelyű Német-Magyar Társaságot, amely t. k. e kötet létrejöttét is lehetővé tette. Külön is meg kell említeni a Társaság elnökének, Rettel Klaus úrnak személyes elkötelezettségét. Ugyancsak köszönet illeti a berlini Freie Universität Régészeti Tanszékét, valamint Dr. Meyer Michael professzort az ötlet befogadásáért.

A legnagyobb köszönet azonban azoknak a régész kollégáknak jár, akik előadásaikkal és tanulmányaikkal biztosították e gazdagon illusztrált és sokoldalú betekintést Magyarország régészetébe. Reméljük, sikerült megfelelni a kihívásnak, és egy olyan könyvet létrehozni, amely szakmai hitelessége mellett a nagyközönség számára is érthető, élvezetes olvasmányt kínál.

oder die karolingische Expansion. Die ausgewählten Themenblöcke geben jedoch einer chronologischen Linie folgend, repräsentative Einblicke in die archäologische Forschung Ungarns.

Die Donau präsentiert sich dabei durch die Zeiten als Hauptverkehrsader, verbindend und trennend zugleich. Menschen kamen und gingen – nicht ohne sich auszutauschen, anzupassen, zu vermischen und zu verschmelzen. Von diesen Prozessen zeugen unterschiedlichste Hinterlassenschaften der letzten 7000 Jahre: Siedlungen und Befestigungen, Kultplätze und Gräber, Schätze und Verkehrswege. Dabei setzt die moderne Archäologie ein breites Spektrum analytischer Methoden ein, die das Verständnis und die Vielschichtigkeit der Geschichte fördern, aber auch neue Fragen aufwerfen. Wir erfahren in diesem Buch Neues über die Wanderungen, die Verwandtschaft und Ernährung der Menschen, die einst im Karpatenbecken lebten. Die Funde beleuchten Herstellungstechniken, Wissenstransfer, Innovationen und weitreichenden Handel. Glaubensvorstellungen, Ideen und Gesellschaftssysteme stehen ebenso im Fokus der archäologischen Betrachtung.

Die außerordentlich gut von KollegInnen, Studierenden und interessierten Laien wahrgenommene Berliner Vortragsreihe war nur durch umfangreiche Unterstützung möglich: An erster Stelle sei hier die Deutsch-Ungarische Gesellschaft e. V., Sitz Berlin genannt, die auch maßgeblich die Erstellung dieses Buches ermöglichte. Hervorzuheben ist hierbei das persönliche Engagement des Präsidenten des Vereins, Herrn Klaus Rettel. Des Weiteren danken wir dem Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin und Prof. Dr. Michael Meyer für die Aufnahme unserer Idee.

Größter Dank gilt aber den beteiligten KollegInnen, die es mit ihren Vorträgen und vorliegenden Beiträgen möglich gemacht haben, diese reich bebilderten und vielschichtigen Einblicke in die Archäologie Ungarns zu vermitteln. Es bleibt zu hoffen, dass uns die schwierige Gratwanderung gelang, sowohl der weiten Öffentlichkeit als auch der archäologischen Fachwelt ein Buch in die Hand zu geben, das mit Gewinn gelesen werden kann.

HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya • WINGER Daniel

Tartalom

Inhalt

- 5–6 Előszó • Vorwort
- 11–32 *Bevezető • Einführung*
HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya • WINGER Daniel
Ember és környezete a Közép-Duna vidékén – új módszerek a régészeti kutatásban
Der Mensch und seine Umwelt im Mitteldonauraum – neue Methoden der archäologischen Forschung
- 33–34 1. FEJEZET: Neolitikum • Az európai civilizáció kezdete
1. KAPITEL: Neolithikum • Die Anfänge der europäischen Zivilisation
- 35–50 BÁNFFY Eszter
Az európai civilizáció kezdetei: az első földművesek megjelenése Közép-Európa délkeleti régiójában
Die Anfänge der europäischen Zivilisation: Die Herkunft der ersten Bauern im südöstlichen Mitteleuropa
- 42–43 BÁNFFY Eszter
Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb • Egy hétezer éves állatfigura mint építési áldozat?
Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb • Eine 7000 Jahre alte Tierfigur als Bauopfer?
- 51–60 P. BARNA Judit
Tények és talányok: a neolitikus körárok
Fakten und Rätsel: Neolithische Kreisgrabenanlagen
- 61–62 2. FEJEZET: Bronzkor • Egy Európát összekötő fém korszaka
2. KAPITEL: Bronzezeit • Das Zeitalter eines Europa verbindenden Metalls
- 63–74 P. FISCHL Klára • MÜLLER Róbert
Megjegyzések a Kárpát-medence bronzkori településrendszeréhez
Bemerkungen zur bronzezeitlichen Besiedlung des Karpatenbeckens
- 70–71 ILON Gábor
Velem • Egy késő bronzkori aranykincs
Velem • Ein spätbronzezeitlicher Goldschatzfund
- 75–88 P. FISCHL Klára • MÜLLER Róbert
A Dél-Borsodi-síkság és Várköly-Nagyláz-hegy – két példa a bronzkorból
Zwei Beispiele aus der Bronzezeit – die Südborsoder-Ebene in Ostungarn und Várköly-Nagyláz-hegy

- 89–90 3. FEJEZET: Vaskor • Központok és kapcsolatrendszer
3. KAPITEL: Eisenzeit • Zentren und Netzwerke
- 91–116 ĐURKOVIČ Éva • JEREM Erzsébet • MOLNÁR Attila • TANKÓ Károly
A Kárpát-medence a vaskorban: interdiszciplináris kutatások legújabb eredményei
Das Karpatenbecken in der Eisenzeit: aktuelle Ergebnisse interdisziplinärer Forschungen
- 112–113 SZABÓ Ádám
Gajić / Hercegmárok • Egy kelta arany nyakperek (Torques)
Gajić / Hercegmárok • Ein keltischer Goldhalsring (Torques)
- 117–126 GÁTI Csilla
Sírmezők és földvárak: Pécs, Jakab-hegy és Szajk környékének vaskori lelőhelyei
Bestattungsplätze und Erdwälle: Die eisenzeitlichen Fundplätze in Pécs, Jakab-Berg, und bei Szajk
- 127–128 4. FEJEZET: Császárkor • Rómaiak és barbárok a Dunán innen és túl
4. KAPITEL: Kaiserzeit • Römer und Barbaren dies- und jenseits der Donau
- 129–146 *A Barbaricum • Das Barbaricum*
KULCSÁR Valéria
A császárkori Barbaricum a Magyar Alföldön: etnopolitikai változások a Kárpát-medencében az ezredfordulón
Das kaiserzeitliche Barbaricum in der Ungarischen Tiefebene: Ethnische und politische Veränderungen im Karpatenbecken zur Jahrtausendwende
- 134–135 SZABÓ Ádám
Herpály • Egy szarmata kori díszpajzsdudor ornamentikája
Herpály • Die Ornamentik eines sarmatenzeitlichen Zierschildbuckels
- 147–156 GULYÁS Gyöngyi
Mit viseltek a szarmata lányok és asszonyok? Régészeti megfigyelések az Óföldsé-Ürmösön feltárt temető sírjai alapján (Kr. u. 4–5. sz.)
Wie kleideten sich sarmatische Mädchen und Frauen? Archäologische Beobachtungen anhand der Befunde des Gräberfeldes von Óföldsé-Ürmös (4.–5. Jh. n. Chr.)
- 157–176 *Pannonia • Pannonien*
BORHY László
Pannonia római provincia történetéhez – A rómaiak Magyarországon
Zur Geschichte der römischen Provinz Pannonien – Die Römer in Ungarn
- 168–169 SZABÓ Ádám
Budapest • Egy késő római tiszti sisak
Budapest • Ein spätrömischer Offiziershelm

- 177–186 HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya
Rómaiak a római hatalom bukása után? Kontinuitáskutatás a keszthely-fenékpusztai római erődben
Römer nach dem Ende Roms? Kontinuitätsforschung in der römischen Festung von Keszthely-Fenékpuszt
- 187–188 5. FEJEZET: Népvándorláskor • Germánok és lovas nomád népek kelet és nyugat között
5. KAPITEL: Völkerwanderungszeit • Germanen und Reiternomaden zwischen Ost und West
- 189–210 *Germánok • Germanen*
RÁCZ Zsófia • VIDA Tivadar
Germánok keletről és nyugatról: A gepidák és langobardok régészete
Germanen von Osten und Westen: Die Archäologie der Gepiden und Langobarden
- 198–199 RÁCZ Zsófia
Apahida • Arany és gránátkő: királyi temetkezések emlékei?
Apahida • Gold und Granat: Zeugnisse königlicher Bestattungen?
- 211–220 VON FREEDEN Uta • WINGER Daniel
A langobardok „vándorlása”: a szőládi temető tanulságai
Die „Wanderung” der Langobarden: Erkenntnisse aus dem Gräberfeld von Szőlád
- 221–244 *Lovas nomádok • Reiternomaden*
HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya
Veszedelem keletről? Hunok, avarok és korai magyarok az aktuális régészeti kutatások tükrében
Gefahr aus dem Osten? Hunnen, Awaren und frühe Ungarn im Spiegel aktueller archäologischer Forschungen
- 238–239 HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya • WICKER Erika
Kunbábony • Arany álcsatos öv egy avar kagán (?) sírjából
Kunbábony • Goldener Pseudoschnallengürtel aus dem Grab eines Awarenkhagans (?)
- 245–252 LANGÓ Péter • KUSTÁR Rozália • CSŐSZ Aranka
A korai magyarok temetkezési rendjéről: a harta-freifelti temető ásatási eredményei
Über die Bestattungsordnung der frühen Ungarn: Ergebnisse aus dem Gräberfeld von Harta-Freifelt
- 253–274 Irodalom • Literatur
- 275–280 Lelőhely jegyzék • Fundortregister
- 281–282 Szerzők • Autoren

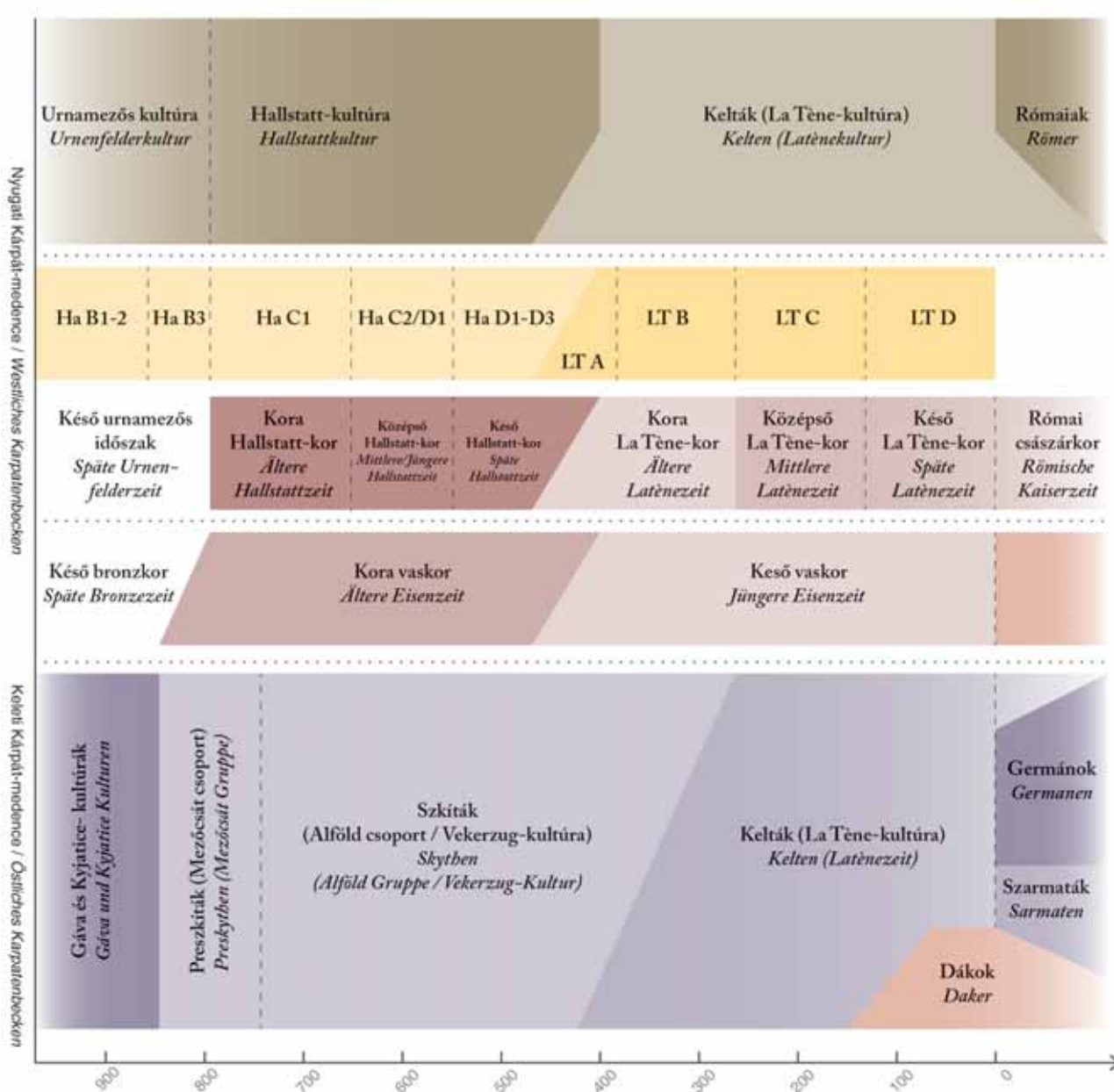

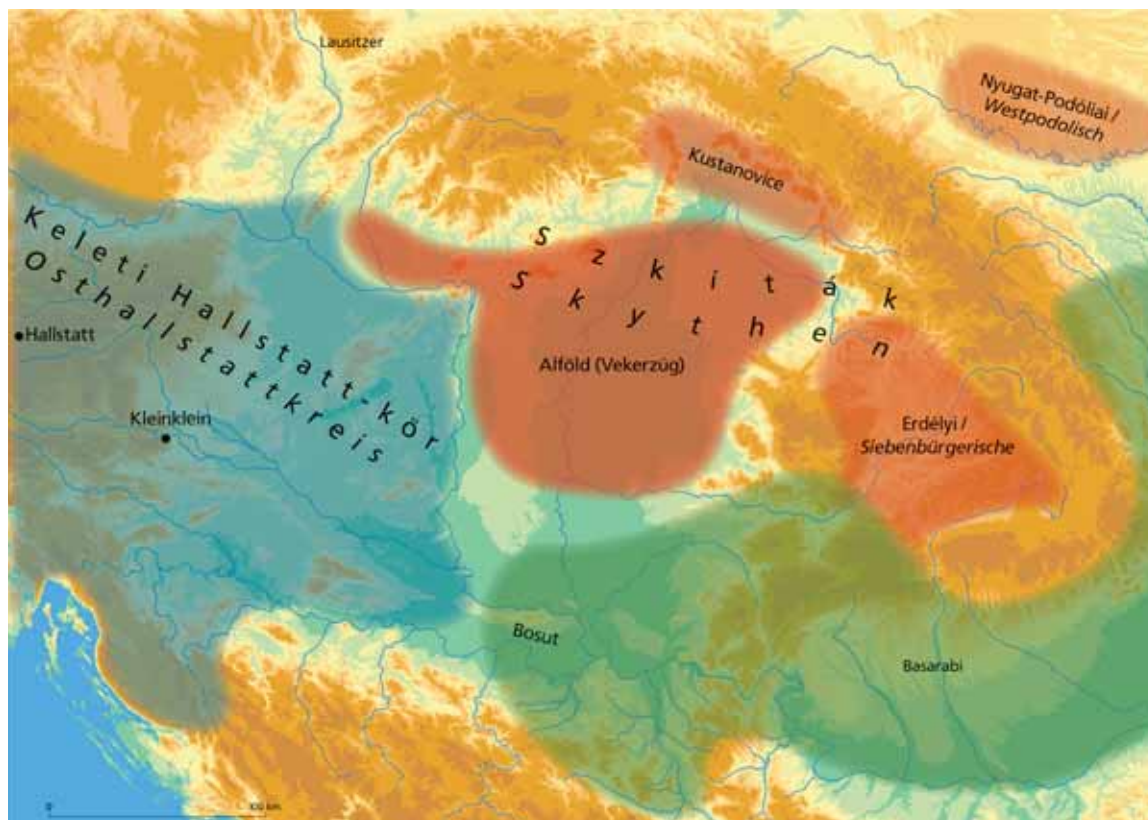
3. fejezet: Vaskor

Központok és kapcsolatrendszer

3. Kapitel: Eisenzeit

Zentren und Netzwerke

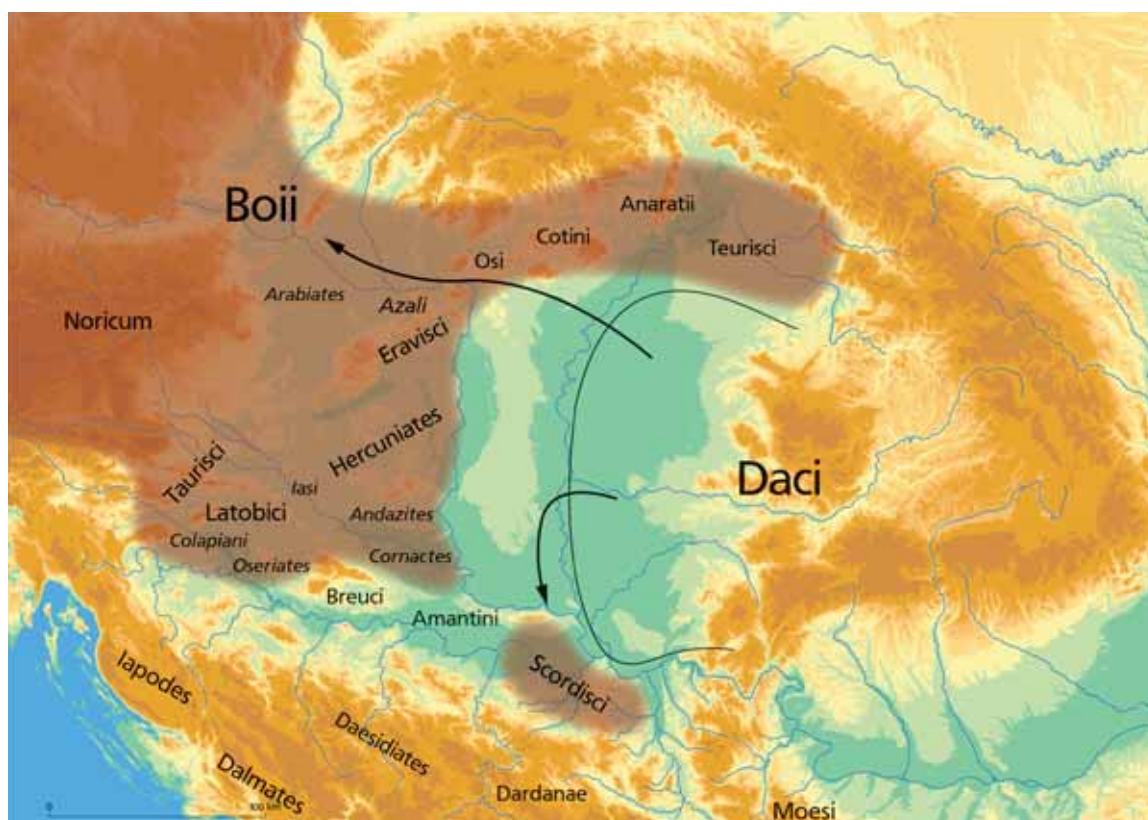

3/II

Kora vaskori kultúrák a Kárpát-medencében a Kr.e. 7–6. században. • Früheisenzeitliche Kulturen im Karpatenbecken während des 7.–6. Jahrhunderts v. Chr.

TANKÓ K. (Grafika • Grafik: KOLOZSVÁRI K.).

3/III

Késő vaskori népek és kultúrák a Kárpát-medencében a Kr.e. 1. században és az időszámításunk kezdetén. • Späteisenzeitliche Gruppen und Kulturen im Karpatenbecken während des 1. Jahrhunderts v. Chr. und zu Beginn unserer Zeitrechnung.

Szabó 2015, Fig. 102; Borhy 2015, Fig. 105, 109. (Grafika • Grafik: KOLOZSVÁRI K.).

ĐURKOVIČ Éva • JEREM Erzsébet • MOLNÁR Attila • TANKÓ Károly

A Kárpát-medence a vaskorban: interdiszciplináris kutatások legújabb eredményei

Das Karpatenbecken in der Eisenzeit: aktuelle Ergebnisse interdisziplinärer Forschungen

Bevezetés (JEREM E.)

Az 1980-as és 90-es években még viszonylag egyszerűnek tűnt a magyarországi vaskori kutatás helyzetének áttekintése (Jerem 1984–1985; Jerem 1996), majd az ezredfordulót követően megjelentek a kiemelkedően fontos lelőhelyek feltárására támaszkodva a területileg és kronológiailag is tagolt összefoglalások (Kemenczei 2009; Jerem 2003). Már ekkor folyamatban voltak az autópálya építéseket és egyéb nagyberuházásokat megelőző feltárások, amelyek lebonyolítása új módszerek alkalmazását követelte meg mind a lelőhelyek felderítése és kiterjedésük meghatározása, mind dokumentálása szempontjából.

A gyorsan fejlődő és egyre változatosabb, úgynevezett roncsolás mentes (*non-invasive methods*) módszerek, valamint a távérzékelés, a légrégészeti és geofizikai alkalmazások használata nemcsak terjed, hanem nő a hatékonyságuk, javul a felvételek minősége, csökken a térképi megjelenítés hibahatára, felgyorsult az interpretáció, amelyet a 3D-s modellek létrehozása is segít. A kapott eredmények ellenőrzése komplex kutatásokkal történik (ld. Bevezető). Erre szolgáltató jó példát a százhalombattai Hallstatt-kori tumulusok új térképezése (Czajlik et al. 2016).

A kora vaskori települések vizsgálatánál a légrégészet legújabb eredményei, különösen a LiDAR felvételek jelentenek nagy előrelépést. Ezek egyrészt lehetővé tették olyan fontos lelőhelyek újra értelmezését, mint Pécs-Jakab hegy (117–126) vagy Zalaszentő, Nagyberki-Szalacska, Sopron-Várhely, másrészt nagykitér-

Einleitung (JEREM E.)

In den 1980er und 1990er Jahren war der Forschungsstand zur ungarischen Eisenzeit weitgehend überschaubar (Jerem 1984–1985; Jerem 1996) und nach der Jahrtausendwende erschienen regional und chronologisch gegliederte Zusammenfassungen auf der Basis der Ausgrabungsergebnisse besonderer Fundorte (Kemenczei 2009; Jerem 2003). Gleichzeitig begannen bereits die ersten großflächigen archäologischen Untersuchungen im Vorfeld des Autobahnbaus und anderer Großinvestitionen. Ihre Durchführung verlangte nach neuen Methoden sowohl hinsichtlich der Lokalisierung und Gesamtausdehnung von Fundstellen, als auch ihrer Dokumentation.

Die Verwendung sich rasant entwickelnder und komplexer zerstörungsfreier Methoden (*non-invasive methods*), wie der Fernerkundung, der Luftbildarchäologie oder der geophysikalischen Prospektion, hat dabei nicht nur eine weite Verbreitung gefunden, sondern wurde auch immer wirksamer: Die Qualität der Aufnahmen stieg, die Kartierungsmöglichkeiten wurden präziser, die Interpretationen schneller und diese wurden des Weiteren durch 3D-Modellierungen unterstützt. Die solchermaßen erzielten Ergebnisse werden durch komplexe Forschungsansätze überprüft (s. Einführung). Ein anschauliches Beispiel bietet die Kartierung der hallstattzeitlichen Tumuli von Százhalombatta (Czajlik et al. 2016).

Dank der Luftbildarchäologie und der LiDAR-Technologie eröffneten sich neue Wege in der Erforschung eisenzeitlicher Siedlungen. Diese ermöglichen einerseits die Neuauswertung wichtiger Fundorte wie Pécs-Jakabhegy

jedesű sík telepek és temetők felfedezését és kiértékelését segítik elő.

A keltezés pontosítását szolgáló radiocarbon és dendrokronológiai vizsgálatokon kívül megszorodtak a fúrások és környezetregészeti célú mintavételek, az integrált módszereknek köszönhetően képet kaphatunk a vaskori tájról és gazdálkodásról. Az anyagvizsgálatok szerteágazó és rohamosan fejlődő lehetőségei pedig a nyersanyagok eredetéről, a kézművességről, közelebbről a kerámiai és fémtárgyak előállításáról, a szerves maradványok összetételéről nyújtanak új ismereteket (ld. Bevezető).

A kora vaskor

Kora vaskori települések a Dunántúlon (ĐURKOVIČ É.)

A kora vaskori települések kutatása már 19. századtól helyet kapott a magyarországi régészetben. Pulszky Ferenc meghatározta a hazai leletanyagban a Hallstatt- és a La Tène kultúrához sorolható emlékanyagot (3/I. ábra). Rómer Flóris és Miske Kálmán a magaslati településeken folytatott kutatásaik mellett (Velem-Szentvid, Sopron, Tihany-Óvár) a kora vaskor időrendi kérdéseivel is foglalkoztak. Elsőként a fejedelmi központokként meghatározott magaslati telepekről és a halomsíros temetkezésekből előkerült látványos leletanyag vált ismertté (Miske 1907; Gallus 1934). A régészeti kutatások kezdetének tárgyközpontúsága a kora vaskorra is jellemző volt. A 20. század elejétől kezdetét vette a leletanyag rendezése, besorolása, a kora vaskori leletek kulturális kiértékelése, miközben a helyi múzeumok gyűjteményei is folyamatosan alakultak, gyarapodtak. A 20. század közepén jelentek meg a nagyobb területet átfogó első összefoglalások (Lázár 1957; Márton 1933). Az első szisztematikus kutatások sorában említhetők a földvárkutatások (Nováki 1963), vagy a soproni feltárások.

A dunántúli kora vaskori telepek kutatása számos régész, történész, helyi kutató nevéhez kapcsolódik (pl. Uzsoki 1986; Regénye 2004; Ilon/Rasztovics 2000; Ilon 2004; Horváth 2012b; Horváth 2014). A 20. század második felében a magaslati telepek zöme mint Sopron-Várhely, Süttő, Velem-Szentvid, a Celldömök melletti Sághegy, Pécs-Jakabhegy,

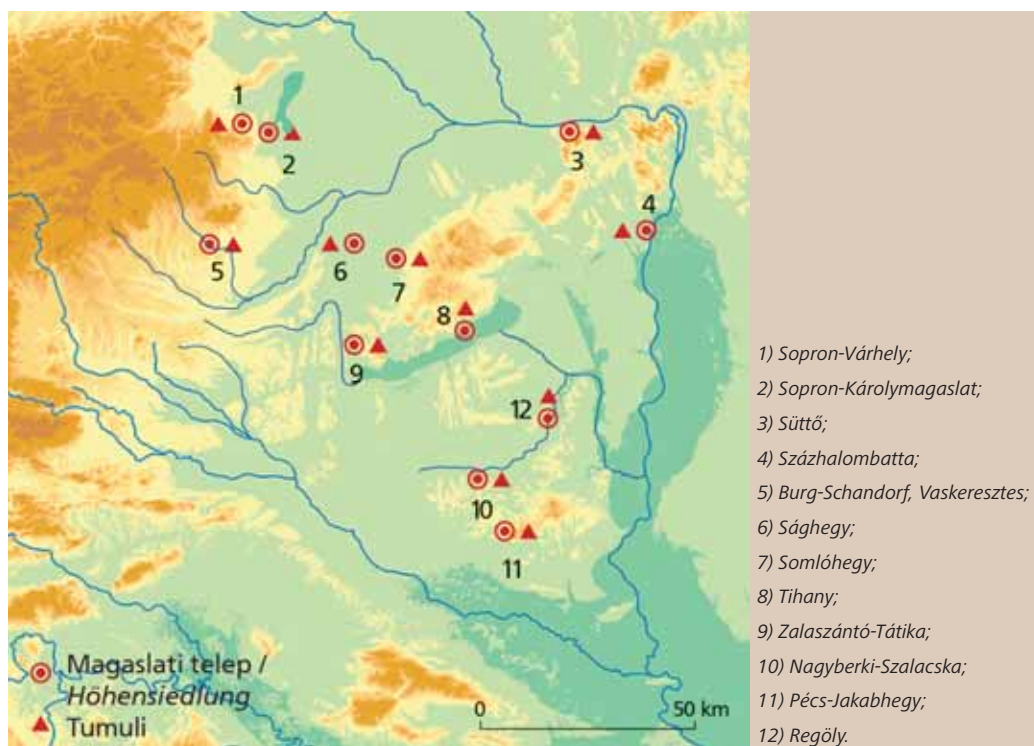
(117–126), Zalasántó, Nagyberki-Szalacska oder Sopron-Burgstall (= Várhely) und tragen andererseits zur Entdeckung und Auswertung großflächiger Flachlandsiedlungen und Gräberfelder bei.

Neben der Radiokarbonmethode und der Dendrochronologie, zur Datierung organischer Überreste, werden vermehrt Bohrungen für paläoökologische Analysen durchgeführt. Ihre Auswertung gibt Aufschluss über die eisenzeitliche Landschaft und Landwirtschaft. Vielseitige und sich rasch entwickelnde Möglichkeiten der Materialanalytik liefern schließlich neue Erkenntnisse zur Provenienz von Rohstoffen, zu Handwerkstechniken, wie der Keramik- und Metallproduktion, und über die Zusammensetzung organischer Materialien (s. Einführung).

Die frühe Eisenzeit

Früheisenzeitliche Siedlungen in Transdanubien (ĐURKOVIČ É.)

In Ungarn werden bereits seit dem 19. Jahrhundert früheisenzeitliche Siedlungen erforscht. Ferenc Pulszky hat innerhalb des heimischen Fundmaterials die materielle Hinterlassenschaft von Hallstatt- und Latènekultur identifiziert (Abb. 3/I). Flóris Rómer und Kálmán Miske haben sich neben ihren Forschungen zu Höhensiedlungen wie Velem-Szentvid, Sopron oder Tihany-Óvár mit chronologischen Fragen der frühen Eisenzeit auseinandergesetzt. Zunächst wurde reiches Fundmaterial von als Fürstensitzen angesprochenen Höhensiedlungen und aus Grabhügeln bekannt (Miske 1907; Gallus 1934). Die sich damals auf Funde konzentrierende archäologische Forschung war auch für die Früheisenzeit charakteristisch. Am Anfang des 20. Jahrhunderts begann die Klassifikation und Einstufung des Fundmaterials bzw. die kulturelle Auswertung der früheisenzeitlichen Funde. Zugleich wuchsen die Sammlungen in regionalen Museen. In der Mitte des 20. Jahrhunderts erschienen erste Überblickswerke (Lázár 1957; Márton 1933). Zu den ältesten systematischen Untersuchungen gehören Forschungen an eisenzeitlichen Wallanlagen (Nováki 1963) bzw. die Ausgrabungen in Sopron. Die früheisenzeitlichen Siedlungen in Transdanubien wurden von Archäologen, Historikern und Heimatforschern untersucht (z. B. Uzsoki

3/1

Erődített kora vaskori magaslati telepek és tumulus temetkezések együttes előfordulásának elterjedési térképe.

Verbreitung des gemeinsamen Vorkommens von befestigten, früheisenzeitlichen Höhensiedlungen und Tumuli.

JEREM E.
Grafika • Grafik: Ősi S.

Százhalombatta, Tihany-Óvár (Nováki 1952; Nováki 1955; Patek 1976; Vékony 1986; Marton 1996a; Marton 1996b; Lázár 1943; Maráz 1979; Holport 1985; Holport 1986; Holport 1996; Uzsoki 1986) már ismert volt a szakirodalomban (3/1. ábra). Az eredmények nemzetközi szinten is hangot kaptak, mint azt a velem-szentvidi francia-magyar kutatási program (Marton 1998), a soproni régió vizsgálatában is résztvevő osztrák régészek, vagy a napjainkban is zajló százhalombattai nemzetközi feltárások mutatják (Czajlik et al. 2016). A Dunántúl déli részén aktuális kora vaskori kutatások folynak (Fekete 1983; Szabó/Fekete 2011; Maráz 1996; Gáti 2009).

A 20. század végétől az autópálya építések, a nagyobb beruházásokhoz kapcsolódó földmunkák, valamint a számos település rendezési során végzett nagyterületű feltárások teret nyitottak a síktelepnek nevezett nyílt települések vizsgálatának, mint pl. Sopron-Krautacker, Győr-Ménfőcsanak (3/2a. ábra), Balatonboglár, Szajk (Jerem 1986b; Schwellnus 2011; Đurković 2014; Jáky 2016; Gáti 2009). Hasonlóan gazdagodtak ismereteink Koroncón, Ikervár-Pinkócon, Váton, Letenyén, Alsópáhokon, vagy a Benta völgyében végzett feltárások során (Molnár 2013; Nagy et al. 2012; Molnár/Farkas 2011; Hor-

1986; Regenye 2004; Ilon/Rasztovics 2000; Ilon 2004; Horváth 2012b; Horváth 2014). In der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts waren die meisten Höhensiedlungen, wie Sopron-Várhely, Süttő, Velem-Szentvid, Sághegy bei Celldömölk, Pécs-Jakabhegy, Százhalombatta und Tihany-Óvár (Nováki 1952; Nováki 1955; Patek 1976; Vékony 1986; Marton 1996a; Marton 1996b; Lázár 1943; Maráz 1979; Holport 1985; Holport 1986; Holport 1996; Uzsoki 1986), bereits bekannt (Abb. 3/1). Die Ergebnisse dortiger Forschungen sind auch international bekannt geworden, dies zeigen bspw. das französisch-ungarische Forschungsprojekt in Velem-Szentvid (Marton 1998), die Beteiligung österreichischer Archäologen bei der Erforschung der Sopron-Region oder die gegenwärtigen internationalen Ausgrabungen in Százhalombatta (Czajlik et al. 2016). Aktuell steht die Früheisenzeit im südlichen Teil Transdanubiens im Fokus der Forschung (Fekete 1983; Szabó/Fekete 2011; Maráz 1996; Gáti 2009).

Seit dem Ende des 20. Jahrhunderts haben der Bau von Autobahnen und andere Großprojekte sowie die Umsetzung von Bebauungsplänen großflächige Untersuchung von als Flachlandsiedlungen bezeichneten offenen Siedlungen möglich gemacht, z. B. Sopron-Krautacker, Győr-Ménfőcsanak (Abb. 3/2a), Balatonboglár

3/2

Győr-Ménfőcsanak:

- a.** Kora vaskori nyílt telep, légifotó;
b. Szövőszék maradványai az ásatáson.

Győr-Ménfőcsanak:

- a.** Fröheisenzeitliche Flachlandsiedlung, Luftbild;
b. Überreste eines Webstuhls während der Ausgrabung.

MNM, NOK II. regionális iroda,
Szombathely.

váth 2012b; Horváth 2015; Tokai 2012; Tóth-Vásárhelyi 2008). Mindezek mellett napjainkban egyre gyarapodik azon kutatási projektek száma, amelyek egy-egy kutatási kérdésre, témakörre irányulnak (Jerem/Urban 2000; Rudner/Jerem 2002; Jerem 2003; Jerem 2007). A Dunántúl változatos földrajzi környezete a kora vaskori népesség településeinek hálózatát döntően befolyásolta. A közösségek dombvidéki és hegyvidéki tájak magaslati telepein, valamint az ún. nyílt telepeken éltek, amelyeket a kutatás majorságokként vagy tanyaként rekonstruál. Az erősítésekkel határolt magaslatokon fekvő telepek a későbronzkor folyamán alakultak ki. Elhelyezkedésük, védettségük révén a kora vaskorban is központokként működtek. Szükségszerű volt azonban a hát-

oder Szajk (Jerem 1986b; Schwellnus 2011; Đurković 2014; Jáky 2016; Gáti 2009). Durch Ausgrabungen in Koroncó, Ikervár-Pinkóc, Vát, Letenye, Alsópáhok und im Benta-Tal erweiterten unsere Kenntnisse (Molnár 2013; Nagy et al. 2012; Molnár/Farkas 2011; Horváth 2012b; Horváth 2015; Tokai 2012; Tóth-Vásárhelyi 2008). Gleichzeitig steigt die Zahl von Forschungsprojekten zu spezielleren Forschungsfragen und Themen (Jerem/Urban 2000; Rudner/Jerem 2002; Jerem 2003; Jerem 2007).

Die abwechslungsreichen geographischen Verhältnisse Transdanubiens prägten die Siedlungsstruktur der früheisenzeitlichen Bevölkerung grundlegend. Die Gemeinschaften lebten in Höhensiedlungen der Hügel- und Berglandschaften oder in offenen Siedlungen des Flachlandes, die in der Forschung als Höfe bzw. Gehöfte interpretiert werden. Die mit Befestigungen begrenzten Siedlungen auf den Anhöhen entstanden während der Spätbronzezeit. Dank ihrer günstigen fortifikatorischen Lage wurden sie auch in der Früheisenzeit als Zentren genutzt. Man benötigte im Hinterland kleinere Siedlungen und diese spielten während der frühen Eisenzeit eine zunehmend wichtige Rolle.

Die mehrere Hektar messenden Befestigungen bestanden z. B. in Sopron-Várhely, in Velem-Szentvid oder in Tihany-Óvár aus in Steinholzkonstruktionen errichteten Wällen, die häufig durch mehrere breite Gräben geschützt waren. Zugehörige Hügelgräberfelder erstreckten sich außerhalb der Wälle (Abb. 3/3). In Süttő, an der Donau, konnte man beobachten, dass die Anhöhe nur an der leichter zugänglichen Seite befestigt worden war (Vékony 1986, 260, Pl. 1, 1–2). Probleme der Hanglage, wie z. B. in Velem-Szentvid, bewältigte man durch Terrassierungen. Über die innere Struktur der Siedlungen ist bisher wenig bekannt. Die Befunde in Sopron-Várhely, Süttő oder in Tihany weisen darauf hin, dass man vor Ort befindliches Baumaterial (Holz, auch für Flechtwerk, und Lehm) verwendet hat. In den Siedlungen gab es – neben auf Häuser verweisenden viereckigen Befunden (Abb. 3/4) – auch Brunnen, Feuerstellen, Öfen, Gebäude für wirtschaftliche oder kultische Zwecke sowie Speicherbauten. Die Forschungen um Tihany, Velem-Szentvid und Sopron haben zudem gezeigt, dass die umliegenden Täler der Höhensiedlungen be-

országot jelentő kisebb települések léte, amely a kora vaskor folyamán egyre nagyobb szerepet kapott.

A több hektárnyi területet övező erődítéseket például Sopron-Várhelyen, Velem-Szentviden, vagy Tihany-Óváron kő- és faszerkezettel kialakított sánc alkotta, amelyet gyakran további széles árok védett, a sáncokon kívül halomsíros temető helyezkedett el (pl. 3/3. ábra). A Duna-mentén található Süttőn is megfigyelhető volt, hogy a magaslatoknak csupán a könyebben megközelíthető oldalát védték (Vékony 1986, 260, Pl. 1, 1–2). A felszín egyenetlenségeinek problémáját, mint például Velem-Szentviden, teraszok kialakításával oldották meg. A települések belső szerkezetét egyelőre kevésbé ismerjük. A Sopron-Várhelyen, Süttőn vagy Tihanyban feltárt objektumok arra utalnak, hogy a helyben megtalálható építőanyagokat használták fel (fa, agyag, sövény). A településeken belül a házhelyekre utaló szögletes objektumok mellett (pl. 3/4. ábra) kutak, tűzhelyek, kemencék, gazdasági és kultikus tevékenységhez kapcsolódó építmények, tárolók kaptak helyet. Tihany, Velem-Szentvid és Sopron környékének kutatásai rámutattak, hogy a magaslati telepek aljában húzódó területek szintén lakottak voltak (Regenye 2004, 187; Ilon 2013; Đurković 2015a).

A sík, nyitott vidéken fekvő települések számára meghatározó volt a természeti források elérhetősége. A népesség létfenntartását biztosító mezőgazdalkodás és állattartás számára a Duna és mellékfolyói megfelelő környezetet biztosítottak. A felszíni kutatások, a kisebb leletmentések és a lelőhelyek katalogizálása egy-egy régió intenzív lakottságára mutattak rá, például Sopron, Szombathely, Keszthely környékén (Patek 1976; Jerem 1986b; Ilon 2004; Horváth 2014). További kutatások a Pest megyei Benta völgyében (Érd: Tóth-Vásárhelyi 2008), a Dunakanyarban a Pilismarót-Szobi rév (Wollák 1979), a Marcal-folyó vasi szakaszán (Ilon/Rasztovics 2000), a korábban lakatlannak vélt Zala megyében (Letenye, Alsópáhok: Horváth 2012b; Horváth 2015), a Balatontól délre fekvő Balatonbogláron (Jáky 2016), és a Dráva völgy közelében (Szajk: 117–126) lehetővé tették, hogy egy összetettebb képet alkothassunk a Dunántúli kora vaskori településrendszeréről. A nyílt telepek horizontális jellegére többek közt az Ikervár-pinkóci telep hívta fel a figyel-

3/3

Sopron-Várhely és környéke: magaslati telep és halomsíros temető nyomai egy 2012-es LiDAR felmérés alapján.

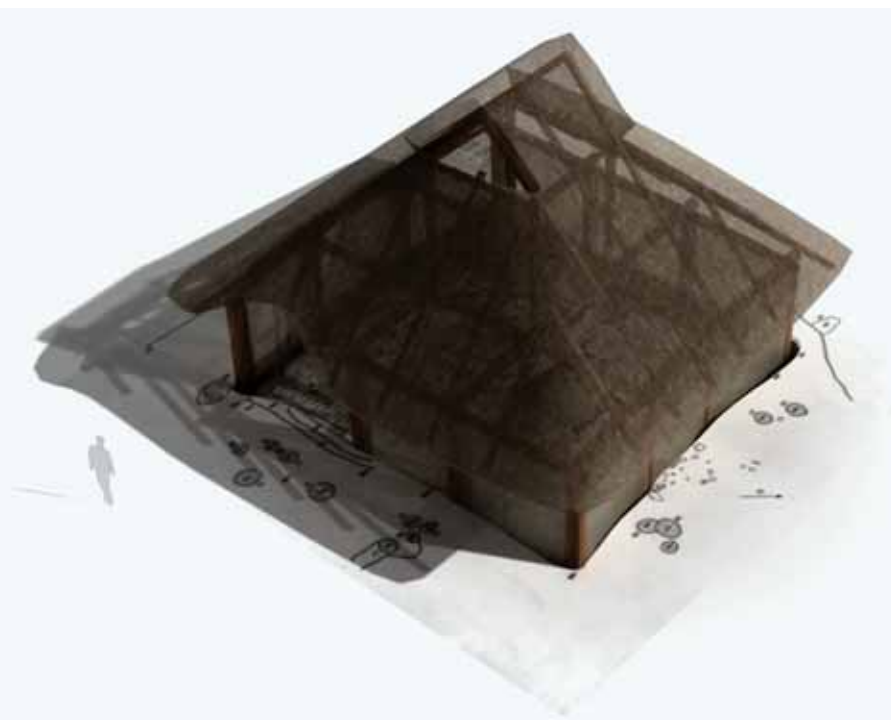
Sopron-Várhely und seine Umgebung: Höhengsiedlung mit Hügelgräberfeld aufgrund von LiDAR-Daten. Aufnahmen von 2012.

Czajlik et al. 2012, 75, Pl. 4.

siedelt waren (Regenye 2004, 187; Ilon 2013; Đurković 2015a).

Für die auf dem flachen, offenen Land befindlichen Siedlungen war der Zugang zu natürlichen Ressourcen entscheidend. Für den Lebensunterhalt der Bevölkerung, für Landwirtschaft und Viehhaltung boten die Landschaften an der Donau und an ihren Nebenflüssen günstige Bedingungen. Mithilfe von Oberflächensurveys, kleineren Rettungsgrabungen und der Katalogisierung von Fundorten konnte für einzelne Regionen eine intensive Besiedlung belegt werden, wie bspw. in Sopron oder in der Region um Keszthely (Patek 1976; Jerem 1986b; Ilon 2004; Horváth 2014). Forschungen in dem Benta-Tal, Komitat Pest (Érd: Tóth-Vásárhelyi 2008), am Donauknie bei Pilismarót-Szob (Wollák 1979), entlang des Marcal-Flusses im Komitat Vas (Ilon/Rasztovics 2000), oder in Komitaten, die bis dahin als unbewohnt galten (Letenye, Alsópáhok: Horváth 2012b; Horváth 2015), in Balatonboglár am Südufer des Bala-

3/4

Sopron-Várhely: egy földbe mélyített ház háromdimenziós rekonstrukciója.

Sopron-Burgstall: 3D-Rekonstruktion eines in den Boden eingetieften Hauses.

JEREM E. • VASÁROS Zs.
(Narmer Építészeti Stúdió),
Jerem/Mester 2008

met, amelynél a régészeti jelenségek 900 méter hosszan voltak megfigyelhetők (Nagy et al. 2012). A vízfolyások közelségének fontosságára utalnak a koronói teleprészletek, amelyek egy kisebb patak két partján helyezkedtek el (Molnár 2013). A fából és agyából épített házak további építményekkel és tárológödrökkel csoportokat alkotva helyezkedtek el. A csoportok közti kisebb-nagyobb nyitott területek jelenthették a népesség életterét, ahol a mindennapi tevékenységük zajlott.

Archeobotanikai és archeozoológiai vizsgálatok alapján betekintést kapunk a természetett növényfajtákról (főként gabonafélék) és a települések környékének természetes vegetációjáról, mint pl. Sopron-Krautacker (Jerem et al. 1985a; Rudner/Jerem 2002). Győr-Ménfőcsanakon első alkalommal sikerült kimutatni a Haynaldfü kora vaskori jelenlétét (Kenéz/Malatinszky/Pető 2014). Az ártéri, helyenként ligetekkel tarkított táj kedvező volt a halászat és vadászat számára. A telepeken és környékükön legeltetett kis- és nagykerdők mellett, a ménfőcsanaki tojánhéjleletek alapján baromfitartással foglalkoztak (Tugya et al. 2016).

Kézművességre utaló jelenséget is megfigyelhetünk. A települések elmékanyagát többségében képviselő kerámiaedények többnyire helyben készültek. Fémművesség elsősorban a magaslati telepeken zajlott, ahogy azt a Velem-Szentviden vagy a Górkápolnadombon előkerült öntőformák révén is láthatjuk (Miske 1907; Biró 1995, Fig. 2). Az alsópáhoki és

ton (Jáky 2016) sowie in der Nähe des Drautals (Szajk: 117–126) führten dazu, ein komplexes Bild der Besiedlung Transdanubiens in der Früheisenzeit zu zeichnen.

Auf den „horizontalen Charakter“ offener Siedlungen wurde man u. a. durch Ikervár-Pinkóc aufmerksam, wo sich über 900 Meter Länge archäologische Befunde erstreckten (Nagy et al. 2012). Auf die Wichtigkeit der Wasserversorgung weisen Siedlungsbereiche in Koroncó hin, die an beiden Ufern eines kleinen Baches lagen (Molnár 2013). Die aus Holz und Lehm gebauten Häuser bildeten gemeinsam mit den anderen Gebäuden und Speichergruben einzelne Gruppen. Die zwischen diesen Gruppen befindlichen, kleineren und größeren offenen Plätze könnten als Lebensraum der Bevölkerung für Alltagsgeschäfte gedient haben.

Aufgrund archäobotanischer und archäozoologischer Untersuchungen erhalten wir Einblicke in die angebauten Pflanzenarten (vor allem Getreide) und über die natürliche Vegetation, wie z. B. in Sopron-Krautacker (Jerem et al. 1985a; Rudner/Jerem 2002). In Győr-Ménfőcsanak konnte man zum ersten Mal Wildgetreide nachweisen (Kenéz/Malatinszky/Pető 2014). Die durch Wälder gegliederten Auenlandschaften boten günstige Bedingungen für Fischerei und Jagd. Neben kleinen und großen Wiederkäuern, die in der Siedlungen und in ihrer Umgebung weideten, kann man aufgrund von Eierschalenresten in Ménfőcsanak auf Geflügelhaltung schließen (Tugya et al. 2016).

Handwerkliche Tätigkeiten lassen sich ebenfalls nachweisen. Den größten Teil des Fundmaterials einer Siedlung bilden meist lokal hergestellte Keramikgefäße. Hinweise auf Metallverarbeitung gibt es vor allem von Höhensiedlungen, wie bspw. Gussformen aus Velem-Szentvid oder Górkápolnadomb (Miske 1907; Biró 1995, Fig. 2). Die Gussformen aus Alsópáhok und Balatonboglár deuten aber darauf, dass auch in kleineren Siedlungen Schmiede gearbeitet haben (Horváth 2015; Jáky 2016, 163). Die Textilproduktion spielte ebenfalls eine wichtige Rolle. Auf Urnen aus Sopron dargestellte Tätigkeiten machen die in der Siedlungen *in situ* gefundenen Webstühle, z. B. in Sopron-Krautacker, Győr-Ménfőcsanak (Abb. 3/2b), Górkápolnadomb oder in Stillfried in Österreich (Jerem/Müller/Vasáros 2001;

balatonboglári öntőformák arra utaltak, hogy a kisebb telepeken is dolgoztak fémművesek (Horváth 2015; Jáky 2016, 163). Fontos szerepet játszott a textilkészítés is. A soproni urnák ábrázolásain látható tevékenységet a telepeken eredeti helyzetükben feltárt szövőszékek tették életszerűvé például Sopron-Krautackeren, Győr-Ménfőcsanakon (3/2b. ábra), Górn-Kápolnadombon, vagy az ausztriai Stillfrieden (Jerem/Müller/Vasáros 2001; Belanová et al. 2007, 429, Abb. 6).

A kutatás jelenlegi állása egyelőre nem teszi lehetővé, hogy az erődített magaslati és nyílt települések közti kapcsolatokat pontosan felvázolhassuk. A magaslati települések elhelyezkedésük, védettségük révén központokként működtek, ahol fontos szerepet játszottak a kereskedelmi kapcsolatok. A nyugati Hallstatt-kultúra térségében végzett újabb vizsgálatok szerint a magaslati települések funkciói és jellege is különböző volt (Posluschny 2010). A Balatonbogláron és Letenyén feltárt településrészletek gazdasági objektumai, a dunántúli természeti források sokrétűsége alapján felmerül, hogy a nyílt telepek közt is különbségek voltak. Ikerváron, Koroncón és Ménfőcsanakon bizonyos gazdasági tevékenységek feltehetően a telep elkülönülő részén zajlottak. Elgondolkodtató a kézművesség megszervezésének kérdése, annak tükrében, hogy a ménfőcsanaki település egészéről csupán két szövőszék nyomát ismerjük (Đurković 2015b). A funkcionálisan elkülönülő terek, a közös használatra utaló kitermelőgödrök, a szövés, a vadászat egy szervezett közösség képét vetíti elé.

A folyamatosan zajló ásatásoknak és a gyorsan fejlődő kutatási módszereknek köszönhetően a kora vaskori társadalom egyre több elemét ismerhetjük meg. Kultikus, szellemi világuknak talán legszebb példái a házi oltárként értelmezett agyagtárgyak amelyek töredékei többek közt Sopron-Várhelyen (pl. Holdidol: 3/5. ábra), Góron, Váton és Letenyén kerültek elő (Molnár/Farkas 2010; Horváth 2012b).

A kora vaskor végén a magaslati települések szerepe háttérbe szorult. A nyugatról levezethető korai La Tène-kultúra, a déli régióban előforduló importok, a keleti térségben a Szentese-Vekerzug kultúra hatásának intenzívebbé válása arra utal, hogy a Dunántúl társadalmi változásai bár területenként eltérő módon, de töretlen fejlődés során zajlottak (Jerem 2003, 184).

Belanová et al. 2007, 429, Abb. 6), plausibel. Der Forschungsstand erlaubt es leider noch nicht, die genauen Beziehungen zwischen befestigten Höhensiedlungen und offenen Flachlandsiedlungen darzustellen. Die Höhensiedlungen wirkten aufgrund ihrer Lage und guten Verteidigungsmöglichkeiten als Zentren, an denen Handelsbeziehungen eine wichtige Rolle gespielt haben. Nach im Bereich der westlichen Hallstattkultur durchgeführten Untersuchungen waren Funktion und Art der einzelnen Höhensiedlungen unterschiedlich gewichtet (Posluschny 2010). Aufgrund der in Letenye und in Balatonboglár ausgegrabenen Befunde, die eine wirtschaftliche Nutzung und vielfältige natürliche Ressourcen in Transdanubien belegen, muss diskutiert werden, ob es nicht auch unter den offenen Siedlungen Unterschiede gab. In Ikervár, Koroncó und Ménfőcsanak fanden bestimmte wirtschaftliche Aktivitäten allem Anschein nach in separierten Teilen der Siedlung statt. Über die Organisation des Handwerkes muss angesichts der Tatsache, dass aus der ganzen Siedlung in Ménfőcsanak lediglich zwei Webstühle bekannt sind, nachgedacht werden (Đurković 2015b). Die funktional abgetrennten Plätze, die eine gemeinsame Verwendung suggestierenden Produktionsgruben und die Hinweise auf Weberei und Jagd lassen insgesamt das Bild einer gut organisierten Gemeinschaft zeichnen.

3/5

Sopron-Várhely, 131-es sír: holdidol.

Sopron-Burgstall, Grab 131: Mondidol.

Soproni Múzeum, Sopron

Fotó • Foto: VILLÁNYI Cs.

Kora vaskori temetkezések a Dunántúlon (MOLNÁR A.)

Ahogy a legtöbb őskori periódus, így a Hallstatt-kultúra esetében is sokáig a temetkezések képezték a régészeti kutatás legfontosabb, majdhogynem kizárólagos forrását. Ennek részben kutatástörténeti okai vannak, hiszen a feltűnő, gyakran monumentális halomsírok már a 19. században felkeltették a régészeti terepmunka úttörőinek figyelmét. Így a kora vaskori leletanyagaink zömét, néhány magaslati telep leleteitől eltekintve, halomsíros temetkezések alkották. A telepek kutatása csak az utóbbi egy-két évtizedben kapott nagyobb hangsúlyt.

A dunántúli korai vaskor temetkezési rítusa a hamvasztás, csontvázas temetkezések csak ritkábban fordulnak elő. A halotthamvasztás szokása feltehetően a későbronzkori urnamezős kultúrára megy vissza. A Hallstatt-kultúra kialakulásának folyamata még további kutatásokat és újabb leleteket igényel (Nebelsick 1994), megjegyzendő azonban, hogy amíg az urnamezős időszakból alig ismerünk halmos temetkezést, a kifejlett Hallstatt-kor legszembetűnőbb emlékei a kisebb-nagyobb halomsírok. A HaC2-D1-periódusban a teljes kelet-alpi területen egy nagyjából hasonló temetkezési rítus figyelhető meg (Patek 1993; Nebelsick et al. 1997; Tiefengraber 2015). A halmok rendszerint magaslati telepek közelében fekszenek (3/1. ábra), gyakran a földvárhoz vezető út

Dank der fortlaufenden Ausgrabungen und der sich rasch weiterentwickelnden Methoden werden immer mehr Bereiche der früheisenzeitlichen Gesellschaft rekonstruierbar. Die vielleicht schönsten Beispiele der kultischen und geistigen Welt sind die als Hausaltar interpretierten Tongegenstände, von denen Bruchstücke u. a. aus Sopron-Várhely (z. B. Mondidol: Abb. 3/5), aus Gőr, Vát und aus Letenye belegt sind (Molnár/Farkas 2010; Horváth 2012b).

Am Ende der Früheisenzeit spielten die Höhensiedlungen eine geringere Rolle. Die aus dem Westen kommende Latènekultur, die südlichen Importe und der immer intensivere Einfluss der Szentes-Vekerzug-Kultur in den östlichen Regionen zeigen schließlich, dass die gesellschaftlichen Veränderungen in Transdanubien zwar regional unterschiedlich, jedoch kontinuierlich verliefen (Jerem 2003, 184).

Früheisenzeitliche Bestattungen in Transdanubien (MOLNÁR A.)

Lange waren – wie auch in anderen Perioden der Vorgeschichte – fast ausschließlich Bestattungen die Quellenbasis der Hallstattzeitforschung. Dies hat auch forschungsgeschichtliche Gründe, da die auffälligen, oft monumentalen Grabhügel schon im 19. Jahrhundert das Interesse der Pioniere der Feldforschung geweckt haben. So bestand das früheisenzeitliche Fundmaterial, abgesehen von einigen wenigen Funden aus Höhensiedlungen, aus

3/6

Zalasántó-Tátika: Két halomsír az 1900-as évek elején készült felvételen.

Zalasántó-Tátika: Zwei Hügelgräber auf einer Aufnahme vom Beginn der 1900er Jahre.

Kuzsinszky 1920, 112.

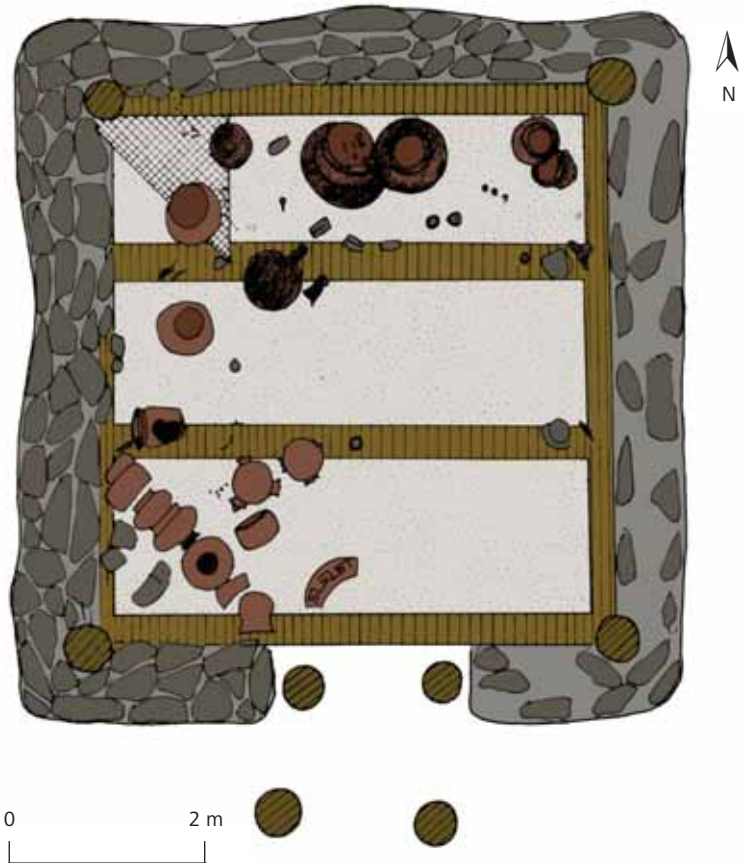

mentén, mint pl. Sopron, Százhalombatta vagy Szalacska esetében vagy a hegy lábánál, kisebb-nagyobb csoportokban, Jó példák erre a Sághegy környékének halmai vagy Zalaszántó-Tátika (3/6. ábra; Patek 1993; Jerem 2003).

Az egykor több ezer dunántúli halomsírból mára csupán néhány száz maradt: Jól megfigyelhető, hogy kiterjedtebb halomsírmezőkkel csupán a ma is erdőszült vidékeken, így főként hegyvidékeken találkozunk, a mezőgazdasági művelés alá fogott területeken az antropogén hatások miatt kevesebb jól látható tumulus fordul elő. A szántás mellett a még megmaradt halmokat az illegális kincskeresők is folyamatosan károsítják. Jó példa erre Felsőcsatár/Schandorf halomsírmezője (Sauer 2015). A rendszerváltásig szigorúan zárt határvonala volt, az azóta eltelt rövid időben azonban a halomsírok jelentős részét módszeresen kirabolták. Az általunk ismert halmok nagyobb része régi, rosszul – vagy legalábbis nem modern módszerekkel – dokumentált ásatásokból ismert, korszerű szemléletű feltárásokra csak elvétve került sor (Vaskeresztes, Sopron-Burgstall, Vaszar, Süttő, Fehérvárcsurgó, Százhalombatta, Nagyberki-Szalacska: Fekete 1985; Patek 1982; Vadász 1983; Holport 1985; Kemenczei 1974).

A halmokat gyakran a máglya helyén építették fel, közepén számos esetben találkozunk egy fából és/vagy kőből épült sírkamrával, melyet egy folyosószerű bejáratú résszel (dromos) láttak el – egyes megfigyelések szerint ez a bejáratú rész egy darabig még a temetést követően is nyitott maradt (pl. 3/7. ábra). A halottat többnyire gazdag étel- és italmelléklettel küldték túlvilági útjára. A kiemelkedő státuszú egyének sírjait gazdagon ellátták edényekkel – köztük egészen különleges, csak ezekben a típusú temetkezésekben előforduló kerámiával (3/8a–b. ábra), mint a bikaprotomés, ónfóliával díszített vagy figurális díszű edények.

A máglyáról gondosan összeválogatott hamvakat és égett fémtárgyakat az urnaként funkcionáló edényekbe vagy vagy az edények mellé helyezték, valószínűleg valamilyen organikus anyagból készült tartóban. A részben a máglyán elégetett fémanyagot különféle ékszertípusok, így tűk, fibulák, karperecek, továbbá fegyver és lószerszám mellékletek, bronzedények, vasnyársak stb. képviselik. Ezek együtte-

Hügelgräbern. Die Erforschung von Siedlungen spielt erst seit den letzten Jahrzehnten eine größere Rolle.

Für die transdanubische frühe Eisenzeit sind Brandbestattungen charakteristisch, Körpergräber kommen nur ausnahmsweise vor. Die Sitte der Totenverbrennung geht vermutlich auf die Urnenfelderkultur zurück. Zum besseren Verständnis der Prozesse, die zur Entstehung der Hallstattkultur führten, sind weitere Untersuchungen und neue Funde nötig (Nebelsick 1994). Es muss jedoch angemerkt werden, dass aus der Urnenfelderzeit kaum Grabhügel bekannt sind, die schönsten und wichtigsten Funde der entwickelten Hallstattzeit aber aus den kleineren oder größeren Hügelgräbern stammen. In der Periode Ha C2–D1 ist für den gesamten Ostalpenraum ein weitgehend einheitliches Bestattungsritual zu beobachten (Patek 1993; Nebelsick et al. 1997; Tiefengraber 2015). In der Regel liegen die Hügel in der Nähe von Höhensiedlungen (Abb. 3/1), oft an den zur Befestigung führenden Wegen, wie etwa in Sopron, Százhalombatta oder Szalacska, oder in kleineren oder größeren Gruppen am Fuß der Berge, als gute Beispiele seien hier Sághegy oder Zalaszántó-Tátika (Abb. 3/6) erwähnt (Patek 1993; Jerem 2003).

3/7

Vaskeresztes-Fekete:
Egy halomsír sírkamrájának
rekonstrukciója.

Vaskeresztes-Fekete:
Rekonstruktion der Grabkammer
eines Hügelgrabes.

Fekete 1985, Fig. 4.

a

3/8

Sopron-Várhely:

a. Állatfejes edény;

b. Kúpos nyakú, meander és spirál díszítésű urna.

Sopron-Burgstall:

a. Tierkopfgefäß;

b. Kegelhalsgefäß mit Mäander-Verzierung.

Soproni Múzeum, Sopron

Fotó • Foto: VILLÁNYI Cs.

sen a Hallstatt-kultúra egyéb területeivel, legfőképp a Dél-Kelet-alpi térséggel fenntartott szoros kapcsolatokat bizonyítják, amelyeken keresztül a mediterrán világ hatásai is elérték a Kárpát-medencét. Kard melléklet, illetve kocsis temetkezés ellenben csupán a Somló alatti halomsírokban (Doba, Somlóvásárhely) fordul elő – mindkettő a nyugati Hallstatt-körben gyakori temetkezési szokások legkeletibb előfordulása (Fekete 1985; Patek 1993).

Egy alacsonyabb státuszú, szegényebb társadalmi osztályhoz vagy a késő bronzkori tradíciók továbbéléséhez szokás kötni az ún. „sík-

b

Von den einst mehreren tausend Hügeln sind heute nur wenige hundert übrig geblieben: Es ist auffällig, dass größere Hügelgräberfelder nur noch in bewaldetem Areal – vor allem in Gebirgslandschaften – vorkommen, während sie in Arealen mit landwirtschaftlicher Nutzung aufgrund von anthropogenen Einflüssen nur selten erhalten bleiben. Daneben sind die Hügel durch illegale Raubgräber gefährdet, wie das Beispiel des ausgedehnten Hügelgräberfeldes von Felsőcsatár/Schandorf zeigt (Sauer 2015): Diese Grenzzone war bis 1989 streng kontrolliert, aber seit der Wende wurde die Mehrheit der Hügel systematisch ausgeraubt. Die meisten Hügelbestattungen sind aus alten, schlecht – oder wenigstens nicht mit heutigen Methoden – dokumentierten Ausgrabungen bekannt, moderne Untersuchungen gibt es nur vereinzelt (Vaskeresztes, Sopron-Burgstall, Vaszar, Süttö, Fehérvárcsurgó, Százhalombatta, Nagyberki-Szalacska: Fekete 1985; Patek 1982; Vadász 1983; Holport 1985; Kemenczei 1974).

Die Hügel wurden oft an der Stelle des Scheiterhaufens aufgebaut, in der Mitte befindet sich in der Regel eine Grabkammer aus Holz oder einer Holzsteinkonstruktion, die in einigen Fällen mit einem korridorartigem Eingang (*dromos*) versehen ist – einigen Beobachtungen zufolge können diese Eingänge nach der Bestattungszeremonie für eine gewisse Zeit noch offen und zugänglich geblieben sein (z. B. Abb. 3/7). Der Tote wurde meistens mit reichen Speise- und Trankbeigaben ins Jenseits geschickt. Die Gräber von Individuen besonderen Status wurden mit zahlreichen Gefäßen ausgestattet – darunter mit herausragender, nur in diesen Gräbern vorkommender Keramik (Abb. 3/8a–b), wie Gefäßen mit Stierprotomen, Zinnfolienapplikationen oder figürlicher Verzierung. Der vom Scheiterhaufen sorgfältig aufgesammelte Leichenbrand und die verbrannten Metallbeigaben wurden in als Urne verwendeten Gefäßen oder neben den Gefäßen, ursprünglich wohl in einem Behälter aus organischem Material, niedergelegt. Die teilweise auf dem Scheiterhaufen mitverbrannten Metallfunde umfassen verschiedene Tracht- und Schmuckbestandteile, wie Nadeln, Fibeln, Armringe, darüber hinaus Waffen und Pferdegeschirr, Bronzegefäße, Bratspieße etc. Sie zeigen enge Kontakte zu anderen Regio-

temetőket”, melyek sírjai jóval szerényebb kivitelűek, mellékletekben kevésbé gazdagok és általában a magaslati telepektől távolabb fekszenek (pl. Halimba, Nagydém, Tatabánya, Süttő, Bezi: Lengyel 1959; Nagy 1939; Groma 2015; Czajlik et al. 2015a). Ezek kapcsán felvetődött, hogy részben kisebb, transzhumáló csoportok temetkezési helyeiül szolgálhattak. Feltételezhető, hogy ezeket a kisebb sírokat is halom fedte egykor – erre utalnak a Halimbán és Tatabányán megfigyelt kőpakolások, kőgyűrű a fertőrákosi temetőben és körárok egy keszthelyi sír körül (Đurkovič 2009; Horváth 2014). A közelmúltban Bezi határában feltárt temető közel száz sírja hat nagyméretű körárok, egykori halomsír körül koncentrálnak (Molnár 2009). A síktemetők rítusukban alapvetően nem térnek el a gazdagabb halmoktól, ezek között is épp úgy találunk szórthamvas és urnás temetkezéseket, az edénykészlet jellemzően egy nagyobb kúpos nyakú edényből vagy más nagy edényből, füles-tálból, kisebb tálakból és esetleg egy-egy fazékból áll. A máglyán megégett fémmellékletek között feltűnnek fibulák (elsősorban vas hárfafibulák és bronz csónakfibula-variánsok (3/9a. ábra), karperecek, ellenben nem tartalmaznak fegyvereket és lószerszámot. Visszatérő eleme a síroknak a tálra helyezett ételmelléklet (állatcsontok), mellette vaskéssel.

nen der Hallstattkultur, vor allem zum Südostalpinen Raum, über den die Einflüsse der mediterranen Welt das Karpatenbecken erreicht haben. Schwert- bzw. Wagenbeigaben kommen in Transdanubien dagegen nur in den Grabhügeln am Fuß des Somló-Gebirges (Doba, Somlóvásárhely) vor – beide sind die östlichsten Vertreter dieser im Westhallstattbereich häufigen Bestattungssitte (Fekete 1985; Patek 1993).

Mit ärmeren sozialen Schichten oder weiterlebenden spätbronzezeitlichen Traditionen werden die sog. „Flachgräberfelder“ verknüpft, derer Bestattungen weniger aufwändig errichtet und mit weniger Beigaben ausgestattet sind und die meist weiter entfernt von den Höhensiedlungen liegen (z. B. Halimba, Nagydém, Tatabánya, Süttő, Bezi: Lengyel 1959; Nagy 1939; Groma 2015; Czajlik et al. 2015a). Hier kann angenommen werden, dass sie teilweise als Bestattungspätze von kleineren Gruppen mit Transhumanzwirtschaft dienten. Sicherlich sind aber auch diese kleineren Brandgräber durch kleinere Hügel bedeckt worden – Hinweise darauf bilden die Steinhäufen in Halimba und Tatabánya, Steinkränze in Fertőrákos oder ein Kreisgräbchen in Keszthely (Đurkovič 2009; Horváth 2014). Im unlängst bei Bezi freigelegten Gräberfeld konzentrierten sich beinahe einhundert Gräber um sechs

3/9

- a.** Keszthely, Árpád utca: csónak alakú fi bulák (Kr. e. 6. sz.);
b. Balf: Kelet-alpesi számszeríjas, állatfejes Certosa-fibula (Kr. e. 5. század).

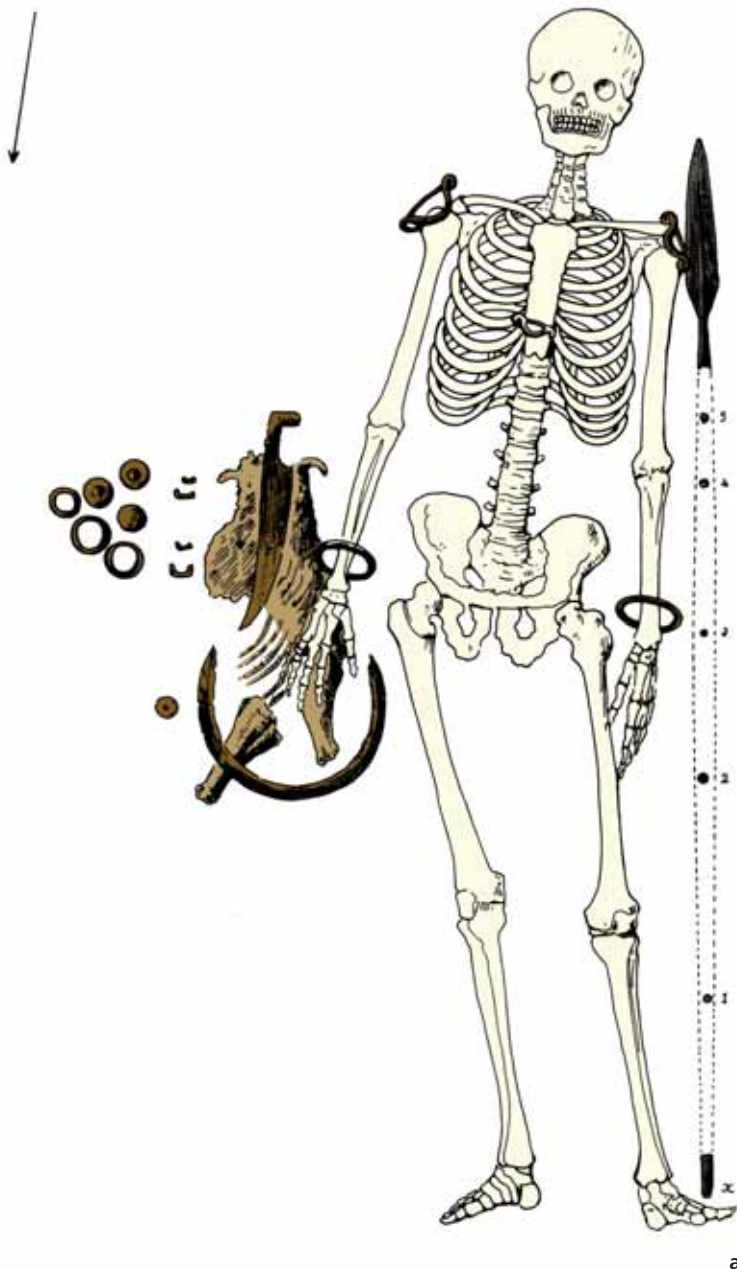
- a.** Keszthely, Árpád-Straße: Kahnfibeln (6. Jh. v. Chr.);
b. Balf: Ostalpine Tierkopffibel (5. Jh. v. Chr.)

Balatoni Múzeum, Keszthely (a)
 Soproni Múzeum, Sopron (b)

Fotó • Foto:
 BICSKEI J. (a), KÁDÁS T. (b).

3/10

Sopron-Bécsi domb, sír Bella Lajos 1888-as ásatásából: sírrajz (a) és leletanyag egy lencse alakú és egy bepecsételt díszű palackkal (b).

Sopron-Bécsi domb, 1888 von Lajos Bella ausgegrabenes Grab: Grabzeichnung (a) und Fundmaterial mit einer Linsenflasche und einer stempelvezierten Flasche (b).

Soproni Múzeum, Sopron

Fotó • Foto: VILLÁNYI Cs. Schwappach 1971, Fig. 1.

A késő Hallstatt-periódusban a temetkezési rítus változásával számolhatunk. Ennek jelei már a fiatal Hallstatt-időszakban (Ha D1) megfigyelhetők: a hegyfalui sírokra jellemző a jóval szegényebb edénymelléklet, az urna tállal, fedővel vagy nagy edénytöredékkel való fedése, a fémanyag teljes hiánya. Bobán, a Dunántúlon a legkésőbbre keltezhető halomsírban nyomát sem találjuk a korábbi idők gazdagságának, a sírépítmény, máglya nélküli temetkezés egy három edényből és három lándzsahegyből álló egyszerű síreggyüttest rejtett, az urnaként szolgáló kisebb tálat egy nagyobb edénytöredékkel fedték (Molnár 2006; Lázár 1955). Ezt követően, a Ha D2–3-periódusból nem ismerünk halomsírokat és a korábbi síktemetőkben sem folytatják a temet-

große Kreisgräben einstiger Hügelgräber (Molnár 2009). Was den Ritus betrifft, unterscheiden sich die Flachgräber nicht wesentlich von den reicheren Hügelgräbern, man begegnet auch hier sowohl Brandschüttungs-, als auch Urnengräbern und Keramikbeigaben. Das Keramikensemble besteht zumeist aus einem Kegelhals- oder anderem Großgefäß, einer tiefen Henkelschale, kleineren Schalen und gelegentlich einem Topf. Unter den verbrannten Metallgegenständen finden sich Fibeln (vor allem eiserne Harfenfibeln und bronzene Kahnfibelvarianten: Abb. 3/9a) sowie Armringe, dagegen kommen keine Waffen oder Pferdegeschirteile vor. Wiederkehrende Elemente der Gräber sind Speisebeigaben (Tierknochen in/auf einer Schale) und daneben ein Eisenmesser.

In der Späthallstattzeit kann mit Veränderungen im Bestattungsritual gerechnet werden. Anzeichen dafür können schon während der jüngeren Hallstattzeit (Ha D1) beobachtet werden: Für die Brandgräber von Hegyfalú ist eine reduzierte Gefäßbeigabe charakteristisch, die Urne wurde mit einer Schale, einem Deckel oder einem großen Keramikbruchstück bedeckt, Metallbeigaben fehlen gänzlich. In Boba, der als jüngster Grabhügel gilt, finden sich keine Spuren des früheren Reichtums: die Bestattung, kam ohne Scheiterhaufen und Grabkammer aus und enthielt drei Gefäße sowie drei Lanzenspitzen, die Urne war mit einer größeren Scherbe bedeckt (Molnár 2006; Lázár 1955). Aus der folgenden Periode (Ha D2–3) sind keine Hügelgräber überliefert und scheinen auch die Flachgräberfelder nicht mehr belegt worden zu sein. Mit den Veränderungen in den kulturellen Verhältnissen kommt das Gebiet des nordöstlichen Transdanubiens unter den direkten Einfluss der skythisch geprägten Vekerzug-Kultur. Südlich des Balaton können einerseits solche östlichen, andererseits verstärkt balkanische Einflüsse beobachtet werden, wie die Skelettgräber von Szentlőrinc und Beremend belegen (Kemenczei 1977; Patek 1984; Jerem 1968; Jerem 1971; Jerem 1973). In Nordwest-Transdanubien, wo im Rahmen von Rettungsgrabungen in den letzten beiden Jahrzehnten Siedlungen der späthallstattzeitlichen Bevölkerung in großer Zahl entdeckt wurden, sind kaum Bestattungen zu finden: allein die Gräberfelder von Sopron-Krautacker

b

kezést. A kulturális viszonyok megváltozásával az Észak-Kelet-Dunántúl a szkíta jellegű Vekerzug-kultúra közvetlen befolyási körzete lesz. A Dél-Dunántúlon egyrészt e keleti, másrészt a balkáni kultúrkör erősödő befolyása figyelhető meg, amelyet a szentlőrinci és beremendi csontvázas temetkezések bizonyítanak (Kemenczei 1977; Patek 1984; Jerem 1968; Jerem 1971; Jerem 1973). Az Észak-Nyugat-Dunántúlon, ahonnan az utóbbi évek leletmentései során nagy számban kerültek elő

und Ménfőcsanak können hier erwähnt werden, ein gewisser Teil der Gräber ist aber auch hier mit der Vekerzug-Kultur zu verknüpfen. Die Lage ändert sich erst am Ende der Hallstattzeit. Neben den oben erwähnten südtransdanubischen Gräberfeldern mit Einflüssen vom Balkan erscheinen auch im nordwestlichen Transdanubien, in der Umgebung von Sopron, Skelettgräber mit reichem Fibelbeigabespektrum – mit verschiedenen Certosa-Varianten und kurz danach frühesten Latènefibeln

a

a késő Hallstatt népesség telepei, alig ismer-
tek a kultúra temetkezései: egyedül Sopron-
Krautacker és Ménfőcsanak temetői említhe-
tők meg itt, de a sírok sírok egy része esetében
is a Vekerzug-kultúrához köthető.

A helyzet csak a Hallstatt-kor legvégén válto-
zik meg. Ekkor a fent említett baranyai, bal-
káni hatásokat tükröző temetők mellett az
Észak-Nyugat-Dunántúlon, Sopron térségé-
ben is megjelennek a gazdag fibulamelléklet-
tel – különféle Certosa-variánsokkal, valamint
később kora La Tène-jellegű fibulákkal – ellá-
tott csontvázas temetkezések (pl. Sopron-
Krautacker, Kapuvár, Balf: 3/9b. ábra). Elter-
jedésükben egyrészt déli, másrésztől viszont
nyugati, a legkorábbi kelta népességmozgás-
hoz kapcsolódó hatások érvényesültek (Jerem
1981a, Jerem 1981b).

(z. B. Sopron-Krautacker, Kapuvár, Balf: Abb.
9b). Ihre Verbreitung kann einerseits mit süd-
lichen Einflüssen vom Balkan, andererseits mit
frühesten keltischen Wanderungswellen in Zu-
sammenhang gebracht werden (Jerem 1981a,
Jerem 1981b).

Die späte Eisenzeit

Zur Erforschung der Kelten (TANKÓ K./JEREM E.)

Der Zeitraum ab dem 5. Jahrhundert v. Chr.
bis zur Zeitenwende wird in Mitteleuropa
als späte Eisenzeit bezeichnet, diese umfasst
v. a. das Fundmaterial der mit den Kelten ver-
knüpften Latènekultur (Abb. 3/III). In diesem
Rahmen kann keine umfassende Darstellung
der Archäologie der späteiszeitlichen, kelti-
schen Zivilisation erfolgen, zumal in der jün-
geren Vergangenheit mehrere solche Werke
entstanden sind, die einen breiten Überblick
zum Thema geben (Szabó 2005; Szabó 2015).
Aus diesem Grund beschränken wir uns auf die
Skizzierung wichtiger Forschungstendenzen
und Ergebnisse.

Nach der 1871 stattgefundenen internatio-
nalen anthropologischen und urgeschichtli-
chen Konferenz in Bologna gelang es Ferenc
Pulszky erstmals, das archäologische Material
der Kelten im Karpatenbecken zu identifizieren
(Pulszky 1879). Danach begannen die Pionie-
re der ungarischen Archäologie mit der Erfor-
schung bedeutender Fundorte, wie Sopron-
Bécsi-domb (Abb. 3/10), der keltischen Grä-
berfelder von Kosd und Szob oder des Oppi-
dums von Velem-Szentvid (Bella 1889; Fettich
1926; Horváth 1945; Miske 1908).

3/11

Sopron-Krautacker:
a. Egy szövőház (270-es
objektum) rekonstrukciója a
százhalombattai régészeti
parkban;
b. 25-ös és 29-es sírok:
füles csészék.

Sopron-Krautacker:
a. Rekonstruktion eines
Webhauses (Befund 270) im
archäologischen Park von
Százhalombatta;
b. Gräber 25 und 29:
Henkeltassen.

Soproni Múzeum, Sopron (b).

Fotó • Foto:
JEREM E. (a); VILLÁNYI Cs. (b).

b

a

b

A késő vaskor

A kelták kutatása (TANKÓ K./JEREM E.)

Közép-Európában a Kr. e. 5. századtól időszakot késő vaskornak nevezzük, amelyet leginkább a keltákkal azonosított La Tène-kultúra régészeti leletanyaga jellemez (3/III. ábra). Jelen tanulmány keretei közt nem vállalkozhatunk a kelták által teremtett késő vaskori civilizáció régészeti emlékeinek teljességre törekvő ismertetésére, ráadásul a közelmúltban több olyan jelentős mű is született, amely széles körű áttekintést nyújt e témában (Szabó 2005; Szabó 2015), ezért most csupán a fontosabb kutatási irányzatok és eredmények rövid ismertetésére szorítkozunk.

Die Erforschung der Latènezeit war für lange Zeit durch eine ungleiche Quellenverteilung geprägt: Die frühe und mittlere Latènezeit war vorwiegend durch Grabfunde (Márton 1933; Hunyady 1944), die späte Periode hingegen durch aus befestigten Höhensiedlungen stammendes Material gekennzeichnet (Bónis 1969). Diese Verschiebung ist auch deswegen auffällig, weil über die Siedlungen der Frühlatènezeit und die daraus überlieferte häufigste Fundgruppe, die Siedlungskeramik anfangs nur sporadische Daten zur Verfügung standen. Dies hatte wiederum zur Folge, dass die 1944 erschienene Monographie von Ilona Hunyady, die die keltischen Funde des Karpatenbeckens vorlegte, primär auf einer Typologie der Grabkeramik basiert (Hunyady 1944, 127–146).

Nach dem zweiten Weltkrieg bzw. ab den 1970er Jahren begannen neue Forschungen, die einerseits eine enorme Menge neuer Funde vorlegten (z. B. Szabó/Petres 1992) und andererseits – dem internationalen Trend folgend – unter Einbeziehung von Naturwissenschaften bedeutende neue Ergebnisse erzielen konnten (z. B. Jerem et al. 1985a). Dank mehrerer Ausstellungen und Konferenzen betrat Ungarn den internationalen Kreis der Eisenzeitforschung (z. B. Szabó 1971; Fitz 1975).

Wichtige Themen der Keltenforschung in Ungarn sind der Übergang zwischen Hallstatt- und Latènezeit sowie die Frage der historisch überlieferten keltischen Wanderung. Bis sich im Raum zwischen böhmischen Becken und Deutscher bzw. Französischer Mittelgebirgszone immer deutlicher abzeichnete, dass die Latènekultur aus dem Hallstattkreis hervorging, war unklar, was sich gleichzeitig in der östlichen Hälfte Mitteleuropas ereignete (Frey 1991).

Unumstritten ist, dass sich die Entwicklung des östlichen Hallstattkreises grundlegend von der des westlichen Hallstattkreises unterscheidet, welcher als eine der keltischen „Urheimaten“ gilt. Dennoch belegen neuere Ausgrabungen in Niederösterreich, in der südwestlichen Slowakei und in Nordwest-Ungarn, dass in diesem Gebiet bereits seit dem 5. Jahrhundert v. Chr. mit einer beachtlichen keltischen Präsenz gerechnet werden kann. Im slowakischen Bučany wurde ein Gräberfeld entdeckt, das von der späten Hallstatt- bis zur frühen Latène-

3/12

Ludas, Kr. e. 3. század:
a. Becsételt díszítésű oinochoé;
b. Bronz karperec áttört díszítéssel.

Ludas, 3. Jahrhundert v. Chr.:
a. Oinochoe mit Stempelverzierung;
b. Bronzener Armring mit Durchbruchzier.

Dobó István Vármúzeum, Eger

Fotó • Foto: TANKÓ K.
Szabó/Tankó/Czajlik 2012,
Fig. 155.

Az 1871-ben megrendezett bolognai nemzetközi antropológiai és ősrégészeti konferencián történt felismerést követően a kelták régészeti leletanyagát elsőként Pulszky Ferenc különítette el a Kárpát-medence területén (Pulszky 1879). Ezt követően a magyar régészet úttörői – egyebek mellett – olyan nagy jelentőségű régészeti lelőhelyek kutatásába kezdtek, amilyen például a soproni Bécsi-domb (3/10. ábra), a kosdi és a szobi kelta temetők vagy a velem-szentvidi oppidum (Bella 1889; Fettich 1926; Horváth 1945; Miske 1908). Mindazonáltal a La Tène periódus kutatását hosszú ideig a forrásanyag egyenetlen megoszlása határozta meg. Ez úgy értendő, hogy a kora és közép La Tène elsősorban sírleletek (Márton 1933; Hunyady 1944), míg a késő La Tène időszak főleg az erődített települések kis területű ásatásaiból származó régészeti anyag alapján volt körvonalazható (Bónis 1969). Ez az aránytalanság abban is szembetűnő, hogy kezdetben a kora és közép La Tène periódus településeiről és leggyakoribb leleteiről, a telepkerámiákról csak szórványos adatok álltak rendelkezésre, amiből az is következett, hogy Hunyady Ilnának az 1944-ben megjelent, a Kárpát-medencei kelta emléktárgyat összefoglaló monográfiájában felvázolt edénytípológia elsősorban a sírkerámiákon alapult (Hunyady 1944, 127–146).

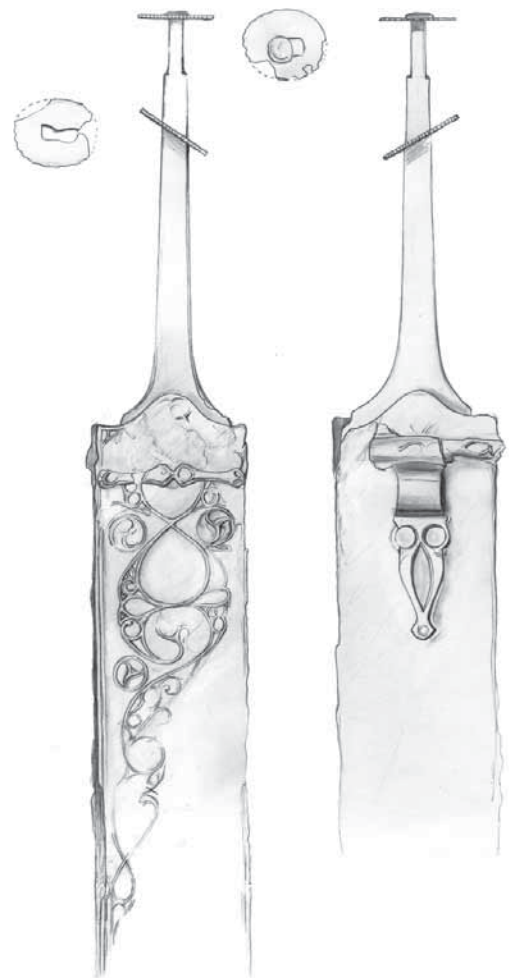
Magyarországon a II. világháborút követően, az 1970-es évektől új kutatások bontakoztak ki, amelyek egyrészt hatalmas mennyiségű új leletet adtak közre (pl. Szabó/Petres 1992), másrészt a nemzetközi trendeknek megfelelően, természettudományok bevonásával jelentős új eredményeket értek el (pl. Jerem et al. 1985a). Kiállítások és konferenciák szervezésének köszönhetően Magyarország bekapcsolódott a vaskor kutatásának nemzetközi vérkeringésébe (pl. Szabó 1971; Fitz 1975).

A magyarországi kelta kutatás fontos területei a Hallstatt – La Tène kulturális átmenet és a kelta történeti vándorlás kérdése. Miközben a Cseh-medencétől a Német- és Francia-középhegységekig terjedő területen egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a késő Hallstatt-kultúrából a La Tène-kultúra folyamatos fejlődés révén alakult ki, arra nem derült fény, hogy ugyanakkor Közép-Európa keleti felén mi történt (Frey 1991).

Tény, hogy a keleti Hallstatt-kultúrkör fejlődése jelentősen eltér a kelták egyik „őshazájának”

zeit durchgehend belegt war und in dem charakteristische Waffen, Schmuck, Kleiderbestandteile und Keramik der jüngeren Epoche auftreten (Bujna/Romsauer 1983).

In Ungarn nimmt der Fundplatz von Sopron-Krautacker eine Schlüsselposition ein, da hier sowohl die ergrabene Siedlung als auch das dazugehörige Gräberfeld den Übergang zwischen der späten Hallstatt- und der frühen Latènekultur dokumentiert. In Sopron wohnte man seit dem 6. Jahrhundert in Grubenhäusern mit Pfostenkonstruktion und Wänden mit Lehmbewurf (Abb. 3/11a), auch eine vielseitige Handwerkstätigkeit lässt sich nachweisen, z. B. die Keramikproduktion (Abb. 3/11b; Jerem 1984; Jerem et al. 1985a; Jerem et al. 1985b; Schwellnus 2011). Die Gräberfelder von Sopron-Krautacker und Pilismarót-Basaharc waren zwischen dem 5. und 3. Jahrhundert v. Chr. kontinuierlich in Benutzung (Jerem 1986b; Bognár-Kutzián 1975). Daraus lässt sich folgern,

3/13

Ludas: Vésett díszű kardhüvely,
Kr.e. 3. század.

Ludas: Schwertscheide
mit Gravierung, 3. Jahrhundert
v. Chr.

Dobó István Vármúzeum, Eger

Grafika • Grafik: NAGY K.
Szabó/Tankó/Czajlik 2012,
Pl. 24.

számító nyugati Hallstatt-kultúráról. Azonban az újabb ásatások Alsó-Ausztriában, Délnyugat-Szlovákiában és Északnyugat-Magyarországon arról tanúskodtak, hogy ebben a térségben a Kr.e. 5. századtól kezdődően jelentős kelta jelenléttel számolhatunk. A szlovákiai Bučany-ban a késő Hallstatt- és a kora La Tène időszakban folyamatosan használt temetőt tártak fel, ahol a síregyüttesekben már megjelennek a jellegzetes La Tène típusú fegyverek, ékszerek, viseleti elemek és kerámiák (Bujna/Romsauer 1983).

Magyarországon Sopron-Krautacker egy olyan kulcsfontosságú lelőhely, ahol a feltárt település és a hozzá tartozó temető egyaránt jól reprezentálja a késő Hallstatt és a kora La Tène kultúrák átmeneti periódusát. A soproni telepen a Kr.e. 6. századtól kezdődően félig földbe mélyített, cölöpszerkezetű, tapasztott falú kunyhókban laktak (3/11a. ábra), sokoldalú kézműves tevékenység is kimutatható, így például a kerámiakészítés (3/11b. ábra; Jerem 1984; Jerem et al. 1985a; Jerem et al. 1985b; Schweltnus 2011). A sopron-krautackeri és pilismarót-basaharci temetők a Kr.e. 5. századtól a Kr.e. 3. századig ugyancsak megszakítás nélkül használatban voltak (Jerem 1986b; Bognár-Kutzián 1975), amiből logikusan arra következtetünk, hogy ezek a közösségek békében éltek a Kárpát-medencét a Kr.e. 4. században megszálló „történeti keltákkal”. Ez az érvelés természetesen nem zárja ki a kelta népesség sokszínű voltát, vagyis a Bécsi-medence felől a Duna mentén érkező történeti vándorlás népmozgásainak régészeti leletei sokirányú, a Rajna-vidék, Champagne, Dél-Bajorország vagy éppen Cseh- és Morvaország felé mutató kapcsolatokkal rendelkezők. Ezeknek a nyugatról keleti irányba tartó népmozgásoknak köszönhetően a Kr.e. 4. század folyamán a Kárpát-medence jelentős része megszállt terület lett, és emiatt a következő évszázadban a balkáni hadjáratok hátszágává vált (Szabó 2015, 18–21). Utóbbi egyebek mellett olyan fontos régészeti leletek igazolják, mint például a szobi hellenisztikus bronz kantharos vagy a pecsételt díszítésű ludasi agyag oinochoé (3/12a. ábra).

A kelta vándorlások, illetve a La Tène kultúra magyarországi és nemzetközi kutatása kapcsán röviden utalni kell a kelta művészet és annak egyik sajátos területe, a fegyvereken, kü-

dass diese Gemeinschaften friedlich mit den das Karpatenbecken im 4. Jahrhundert v. Chr. bewohnenden „historischen Kelten“ zusammenlebten. Diese Sichtweise schließt selbstverständlich keine heterogene Zusammensetzung der Kelten aus. Der archäologische Niederschlag der Wanderung vom Wiener Becken entlang der Donau zeigt weitverzweigte Verbindungen auf, etwa zum Rheingebiet, in die Champagne, nach Südbayern oder nach Böhmen bzw. Mähren. Aufgrund der nach Osten gerichteten Bevölkerungsbewegungen während des 4. Jahrhunderts v. Chr. wurde der Großteil des Karpatenbeckens in Besitz genommen und bildete das Rückgrat für Feldzüge auf den Balkan (Szabó 2015, 18–21). Diese Prozesse werden durch solche wichtigen archäologischen Funde belegt wie den hellenistischen, bronzenen Kantharos von Szob oder die stempelverzierte Oinochoe aus Ludas (Abb. 3/12a). Im Zusammenhang mit den keltischen Wanderungen bzw. der ungarischen und internationalen Erforschung der Latènekultur soll kurz auf die herausragenden Ergebnisse eingegangen werden, die im Bereich der keltischen Kunst gemacht wurden, dabei insbesondere hinsichtlich der Gravur-Verzierung, die auf Waffen, besonders auf Scheiden von Schwertern, vorkommt (Szabó/Petres 1992). Der ungarische Schwertstil ist eine regionale Waffenzierart keltischer Eliten im Mitteldonauroaum, der sich als geradlinige Variante von Rankenkompositionen – basierend auf der Pflanzenornamentik – darstellt. Der Vergleich typologischer Gruppen von Schwertscheidengravuren zeigt, dass die ursprünglichen Pflanzenkomponenten immer einfacher und geometrischer werden. Zugleich lässt sich ein weiteres Spezifikum der keltischen Kunst beobachten, en-face-Darstellungen von Phantasiewesen zwischen Rankenmotiven. Schwerter, die mit dem sog. „Drachenpaar“-Motiv verziert sind (z. B. Abb. 3/13), treten dabei im gesamten Siedlungsgebiet auf (Szabó 2015, 43–46).

3/14

Veľeň-Szentvid, kelta oppidum, Kr. e. 2–1. század: a sánc metszete.

Veľeň-Szentvid, keltisches Oppidum, 2.–1. Jahrhundert v. Chr.: Profil des Walles.

Fotó • Foto: CZAJLIK Z. Szabó 2015, Fig. 89.

3/15

*Sajópetri, késő vaskori település:
épület és kerámia készítő
műhely az ásatási objektumokkal
és elméleti rekonstrukciókkal.*

*Sajópetri, späteisenzeitliche
Siedlung: Gebäude
mit Werkstattbereich.
Ausgrabungsbefunde und
Rekonstruktionsvorschläge.*

*Rekonstrukció • Rekonstruktion:
TIMÁR L.,
Szabó 2007, Fig. 33–39.*

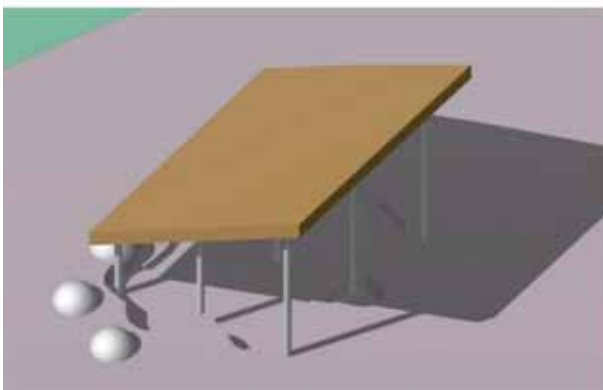
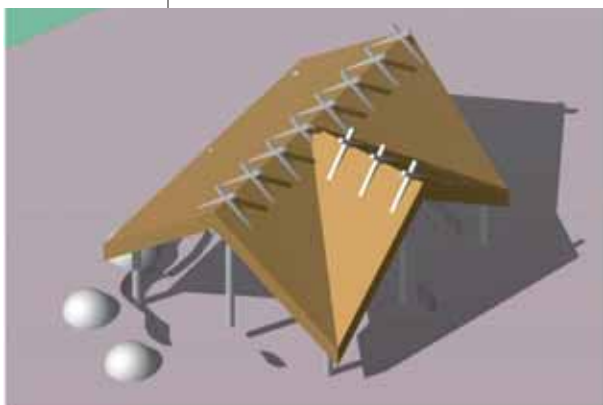
lönösen a kardok hüvelyén megjelenő vésett díszítés terén elért kiemelkedő eredményekre (Szabó/Petres 1992). A kelta elit fegyverzetének regionálisan a Közép-Duna-vidéken kialakult, díszített változata a magyar kardstílus, amely elsődlegesen a folyamatos növényi stíluson alapuló kiegyensúlyozott indakompozíciók változataként különíthető el. A kardhüvelyek véseteinek tipológiai csoportjait összevetve megállapítható, hogy az eredeti növényi komponensek egyre inkább leegyszerűsödtek, és geometrikussá váltak. Ugyanakkor a kelta művészet egyik sajátossága, hogy az indakompozíciók között gyakran fantasztikus lények arcképbábrázolása is felfedezhető. Az ún. „sárkánypár” motívummal vésett kardok (pl. 3/13. ábra) pedig a teljes kelta megszállás területén előfordulnak (Szabó 2015, 43–46).

Új eredmények (TANKÓ K.)

Az ezredforduló a Kárpát-medencei vaskor kutatásának korábban nem tapasztalt fellendülését hozta. Ez a pozitív tendencia az 1990-es évek elejére vezethető vissza. Egyrészt 1988-óta folyamatos a magyar részvétel a franciaországi Mont Beuvray ásatáson (Szabó 2003b),

Neue Ergebnisse (TANKÓ K.)

Mit der Jahrtausendwende kam es in der Erforschung der Eisenzeit des Karpatenbeckens zu einem bis dahin unbekannten Aufschwung. Diese positive Tendenz lässt sich auf die frühen 1990er Jahre zurückführen. Einerseits fanden die Ausgrabungen auf dem französischen Mont Beuvray seit 1988 unter ungarischer Beteiligung statt (Szabó 2003b): Dieser Platz gilt als das antike Bibracte, das bedeutendste gallische Oppidum, dessen Erforschung mit modernen Ausgrabungsmethoden in internationaler Zusammenarbeit erfolgt. Der Oppidum-Begriff wird in der Archäologie für späteisenzeitliche, befestigte Siedlungen städtischen Charakters verwendet, die als wichtige Stellen der frühen Urbanisierung gelten und als wirtschaftliche und politische Zentren fungierten. Zeitgleich mit der Kooperation in Bibracte begannen auch in Ungarn Forschungen zu den transdanubischen Oppida (Guillaumet 2000). Auf topografischen Analysen basierende Voruntersuchungen fanden in Velem-Szentvid (Abb. 3/14; Barral et al. 1996, Guillaumet/Szabó/Czajlik 1999) und in Budapest, Gellért-Berg (Barral et al. 1996) statt. Diese Ausgrabungen lieferten

3/16

Gyöngyös, késő vaskori temető:
Hamvasztásos temetkezés
fegyver mellékletekkel az
ásatáson, Kr. e. 3. század.

Gyöngyös, späteisenzeitliches
Gräberfeld: Brandgrab mit
Waffenbeigaben während der
Ausgrabung, 3. Jahrhundert
v. Chr.

Fotó • Foto: TANKÓ K.,
Tankó et al. 2016, Fig. 4d.

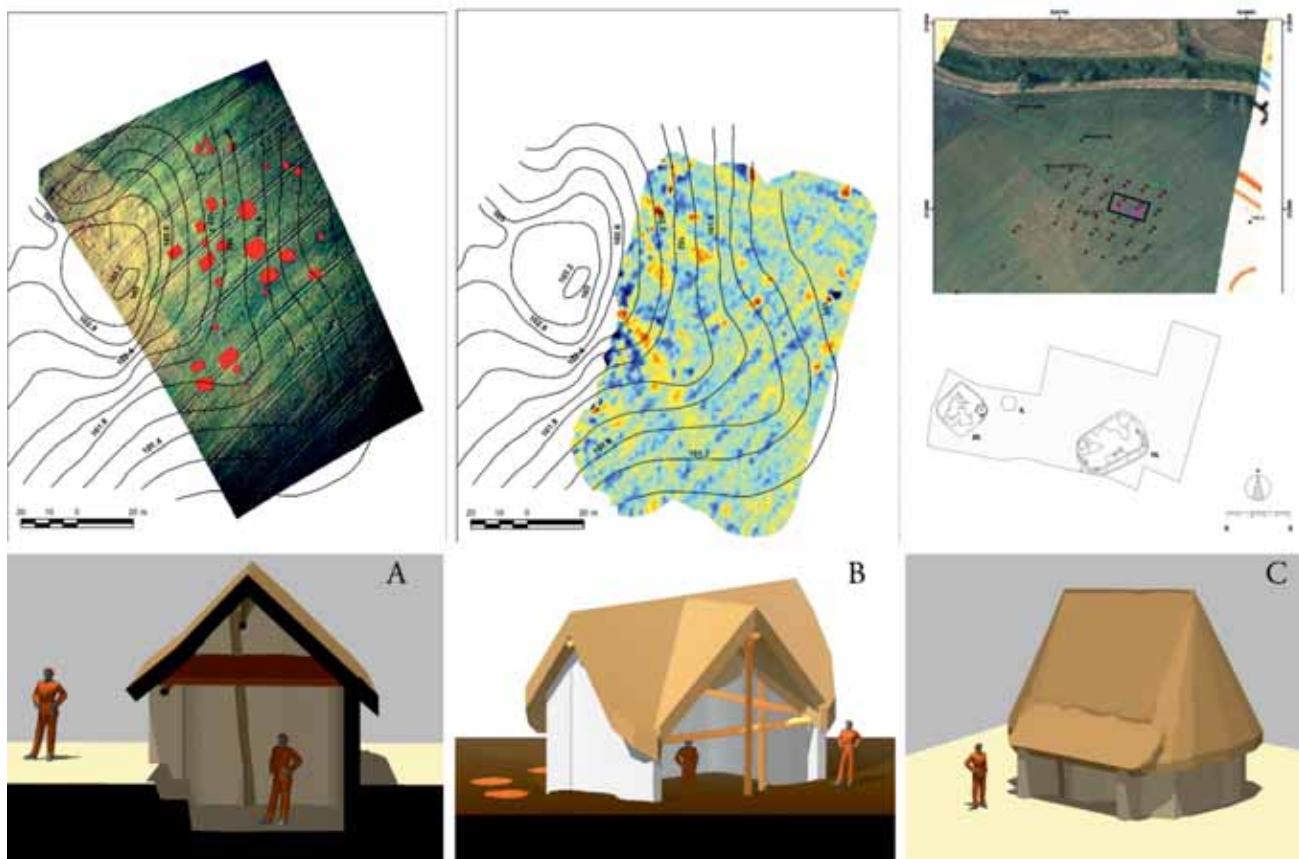
ahol az ókori Bibracte, vagyis a gallok egyik legjelentősebb oppidumának feltárása a modern ásatási módszerek alkalmazásával, nemzetközi tudományos együttműködésben folyik. Az oppidum kifejezést a régészetben többnyire az olyan késő vaskori, erődített, városias jellegű településekre vonatkozóan használjuk, amelyek a korai urbanizáció fontos állomását képviselő gazdasági és politikai központként működtek. A bibractei szerepvállalással egyidejűleg Magyarországon is kutatások kezdődtek, amelyek kezdetben a dunántúli oppidumok vizsgálatára irányultak (Guillaumet 2000). Topográfiai kutatásokra épülő, szondázó jellegű feltárások folytak Velem-Szentviden (3/14. ábra; Barral et al. 1996, Guillaumet/Szabó/Czajlik 1999) és Budapesten a Gellért-hegyen (Barral et al. 1996). Ezek az ásatások fontos adatokkal gazdagították a La Tène kultúra kései fázisára vonatkozó ismereteinket, és szervesen illeszkedtek az oppidum kultúra kutatására irányuló európai trendekhez.

Másrészt az 1990-es évek elején indult, a rendszerváltást, majd az Európai Unióhoz való csatlakozást követő gazdasági fellendülés számos nagy felületű megelőző feltárást tett szükségessé. 1991-ben az M1-es autópálya Győrt elkerülő szakaszának építését megelőzően kerültek napvilágra az első telepobjektumok Ménfőcsanak határában (94), amelyhez kapcsolódóan először került sor síkvidéki kelta te-

wichtige Daten zur späten Latènekultur und sind eng mit den europäischen Forschungen zur Oppida-Kultur verknüpft.

Gleichzeitig kam es in Folge des wirtschaftlichen Aufschwunges ab Anfang der 1990er und dem Beitritt zur Europäischen Union zu zahlreichen Bauvorhaben und großflächigen baubegleitenden archäologischen Voruntersuchungen. 1991 kamen im Zuge der Autobahnumgehung der M1 um Győr erste Siedlungsbefunde bei Ménfőcsanak zum Vorschein (94), wo zum ersten Mal eine keltische Flachlandsiedlung im großem Maßstab untersucht werden konnte (Tankó/Egry 2009; Tankó 2004; Tankó 2010a). Parallel dazu begannen Arbeiten entlang der Autobahntrasse M3 (Gyöngyös – Füzesabony – Polgár), bei denen das Archäologische Institut der ELTE bei Polgár (Szabó et al. 2008) und Sajópetri späteisenzeitliche Siedlungen untersuchen konnte. Zwischen 1996 und 2000 wurden in Sajópetri in mehreren Kampagnen insgesamt 16 Hektar archäologisch dokumentiert. Über die üblichen Rettungsgrabungen hinaus erfolgte auch eine systematische Erschließung mit interdisziplinären Analysen. Aus diesem Grund gilt Sajópetri als eine der besterforschten eisenzeitlichen Siedlungen im Karpatenbecken, die auch vollständig publiziert ist (Szabó 2007).

Die Aufarbeitung erbrachte ein beispielloses Keramikrepertoire und ermöglichte ein neu-

3/17

Ráckeresztúr, késő vaskori település: légi felvételek, magnetométeres felmérések és szondázó feltárások eredményei, valamint épületrekonstrukciós javaslatok.

Ráckeresztúr, späteisenzeitliche Siedlung: Ergebnisse der Luftaufnahmen, geomagnetischer Prospektionen und der Sondagen sowie Vorschläge für Gebäuderekonstruktionen.

Fotó • Foto: CZAJLIK Z. Rekonstrukció • Rekonstruktion: Timár L., Czajlik et al. 2015b, Fig. 3–4, 10.

lepülés nagy területű feltárására (Tankó/Egry 2009; Tankó 2004; Tankó 2010a). Ezzel párhuzamosan indultak az M3 autópálya munkálatai (Gyöngyös – Füzesabony – Polgár), ahol az ELTE Régészettudományi Intézete késő vaskori településeket tárt fel Polgárnál (Szabó et al. 2008), és Sajópetrinél. 1996–2002 között Sajópetrin több kampányban összesen 16 hektár került feltárásra, amely már nem csupán leletmentés, hanem tervszerű interdiszciplináris vizsgálatokkal kiegészített szisztematikus ásatás volt. Ennek köszönhetően Sajópetri ma a legjobban kutatott és teljesen publikált késő vaskori település a Kárpát-medencében (Szabó 2007). A tudományos feldolgozás eredményeként egy addig példátlan kerámiarepertoárt sikerült bemutatni, amely egy olyan új készítés-technológiai és edénytípológiai szisztema kidolgozását tette lehetővé, amely később több más lelőhely leletfeldolgozását segítette (Szabó/Tankó 2007; Tankó 2010b). A sajópetri kutatás interdiszciplináris voltát pedig archeometallurgiai, archeozoológiai, valamint a kő nyersanyagok és épületrekonstrukciók kapcsán készült értékelések mutatják (Szabó 2007).

es Gliederungssystem, basierend auf herstellungstechnischen und typologischen Gesichtspunkten, das in der Folge auch bei weiteren Fundplätzen herangezogen wurde (Szabó/Tankó 2007; Tankó 2010b). Die interdisziplinäre Ausrichtung der Forschungen in Sajópetri belegen archäometallurgische und archäozoologische Auswertungen sowie Analysen der Steinrohstoffe und Gebäuderekonstruktionen (Szabó 2007).

Entsprechend sei hier besonders auf die Struktur und die Rekonstruktion von Siedlung und Gebäuden eingegangen. Innerhalb der Siedlung konnten mehrere Hausgruppen differenziert werden, die verschiedenen Gebäudetypen enthalten. Der Mehrzahl der Häuser kann als Wohnbauten gedeutet werden, aber in einigen Fällen waren auch Spuren von Handwerkstätigkeiten, bspw. Keramikbrennöfen, Eisenschlacken und Webstuhlgewichte zu finden. Zu diesen Funden gehörende Baustrukturen könnten als Werkstätten interpretiert werden (Timár 2007). Neben Sajópetri ermöglichen auch in anderen Siedlungen gemachte Beobachtungen die Ausarbeitung eines kom-

Ezek közül külön említést érdemelnek a településszerkezeti és épületrekonstrukciós vizsgálatok. A település alaprajzán több házcsoporthoz is elkülöníthető volt, különböző épülettípusokkal. Az épületek többsége lakóházként értelmezhető, de néhány esetben kézműves tevékenység nyomai, például kerámiaégető kemencék, vassalak, szövőszék-nehezékek is előkerültek. Az ezekhez kapcsolódó épületek műhelyként való használata feltételezhető (Timár 2007). Sajópetri mellett más településkutatásokból származó épületrégészeti megfigyelések is elősegítették egy teljesen új szemléletű, felmenő falu épületrekonstrukció kidolgozását (3/15. ábra) a korábban általánosan elfogadott „pásztorkunyhós” elképzeléssel szemben (összefoglalóan: Timár 2013; Timár 2016).

AZ ELTE vaskori kutatási programjának következő állomása a Ludason feltárt kelta temető feldolgozása és publikálása volt (Szabó/Tankó/Czajlik 2012). A lelőhely nemzetközi jelentőségét nem csupán leletanyaga, hanem annak modern ásatási módszerekkel, több szakirány bevonásával végzett, teljességre törekvő feldolgozása is adja. A Kr. e. 4. század végétől a 2. század elejéig használt 82 síros nekropolisz vizsgálata nagyban hozzájárult a kelta katonai elit kialakulására vonatkozó ismereteinkhez. Ludas esetében hat temetkezési csoportot lehetett megkülönböztetni, ahol a sírmező központi részén a közösség legelőkelőbb tagjai, a pajzzsal, karddal és lándzsával eltemetett férfiak találhatók. Ezek körül fél körben elhelyezkedve a tehetősebb női és gyereksírok, valamint szegényes mellékletű temetkezési csoportok helyezkedtek el. A temető közepén feltárt gazdag férfi sírjában, fegyverzete mellett egy különleges, áttört díszű bronz karperrec (3/12b. ábra) és arany gyűrű volt, amelyek az elhunyt kiemelt társadalmi rangjára utalhatnak (Szabó/Tankó 2012, 147–149; Szabó 2015, 42–43). A ludasihoz hasonló eredmények várhatók a Sajópetri mellett 2004–2006, illetve Gyöngyösön 2015–2016 között feltárt 90–150 síros temetők (pl. 3/16. ábra) folyamatban lévő feldolgozásaitól is (Szabó 2006; Tankó et al. 2016).

A fentebb említett francia-magyar együttműködésnek másik, nem kevésbé jelentős pozitív hozadéka az volt, hogy légirégészeti kutatások kezdődtek Magyarországon (Szabó 1995; Gogúey/Czajlik/Bödöcs 2003), amely ma már

plett neuen Rekonstruktionsvorschlags für die aufgehenden Bestandteile der Gebäude (Abb. 3/15) gegenüber früheren allgemein akzeptierten Vorstellungen über „Hütten mit Satteldach“ (zusammenfassend: Timár 2013; Timár 2016).

Das nächste Projekt des Eisenzeit-Forschungsprogramms der ELTE war die Aufarbeitung und Publikation des in Ludas erschlossenen keltischen Gräberfeldes (Szabó/Tankó/Czajlik 2012). Die internationale Bedeutung des Fundplatzes beruht nicht allein auf dem Fundmaterial, sondern auch auf dessen Erschließung mit modernen Grabungsmethoden und seiner kompletter Auswertung, die mehrere Fachdisziplinen einbezog. Die Erforschung dieser 82 Gräber umfassenden Nekropole, die vom Ende des 4. bis zum Beginn des 2. Jahrhunderts belegt wurde, hat in großem Maße unsere Kenntnisse über die Ausbildung einer keltischen Militärelite bereichert. In Ludas konnten sechs Belegungsgruppen unterschieden werden. In der Mitte des Gräberfeldes lagen die reichsten Personen der einstigen Gemeinschaft: mit Schild, Schwert und Lanzen besetzte Männer. Halbkreisförmig um diese herum positioniert fanden sich gut ausgestattete Frauen- und Kinderbestattungen, darüber hinaus Grabgruppen mit einfachem Inventar. Ein in der Mitte des Gräberfeldes entdecktes Männergrab enthielt neben der Bewaffnung auch einen besonderen, bronzenen Armreif mit Durchbruchmuster (Abb. 3/12b) und einen goldenen Fingerring, die auf den besonderen Status des Verstorbenen hindeuten dürften (Szabó/Tankó 2012, 147–149; Szabó 2015, 42–43). Ähnliche Ergebnisse wie in Ludas können von der Auswertung der bei Sajópetri zwischen 2004 und 2005 und in Gyöngyös zwischen 2015 und 2016 dokumentierten 90 bis 150 (z. B. Abb. 3/16) Bestattungen umfassenden Nekropolen erwartet werden (Szabó 2006; Tankó et al. 2016).

Als ein nicht unbedeutender positiver Nebeneffekt der oben erwähnten ungarisch-französischen Kooperation kann der Beginn der Luftbildarchäologie in Ungarn gelten (Szabó 1995; Gogúey/Czajlik/Bödöcs 2003), die sich bis heute zu einem eigenen Forschungsprogramm am Archäologischen Institut der ELTE entwickelte. Die Auswertung der Luftbilder lieferte zahlreiche wichtige Daten und führte zur Entdeckung

önálló kutatási programmá nőtte ki magát az ELTE Régészettudományi Intézetében. A légi fotók elemzése számos fontos adattal járult hozzá korábban nem ismert lelőhelyek felderítéséhez és a késő vaskori településhálózat jobb megismeréséhez. Ennek eredményeképpen és az északkelet-magyarországi lelőhelyek feltárásával párhuzamosan, szisztematikus topográfiai és településtörténeti kutatások kezdődtek a Dunántúlon.

Harc határában például egy légi lelőhely-felderítéssel azonosított vaskori településnek felszíni terepbejárással és szondázó ásatással kiegészített kutatása folyt. A feldolgozás során pedig az állattartásra és a paleo-környezet rekonstrukciójára is kiterjedő vizsgálatokra is sor került. Így pl. pollenmintákból megállapítható volt, hogy a Harcon feltárt épületek egy, a vaskorra elmocsarasodott, időszakosan kiszáradt Sió-Sárvíz holtág mentén, vízparti növényzettel borított környezetben létesültek (Czajlik et al. 2010).

Módszertani szempontból azonban még ennél is jelentősebb Ráckeresztúr kutatása, ahol a légi felvétellel felfedezett késő vaskori település kiterjedését szisztematikus terepbejárással és magnetométeres felméréssel sikerült lehatárolni. Ezt követően az egyes anomáliákat szondázó feltárással kontrollálták. Az előkerült két épületet aprólékosan, rétegről-rétegre dokumentálták. A projekt célja ez esetben a hagyományos régészeti módszerek és a modern technika adta lehetőségek tervátsáson való kombinálása révén a lehető legtöbb információ kinyerése volt. A pontos megfigyelések olyan épületszerkezeti megállapításokhoz vezettek (3/17. ábra), amelyek alapján a korábbi rekonstrukciók során felmerült kérdések több ponton megválaszolhatók voltak (Timár 2010; Czajlik et al. 2015b).

A fent említett településkutatásoknak számos tudomány ágra és résztemára volt kedvező hatása. A településeken előkerülő leletanyag nagyobb részét általában a különböző kerámia-törödékek teszik ki. Sajópetri esetében a nagy mennyiségű leletanyag feldolgozásához elkerülhetetlen volt egy olyan adatbázis kidolgozása, amely egységes technológia és tipológiai rendszerben tudja kezelni és értelmezni a különböző edénytörödékeket (Szabó/Tankó/Szabó 2007). Ezt követően pedig a sajópetri szisztema más lelőhelyekre való kiterjesztése új le-

von noch nicht bekannten Fundstellen sowie zu einem Verständnis der späteisenzeitlichen Besiedlungsstruktur. In deren Folge begannen, neben der Erschließung der nordostungarischen Fundorte, auch systematische topografische und siedlungsgeschichtliche Forschungen in Transdanubien.

Bei Harc bspw. erforschte man einen durch ein Luftbild identifizierten eisenzeitlichen Fundort mittels Geländebegehungen und Voruntersuchungen. Bei der Auswertung fanden Analysen zur Tierhaltung und zur paläoökologischen Rekonstruktion der Umgebung statt. Aufgrund des Pollenspektrums konnte man feststellen, dass die in Harc ausgegrabenen Gebäude neben einem in der Eisenzeit bereits versumpften und zeitweise ausgetrockneten Altflussarm des Sió-Sárvíz errichtet worden sind, in einer durch Uferpflanzen geprägten Landschaft (Czajlik et al. 2010).

Aus methodischer Sicht noch wichtiger ist die Erforschung von Ráckeresztúr, wo ein auf Luftbildern entdeckter späteisenzeitlicher Fundort durch systematische Geländebegehungen und geomagnetische Untersuchungen eingegrenzt werden konnte. Daraufhin folgten kleine Probegrabungen ausgewählter Anomalien. Die zwei erschlossenen Gebäude wurden detailliert Schicht für Schicht dokumentiert. Das Ziel des Projektes war, die herkömmlichen archäologischen Methoden und die durch die moderne Technik gegebenen Möglichkeiten im Rahmen einer Plangrabung zu kombinieren und damit maximale Information zu erzielen. Die genauen Beobachtungen haben Feststellungen zum Aufgehenden ermöglicht (Abb. 3/17), und damit Fragen beantworten können, die bei früheren Rekonstruktionen aufkamen (Timár 2010; Czajlik et al. 2015b).

Die hier erwähnten Siedlungsforschungen haben einen positiven Einfluss auf andere Disziplinen und Teilstudien ausgeübt. Die Masse des aus Siedlungen zum Vorschein gekommenen Materials ist Keramik. In Sajópetri machte die große Zahl des Materials die Erstellung einer Datenbank notwendig, die die verschiedenen Keramikscherben in einem einheitlichen technologischen und typologischen System bearbeiten und deuten ließ (Szabó/Tankó/Szabó 2007). Die Übertragung des für Sajópetri erprobten Systems schuf neue Möglichkeiten für die detaillierte Analyse des späteisenzeitli-

hetőséget teremtett a késő vaskori kelta kerámiaművesség mélyreható vizsgálatához. Ennek alapján például megállapítható volt, hogy a kelta fazekasság széles körben elterjedt, uniformizált produktumai mellett több olyan lokális tradíció is kimutatható, amely gyakran a kora vaskori szkíta vagy Hallstatt hagyományokban gyökeredzik (Szabó et al. 2008; Tankó 2010a; Szöllősi 2014). További megállapításokhoz azonban megkerülhetetlenné vált a kerámiatöredékek természettudományos módszerekkel kiegészített vizsgálata. Az edény szerkezetében mikroszkóppal megfigyelhető anyagszemcsék vizsgálatával szerencsés esetben megállapítható, hogy a nyersanyagként használt összetevők helyi vagy távoli forrásokból származtak-e. A kelta fazekasságban gyakran alkalmazott grafit esetében számos szakmai érv támasztja alá a csehországi eredetet (pl. Gherdán et al. 2012; Kreiter et al. 2013). A telepfeltárások révén a késő vaskori vasolvasztás és feldolgozás módjára vonatkozó ismereteink ugyancsak több ponton gazdagodtak (Czajlik 2012; Tankó 2014; Czajlik 2014). Sajópetrin néhány épületben nagy mennyiségű vassalak és salakképző anyagként használt mészkő volt. Ezen túlmenően számos félkész és selejt termék, valamint a megmunkálás során keletkezett hulladék utalt a településen folyt kovácstevékenységre. A fémolvasztás másodlagos nyomai több lelőhelyen megfigyelhetők (pl. a Polgáron talált kemencefűjtató töredéke: Szabó et al. 2008), de vaskori olvasztókemence Magyarország területéről még nem ismert.

Nem utolsó sorban utalnunk kell arra a nagy mennyiségű leletanyagra és az egyelőre felmérhetetlen információtömegre, amelyet a közelmúltban lezajlott autópálya építések folyamán gyűjthettünk. Ezek jelentősége már az előzetes közleményekből kitűnik, de feldolgozásuk még várat magára (pl. Belényessy/Horváth 2007; Gáti 2009; Gallina/Molnár/Somogyi 2007). Fontos kiemelni például a Győr melletti Ménfőcsanakot, ahol 1991 óta több kampányban, összesen 27 hektár területen, közel tizenegyezer jelenség került dokumentálásra (Ilon 2012a; Ilon 2012b). A folyamatban lévő feldolgozás eddig publikált részleteiből arra következtethetünk (pl. Tankó 2010a), hogy Sajópetrihez hasonlóan, itt is egy kelta falu és a hozzá kapcsolódó temető komplex vizsgálata várható.

chen Keramikhandwerks. Diese zeigten u. a., dass es neben den einheitlichen Produkten der keltischen Töpfereien auch lokale Traditionen gegeben hat, deren Wurzeln häufig in der früheisenzeitlichen skythischen Kultur oder im Bereich der Hallstattkultur liegen (Szabó et al. 2008; Tankó 2010a; Szöllősi 2014). Um weiterführende Aussagen treffen zu können, war die Analyse der Keramik mit naturwissenschaftlichen Methoden notwendig. Bei der Untersuchung der mit dem Mikroskop sichtbaren Magerungsbestandteile der Gefäße kann man im Idealfall feststellen, ob die Rohstoffe aus lokalen oder weiter entfernten Vorkommen stammen. Bei dem in der keltischen Töpferei häufig verwendeten Grafitton etwa sprechen zahlreiche Argumente für einen böhmischen Ursprung (z. B. Gherdán et al. 2012; Kreiter et al. 2013).

Mithilfe von Geländebegehungen konnten in mehreren Punkten auch unsere Kenntnisse über die späteisenzeitliche Eisenverhüttung und -verarbeitung erweitert werden (Czajlik 2012; Tankó 2014; Czajlik 2014). In Sajópetri fanden sich in einigen Gebäuden große Mengen von Eisenschlacke und Kalkstein, der zur Eisenverhüttung verwendet wurde. Darüber hinaus gibt es zahlreiche Halbfertig- und Fehlprodukte sowie Produktionsabfall, die allesamt auf Schmiedetätigkeiten in der Siedlung hinweisen. Sekundäre Spuren zur Metallgießerei finden sich auch an mehreren Fundorten (z. B. in Polgár das Bruchstück eines Ofenblasbalgs: Szabó et al. 2008), aber ein eisenzeitlicher Guss-Ofen ist bislang nicht aus Ungarn belegt. Nicht zuletzt soll auf die große Menge Fundmaterials und die zunächst gar nicht zu ermittelnde Informationsmasse verwiesen werden, die aus den jüngeren Untersuchungen der Autobahnbauten erschlossen worden sind. Ihre Bedeutung deutet sich bereits in Vorberichten an, aber ihre Aufarbeitung wird noch dauern (z. B. Belényessy/Horváth 2007; Gáti 2009; Gallina/Molnár/Somogyi 2007). Wichtig ist es bspw. Győr-Ménfőcsanak hervorzuheben, wo seit 1991 in mehreren Kampagnen insgesamt 27 Hektar Fläche mit elftausend Befunden dokumentiert worden sind (Ilon 2012a; Ilon 2012b). Aufgrund der laufenden Bearbeitung und den bereits publizierten Berichten (z. B. Tankó 2010a), kann man ersehen, dass auch hier, wie in Sajópetri, die komplexe Analyse

A fentieket összefoglalva kijelenthető, hogy Magyarországon az ezredfordulót követő időszak kelta kutatása jelentős eredményeket mutathat fel. A francia-magyar tudományos együttműködés, valamint a sajópetri és ludasi interdiszciplináris kutatások nagymértékben formálták a La Tène korra vonatkozó ismereteinket. Ugyanakkor a kelták kutatása szükség-szerűen nemzetközi, vagyis a közös európai területen történik. A számos külföldi együttműködés és rangos publikáció révén a magyar vaskor kutatás a nemzetközi tudományos hálózat fontos, több tekintetben pedig meghatározó elemévé vált.

einen keltischen Dorfes und eines dazu gehöri-gen Gräberfeldes erfolgen wird.

Insgesamt lässt sich feststellen, dass die Kel-tenforschung in Ungarn seit der Jahrtausend-wende bedeutende Ergebnisse erzielen konn-te. Die französisch-ungarische Kooperation und die interdisziplinären Forschungen in Sajó-petri und Ludas haben unsere Kenntnisse über die Latènezeit grundlegend geprägt. Zugleich findet die Erforschung der Kelten zwingend auf einer internationalen, d. h. einer gesamt-europäischen Ebene statt. Durch zahlreiche ausländische Kooperationen und angesehene Publikationen ist die ungarische Eisenzeitfor-schung ein wichtiger Bestandteil und in vielen Hinsichten ein bestimmendes Element dieses Netzwerkes geworden.

Irodalom Literatur

Források • Quellen

Agathias, *Historia*

Agathie Myrinaei *Historiarum libri V*, ed. by Keydell, R. CFHB 2 (Berlin 1967).

Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum*
Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri XXXI*, ed. by Seyfahrt, W., vol. 1–2 (Leipzig 1978).

Cassius Dio

Cassius Dio, *Römische Geschichte*, transl. by Veh, O. (Düsseldorf 2007).

Herodot, *Historiae*

Herodot's von Halikarnaß *Geschichte*, ed. by A. Schöll (Stuttgart 1828–1832).

Iordanes, *Getica*

Iordanes, *Getica*, ed. by Mommsen, Th. MGH AA 5, 1 (Berlin 1883).

Plinius, *Naturalis historia*

C. Plinii *Secundi naturalis historiae libri XXXVII*, ed. by von Jan Karl Mayhoff. L. Vol. 1–6 (Stuttgart 1967–2002).

Polybios, *Historiae*.

Polybios, *Historiae*. *Geschichte*. Transl. by Drexler, H., vol. 1–2 (Zürich 1961/1963).

Procopius, *De bello Gothico*

Procopius, *De bello Gothico I–IV (V–VIII)*, ed. by Veh, O. *Gotenkriege*. Prokop. Werke 2 (München 1966).

Res Gestae Divi Augusti

Res Gestae Divi Augusti. Ex monumentis Ancyranum et Apolloniensi, ed. by Mommsen, Th. (Berlin 1883).

Tacitus, *Annales*

Tacitus, P. C., *Annales*. In: P. Cornelius Tacitus Werke, transl. by Boetticher, W., Lateinisch mit deutscher Übersetzung und erläuternden Anmerkungen. Vol II: *Annalen XI–XVI* (Leipzig 1865).

Velleius Paterculus, *Historia Romana*

Velleius Paterculus, *Historia Romana*. *Römische Geschichte*, Lateinisch und Deutsch. Transl. and ed. by Giebel, M. (Stuttgart 1989).

Literatur • Irodalom

Albani 2010

Albani, J., *Elegance Over the Borders. The Evidence of Middle Byzantine Earrings*. In: Entwistle, C./Adams, N. (eds.), *Intelligible Beauty, Recent Research on Byzantine Jewellery* (London 2010) 193–202.

Albarella et al. 2017

Albarella, U./Russ, H./Vickers, K./Viner-Daniels, S., *The Oxford Handbook of Zooarchaeology* (Oxford 2017).

Alföldi 1926

Alföldi, A., *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. 1–2 (Berlin, Leipzig 1926).

Alföldi 1934

Alföldi A., *Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter*. *Acta Arch.* (Kopenhagen) 5, 1934, 99–144.

Alföldi 1942

Alföldi, A., *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im 1. Jahrhundert v. Chr.* (Budapest 1942).

Alföldi 1967

Alföldi, A., *Die Vorherrschaft der Pannonier im Römerreiche und die Reaktion des Hellenentums unter Gallienus*. In: Alföldi, A., *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus* (Darmstadt 1967) 228–284.

Alföldy 1988

Alföldy, G., *Die Romanisierung in den Donau-provinzen Roms*. In: Kneissl, P./Losemann, V. (eds.), *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Christ zum 65. Geburtstag* (Darmstadt 1988) 1–21.

Alföldy 2004

Alföldy, G., *Die „illyrischen“ Provinzen Roms: von der Vielfalt zu der Einheit*. In: Urso, G. (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003* (Pisa 2004) 207–220.

Alföldy 2005

Alföldy, G., *Romanisation – Grundbegriff oder Fehlbegriff? Überlegungen zum gegenwärtigen Stand der Erforschung von Integrationsprozessen im römischen Weltreich*. In: Visy. Zs. (ed.), *LIMES XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003* (Pécs 2005) 25–56.

Alt 2009

Alt, K. W., *Prähistorische Anthropologie im 21. Jahrhundert. Methoden und Anwendungen*. In: Heinrich-Tamáska, O./Krohn, N./Ristow, S. (eds.), *Dunkle Jahrhunderte in Mitteleuropa? Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter 1. Rituale und Moden* (Xanten, 8. Juni 2006) und 2. *Möglichkeiten und Probleme archäologisch-naturwissenschaftlicher Zusammenarbeit* (Schleswig, 9.–10. Oktober 2007). *Stud. zu Spätantike und Frühmittelalter 1* (Hamburg 2009) 273–292.

Alt et al. 2014

Alt, K. W./Knipper, C./Peters, D./Müller, W./Maurer, A.-F./Kollig, I./Nicklisch, N./Müller, Chr./Karimnia, S./Brandt, G./Roth, Chr./Rosner, M./Mende, B./Schöne, B./Vida, T./Freeden von, U., *Lombards on the Move – An Integrative Study of the Migration Period Cemetery at Szólád, Hungary*. *PLoS ONE* 9(11), 1–14: e110793. doi:10.1371/journal.pone.0110793

Anke 1998

Anke, B., *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 8, 1–2 (Weissbach 1998).

Anke 2008

Anke, B., *Die Hunnen*. In: Anke/Révész/Vida 2008, 13–46.

Anke/Révész/Vida 2008

Anke, B./Révész, L./Vida, T., *Reitervölker im Frühmittelalter. Hunnen – Awaren – Ungarn* (Stuttgart 2008).

Anreiter 2001

Anreiter, P., *Die vorrömischen Namen Pannoniens* (Budapest 2001).

Anthony 1997

Anthony, D. W., *Prehistoric migration as social process*. In: Chapman, J./Hamerow, H. (eds.), *Migrations and Invasions in Archaeological Explanation*. *BAR Int. Ser.* 664 (Oxford 1997) 21–32.

Armbruster et al. 2016a

Armbruster B./Eilbracht, H./Hahn, O./Heinrich-Tamáska, O. (eds.), *Verborgenes Wissen. Innovation und Transformation feinschmiedetechnischer Entwicklungen im diachronen Vergleich*. *Topoi. Berlin Studies of the Ancient World* 35 (Berlin 2016).

Armbruster et al. 2016b

Armbruster, B./Eilbracht, H./Hahn, O./Heinrich-Tamáska, O., *Verborgenes Wissen. Innovation*

und Transformation feinschmiedetechnischer Entwicklungen im diachronen Vergleich. Eine Einführung. In: Armbruster et al. 2016a, 7–16.

Attila und die Hunnen 2007

Historisches Museum der Pfalz Speyer (ed.), Attila und die Hunnen (Stuttgart 2007).

Aufleger/Kunow/Müller 2003

Aufleger, M./Kunow, J./Müller, J., Landschaftsarchäologie und geographische Informationssysteme: Symposium: Prognosekarten, Besiedlungsdynamik und prähistorische Raumordnungen. – The Archaeology of Landscapes and Geographic Information Systems: Predictive Maps, Settlement Dynamics and Space and Territory in Prehistory. 15. bis 19. Oktober 2001 in Wünsdorf. Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte (Wünsdorf 2003).

Balassa 1989

Balassa, I., Magyar falvak temetői (Budapest 1989).

Bálint 1989

Bálint, Cs., Die Archäologie der Steppe. Steppevölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert (Wien, Köln 1989).

Bálint 1993

Bálint, Cs., Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: Müller-Wille/Schneider 1993–1994, 1, 195–273.

Bálint 2004

Bálint, Cs., A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti Tanulmányok. Varia Arch. Hungarica 16a (Budapest 2004).

Bálint 2006

Bálint, Cs., Der Reichtum der Awaren. In: von Carnap-Bornheim C./Krauss, D./Wesse, A. (eds.), „Fürstengräber“ – Prunkgräber – Schatzfunde. Herrschaft, Tod, Bestattung. Zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Internationale Fachkonferenz Kiel 16.–19. Oktober 2003 (Bonn 2006) 147–159.

Bálint 2007

Bálint, Cs., On „Orient-preference“ in archaeological research on the Avars, proto-Bulgarians and conquering Hungarians. In: Henning, J. (ed.), Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium (Berlin 2007) 1, 545–562.

Bálint 2010

Bálint, Cs., Der Schatz von Nagyszentmiklós: archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe. Varia Arch. Hungarica 16b (Budapest 2010).

Bálint/Szabó 2017

Bálint, M./Szabó, M., Sáncon innen, árkon túl – A Csörsz-árok topográfiai kutatásának újabb lehetőségei. – Over Ramparts and through the Ditch. The Newest Possibilities for Topographical Research on the Csörsz ditch. Magyar régészeti. Online Magazin. – Hungarian Archaeology. E-Journal 2017,2: http://files.archaeolingua.hu/2017TA/b%e1lint-szab%f3_eng_17a.pdf.

Bándi 1983

Bándy, G., Das Golddiadem von Velem. Savaria 16, 1983, 81–93.

Bánffy 1996a

Bánffy, E., Újkőkori és rézkori települések Zalaszentbalázs határában (Neusteinzeitliche und kupferzeitliche Siedlungen in der Gemarkungen von Hahót und Zalaszentbalázs). Zalai Múz. 6, 1996, 97–148.

Bánffy 1996b

Bánffy, E., Korarézkori körárok Balatonmagyaród-Hídvégpusztáról. In: Vándor, L./Költő, L. (eds.), Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992 (Zalaegerszeg 1996) 21–22.

Bánffy 2000

Bánffy, E., Neue Daten zur Entstehung der Bandkeramik. In: Hiller, St./Nikolov, V. (eds.), Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa (Wien 2000) 375–382.

Bánffy 2002

Bánffy, E., Eine Tierfigur aus der Entstehungsphase der Bandkeramik. In: Bánffy E. (ed.) Prehistoric studies. In memoriam Ida Bognár-Kutzián. Anteus 25 (Budapest 2002) 205–219.

Bánffy 2004

Bánffy, E., The 6th Millennium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement). Varia Arch. Hung. XV (Budapest 2004).

Bánffy 2013

Bánffy, E., Tracing the beginnings of sedentary life in the Carpathian Basin. On the formation of the LBK house. In: Hofmann, D./Smyth, J. (eds.), Tracking the Neolithic house in Europe – sedentism, architecture and practice (New York 2013) 117–149.

Bánffy 2015

Bánffy, E., The beginnings of salt exploitation in the Carpathian Basin (6th–5th Millennium BC). Documenta Praehistorica 42, 2015, 1–14.

Bánffy/Eichmann/Marton 2007

Bánffy, E./Eichmann, W. J./Marton, T., Mesolithic foragers and the spread of agriculture in Western Hungary. In: Kozłowski, J./Nowak, M. (eds.), Mesolithic-Neolithic interactions in the Balkans and in the Middle Danube Basin. Proceedings of the XV. World Congress, Lisbon, 4–9 September 2006, vol. 6. BAR Int. Ser. 1726 (Oxford 2007) 53–82.

Bánffy/Marton/Osztás 2010

Bánffy, E./Marton, T./Osztás, A., Early neolithic settlement and burials at Alsónyék-Bátaszék. First report. In: Kozłowski, J.K./Raczky, P. (eds.), Neolithisation of the Carpathian Basin: North-easternmost distribution of the Starčevo/Körös culture (Kraków, Budapest 2010) 37–51.

Bánffy/Sümegei 2012

Bánffy, E./Sümegei, P., The early neolithic agro-ecological barrier in the Carpathian Basin: a zone for interaction. In: Anreiter, P./Bánffy, E./Bartosiewicz, L. (eds.), Archaeological, cultural and linguistic heritage: For Erzsébet Jerem in

honour of her 70th birthday. Archaeolingua 25 (Budapest 2012) 57–69.

Bárány/Hajnal 2010

Bárány, A./Hajnal, Zs., Agancsfeldolgozó műhely és csontfésűk Tiszagyenda-Lakhatom koraközépkori lelőhelyről (An Antler Object Workshop and Bone Combs from Tiszagyenda-Lakhatom Early-Medieval Site). In: Gömöri, J./Kőrösi, A. (eds.), Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza (Budapest 2010) 85–92.

Barbiera 2005

Barbiera, I., Changing Lands in Changing Memories. Migration and Identity during the Lombard Invasions. Biblioteca di Arch. medievale 19 (Firenze 2005).

Barkóczi 1959

Barkóczi, L., Etnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und in der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts. Acta Ant. Acad. Scien. Hungaricae 7, 1959, 167–175.

Barkóczi 1964

Barkóczi, L., The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 16, 1964, 257–365.

Barkóczi 1968

Barkóczi, L., A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 20, 1968, 275–311.

Barkóczi/Salamon 1972

Barkóczi, L./Salamon, Á. Cs., Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376–476). Ein Versuch zur Periodisierung. In: Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich, 24. April – 26. Oktober 1982 im Stadtmuseum Enns (Linz 1982) 147–178.

Barna/Pásztor 2011

P. Barna, J./Pásztor, E., Different ways of using space traces of domestic and ritual activities at a Late Neolithic settlement at Sormás-Török-földek. Documenta Praehistorica 38, 2011, 1–22.

Barna/Pásztor 2017

P. Barna, J., A fény régészete. A természetes fény szerepe az őskori ember életében (The Archaeology of Light. The Role of Natural Light in the Life of Late Prehistoric Man). In: Z. Karvalics, L./Fáboan, B. (eds.), A fény történetéhez (Budapest 2017) 29–60.

Barna et al. 2015

P. Barna, J./Tokai, Z. M./Eke, I./Pásztor E., A késő neolitikus körárok kutatásának helyzete Zala megyében (Current research on Late Neolithic rondels in Zala County). Archeometriai Műhely XII,2, 2015, 75–88.

Barna et al. in press

P. Barna, J./Tóth, B./Pásztor, E./Tokai, Z. M./T. Biró, K./Pusztas, S./Eke, I./Pusztas, A./Busznyák, -J./Kocsis, N./Tugya, B./Száz, Cs., Non-invasive Investigations of a Late Neolithic Rondel at Gétye, Western-Hungary. In: Bánffy, E./P. Barna, J. (eds.), „Trans Lacum Pelsonem”. Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5000–500 V.U.Z.). – Prehistoric Research in South-Western Hungary (5000–500 BCE). Castellum Pannonicum Pelsonense 7 (Budapest et al., in press).

Barral et al. 1996

Barral, Ph./Guillaumet, J.-P./Parette, Cl. A./Szabó, M., Recherches récentes sur les Oppida Celtiques en Pannonie (Fouilles franco-hongroises á Velem-Szentvid et á Budapest Gellérthegey). In: Jerem, E./Krenn-Leeb, A./Neugebauer, J.-W./Urban, O. (eds.), Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992 (Budapest, Wien 1996) 415–431.

Bartosiewicz 2006

Bartosiewicz, L., Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba (Budapest 2006).

Baumeister 2004

Baumeister, M., Metallrecycling in der Frühgeschichte. Untersuchungen zur technischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Metallverwertung im 1. Jahrtausend n. Chr. Würzburger Arbeiten zur Prähistorischen Arch. 3 (Rahden/Westf. 2004).

Becker 1996

Becker, H., Kultplätze, Sonnentempel und Kalendarbauten aus dem 5. Jahrtausend vor Chr. – Die mittelnolithischen Kreisanlagen in Niederbayern. Arbeitshefte des bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 59 (München 1996).

Behrendt/Mielke/Mecking 2012

Behrendt, S./Mielke, D. P./Mecking, O., Die portable Röntgenfluoreszenzanalyse (p-RFA) in der Keramikforschung: Grundlagen und Potenzial. Restaurierung und Archäologie. Konvervierung – Restaurierung – Technologie – Archäometrie 5, 2012, 93–110.

Belanová et al. 2007

Belanová, T./Čambal, R./Stegmann-Rajtár, S., Die Weberin von Nové Košariská im Vergleich mit ähnlichen Fundplätzen des östlichen Hallstattkulturkreises. In: Blečić, M./Črešnar, M./Hänsel, B./Hellmuth, A./Kaiser, E./Metzner-Nebelsick, C. (eds.), Scripta praehistorica in Honorem Biba Teržan. Situla 44 (Ljubljana 2007) 419–435.

Belényesi/Honti/Kiss 2007

Belényesi, K./Honti, Sz./Kiss, V. (eds.), Gördülő idő: régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Kaposvár, Budapest 2007).

Belényessy/Horváth 2007

Belényessy, K./Horváth, T. Balatonöszöd-Temetői-dűlő. In: Belényesi/Honti/Kiss 2007, 97–110.

Bella 1889

Bella, L., Újabb soproni ösleletekről. Arch. Ért. 9, 1889, 357–366.

Bemmann/Schmauder 2008

Bemmann, J./Schmauder, M. (eds.), Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slaven. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. RGK. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11 (Bonn 2008).

Bemmann/Schmauder 2015

Bemmann, J./Schmauder, M. (eds.), The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE: Bonn Contributions to Asia Arch. 7 (Bonn 2015).

Bende 2000

Bende, L., Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához (Stollengraber im awarenzeitlichen Graberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengraber und Bestattungen mit Pferdegeschirr). In: Bende, L./Lőrinczy, G./Szalontai, Cs. (eds.), Hadak útján: a népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája, X. Domaszék, 1999. szeptember 27–30. (Szeged 2000) 241–279.

Bende 2006

Bende, L., Bestattungssitten in der zweiten Hälfte des Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. Arabona 44,1, 2006, 87–110.

Bende 2012

Bende, L., Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös-Tisza-Maros köze késő avar kori temetőiben (Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätawarenzeitlichen Gräberfelder des Gebietes zwischen Kreisch/Körös, Theiß/Tisza und Mieresch/Maros). In: Vida 2012, 645–678.

Bende/Lőrinczy 2005

Bende, L./Lőrinczy, G., A specific burial custom: the catacomb grave. In: Archéologie et histoire du Moyen Âge. – Archaeology and History of the Middle Age. Actes du XIVème Congrès UISPP, Université Liège, Belgique, 2–8 septembre 2001. – Acts of the XVth UISPP Congress, University of Liège, Belgium, 2–8 September 2001. BAR International Ser. 1355 (Oxford 2005) 93–95.

Bendefy 1968

Bendefy, L., A Balaton vízszintjének változása a neolitikumtól napjainkig. Hidrológiai Közl. 6, 1968, 257–263.

Bender/Wolff 1994

Bender, H./Wolff, H. (eds.), Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein – Donau – Provinzen des Römischen Reiches, Vorträge eines Internationalen Kolloquiums vom 16.–21. April 1991 in Passau. Passauer Universitätsschriften zur Arch. 2 (Passau 1994).

Bendő/Heinrich-Tamáská/Horváth 2014

Bendő, Zs./Heinrich-Tamáská, O./Horváth, E., Material und Herstellungsanalysen der goldenen und vergoldeten Metallfunde aus dem Grab A von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur. In: Müller 2014, 311–335.

Bentley 2006

Bentley, R. A., Strontium isotopes from the earth to the archaeological skeleton. A review. Journal Arch. Method and Theory 13, 2006, 135–187.

Berecki 2010

Berecki, S. (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş (Cluj-Napoca 2010).

Berecki 2014

Berecki, S. (ed.), Iron Age Crafts and Craftmen in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu-Mureş (Cluj-Napoca 2014).

Bertemes/Meller 2012

Bertemes, F./Meller, H., Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa. Neolithic Circular Enclosures in Europe. Internationale Arbeitstagung vom 7. bis 9. mai 2004 in Goseck. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle (Halle/Saale 2012).

Bertók/Gáti 2014

Bertók, G./Gáti, Cs., Régi idők – új módszerek. Archaeolingua (Budapest, Pécs 2014).

Biehl 2010

Biehl, P. F., Measuring time in the European Neolithic? The function and meaning of Central European circular enclosures. In: Morley, I./Renfrew, C. (eds.), The Archaeology of Measurement: Comprehending Heaven, Earth and Time in Ancient Societies (Cambridge 2010) 229–243.

Bierbrauer 2006

Bierbrauer, V., Gepiden im 5. Jahrhundert. Eine Spurensuche. In: Mihailescu-Bîrliaba V./Hriban, C./Munteanu, L. (eds.), Miscellanea romano-barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata. Honoraria 2 (București 2006) 167–216.

Bierbrauer 2010

Bierbrauer, V., Goten im Osten und Westen. Ethnos und Mobilität am Ende des 5. und in der 1. Hälfte des 6. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht. Kölner Jahrbuch für Vor u. Frühgeschichte 41, 2010, 71–111.

Bierbrauer 2015

Bierbrauer, V., Vom Schwarzmeergebiet bis nach Pannonien. Ethnische Interpretationsprobleme am Ende des 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts. In: Vida 2015, 365–475.

Billamboz/Tegel 2002

Billamboz, A./Tegel W., Kalender in Holz. Jahresringe – Zeugen der Zeit. Arbeitsweise der Dendrochronologie. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 46 (Stuttgart 2002).

Biró 1995

T. Biró K., Lithic implements of Gó, NW Hungary; evidence of stone casting moulds production: preliminary results. In: Maniatis, Y./Herz, N./Basiakos, Y. (eds.), The Study of marble and other stones used in Antiquity (London 1995) 51–56.

Biró 2005

T. Biró, K., The lithic finds from Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb. In: Bánffy, E. (ed.), Archaeology and settlement history in the Kerka valley, S-W-Hungary. Antaeus 28, 2005, 217–251.

Bocsi 2008

Bocsi, Zs., Die Keramik aus zweispätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kistöltés und Zamárdi-Kútvolgy-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: Bemmann/Schmauder 2008, 415–430.

Bognár-Kutzián 1975

Bognár-Kutzián, I., Some new early La-Tène Finds in the Northern Danube Basin. Alba Regia 14, 1975, 35–46.

Bollók 2015

Bollók, Á., Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a

magyar honfoglalás kori díszítőművészetéhez (Budapest 2015).

Bóna 1975

Bóna, I., Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen (Budapest 1975).

Bóna 1982–1983

Bóna, I. A XIX. század nagy avar leletei (Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). A Szolnok Megyei Múz. Évk. 6, 1982–1983, 81–160.

Bóna 1989

Bóna, I., Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. A Wosinszky Mór Múz. Évk. 15, 1989, 113–124.

Bóna 1991

Bóna, I., Das Hunnenreich (Stuttgart 1991).

Bóna 1992a

Bóna, I., Bronzergus und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. In: Meier-Arendt 1992, 48–65.

Bóna 1992b

Bóna, I., Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt 1992, 9–39.

Bóna 1993

Bóna, I., A langobárdok története és régészeti emlékei (Die Geschichte und archäologische Hinterlassenschaft der Langobarden). In: Bóna et al. 1993, 102–162.

Bóna 2002

Bóna, I., Barabás-Bagolyvár. In: Bóna/Nagy 2002, 17–21.

Bóna 2009

Bóna, I., Die Geschichte und die archäologischen Zeugnisse der Langobarden. (Enzyklopädische Stichwörter) In: Bóna/Horváth 2009, 169–217.

Bóna/Horváth 2009

Bóna I./Horváth, J.B., Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. Monumenta Germanorum Arch. Hungariae 6 (Budapest 2009).

Bóna/Nagy 2002

Bóna, I./Nagy, M., Die Gräberfelder der Gepiden am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Arch. Hungariae 1 (Budapest 2002).

Bóna et al. 1993

Bóna, I./Cseh, J./Nagy, M./Tomka, P./Tóth, Á., Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. Magyar őstörténeti könyvtár (Szeged 1993).

Bónis 1969

Bónis, É., Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Arch. Hungarica XLVII (Budapest 1969).

Borhy 1996

Borhy, L., „Non castra sed horrea...”. Zur Bestimmung einer der Funktionen spätrömischer Befestigungen. Bayerische Vorgeschichtsblätter 61, 1996, 207–224.

Borhy 2000

Borhy, L. (ed.), A római kori falfestészet Pannoniában. Nemzetközi konferencia a pannoni falfestészet problémáiról. Komárom, 1998. május 2. – Die römische Wandmalerei in Pannonien.

Internationale Fachkonferenz über Probleme der Wandmalerei in Pannonien. Komárom, den 2. Mai 1998. Acta Arch. Brigetionensia 1 (Budapest, Komárom 2000).

Borhy 2004

Borhy, L. (ed.), Plafonds et voûtes à l'époque antique. Actes du VIIIe Colloque international de l'Association Internationale pour la Peinture Murale Antique (AIPMA), 15–19 mai 2001, Budapest, Veszprém (Budapest 2004).

Borhy 2005

Borhy, L., Ganz nach römischem Geschmack. Neuentdeckte Wandmalereien aus der einst blühenden Legionsstadt Brigetio am nordöstlichen Limes (Komárom/Szőny, Ungarn). Antike Welt 36,4, 2005, 51–56.

Borhy 2010

Borhy, L. (ed.), Studia Celtica Classica et Romana Nicolae Szabó septuagesimo dedicata (Budapest 2010).

Borhy 2011

Borhy, L., Die letzten Jahrzehnte der Erforschung des spätrömisch-pannonischen Limes seit Sándor Sopronis „Die letzten Jahrzehnte ...” – Ein Überblick. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 29–46.

Borhy 2014

Borhy, L., Die Römer in Ungarn. Mit einem Beitrag von Miklós Szabó. Zaberns Bildbände zur Archäologie (Darmstadt 2014).

Borhy 2015

Borhy, L., A rómaiak Magyarországon. In: Szabó/Borhy 2015, 83–225.

Borhy/Zsidi 2005

Borhy, L./Zsidi, P. (eds.), Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neusten archäologischen Forschungen II., Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest, 2002. szeptember 11–14, Aquincum Nostrum II.3 (Budapest 2005).

Borhy et al. 2010

Borhy L./Harsányi E./Kovács L. O./Kurovsky Zs./Magyar M./Paetz gen. Schieck, A. /Pásztókai-Szőke, J./Számádó E., Római kori falfestmények Brigetioból. A komáromi Klapka György Múzeum katalógusai XIV. Acta Arch. Brigetionensia I,3 (Budapest, Komárom 2010).

Bosselmann-Ruickbie 2011

Bosselmann-Ruickbie, A., Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhunderts. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde aus Bulgarien und Griechenland (Wiesbaden 2011).

Brather 2004

Brather, S., Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Ergbd. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42 (Berlin, New York 2004).

Brather 2006

Brather, S., Entwicklung der Siedlungsarchäologie. Auf dem Weg zu einer umfassenden Umwelt- und Landschaftsarchäologie? Siedlungsforschung 24, 2006, 51–97.

Bratož 2003

Bratož, R., Pannonien. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 22 (Berlin, New York 2003) 469–483.

Bruder 2001

T. Bruder K., Két római sisak újrestaurálása. Műtárgyvédelem 27, 2001, 45–54.

Bugoi/Oanță-Marghitu/Calligaro 2016

Bugoi, R./Oanță-Marghitu, R./Calligaro, T., IBA investigations of loose garnets from Pietroasa, Apahida and Cluj-Someșeni treasures (5th century AD). Nuclear Inst. and Methods in Physics Research B,371, 2016, 401–406.

Bujna/Romsauer 1983

Bujna, J./Romsauer, P., Späthallstatt- und Frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slovenská Arch. 31, 1983, 277–321.

Bujna/Romsauer 1986

Bujna, J./Romsauer, P., Siedlung und Kreisanlage der Lengyel-Kultur in Bučany. In: Chropovsky, B./Friesinger, H. (eds.), Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur (Nitra, Wien 1986) 27–35.

Burger/Kaiser/Schier 2012

Burger, J./Kaiser, E./Schier, W. (eds.), Population Dynamics in Prehistory and Early History. New Approaches Using Stable Isotopes and Genetics. TOPOI. Berlin Stud. of the Ancient World 5, (Berlin 2012), 293–317.

Büntgen et al. 2016

Büntgen, U./Myglan, V. S./Ljungqvist, F. C./McCormick, M./Di Cosmo, N./Sigl, M./Jungclauss, J./Wagner, S./Krucic, P. J./Esper, J./Kaplan, J. O./A. C. de Vaan, M./Luterbacher, J./Wacker, L./Tegel, W./V. Kirdyanov, A., Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 AD. Nature Geoscience 9, 2016, 231–236.

Carnap-Bornheim 1999

von Carnap-Bornheim, C., Herpály, In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 14 (Berlin, New York 1999) 432–433.

Christie 2000

Christie, N., Towns, Lands and Power, German-Roman Survivals and Interactions in Fifth- and Sixth-Century Pannonia. In: Brogiolo, G.P./Gauthier, N./Christie, N. (eds.), Towns and their Territories between Late Antiquity and the Early Middle Ages. The Transformation of the Roman World 9 (Leiden, Boston, Köln 2000) 275–297.

Christou 1991

Christou, K. P., Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500–680). Historical Publications St. D. Basilopoulos (Athen 1991).

Cook/Kairiukstis 1990

Cook, E. R./Kairiukstis, L. A., Methods of Dendrochronology. Applications in the Environmental Sciences (Dordrecht et al. 1990).

Csallány 1961

Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). Arch. Hung. 38 (Budapest 1961).

- Csányi 1980
Csányi, M., Árokka körülvevett sírok a halomsíros kultúra jánoshidai temetőjében (Graves surrounded by ditches in the Jánoshida cemetery of the Tumulus Culture). *Arch. Ért.* 107, 1980, 153–165.
- Csányi 1992
Csányi, M., Bestattungen, Kult und sakrale Symbole der Nagyrév-Kultur. In: Meier-Arendt 1992, 83–87.
- Csányi/Tárnoki 1992
Csányi, M./Tárnoki, J., Túrkeve-Terehalom. In: Meier-Arendt 1992, 159–165.
- Cseh 1990
Cseh, J., Gepida fazekaskemence Törökszentmiklóson. *Arch. Ért.* 117, 1990, 223–240.
- Cseh 1999
Cseh, J., Régészeti adalékok egy zagyv-parti gepida településről. In: Havassy P., (ed.), A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Gyulai Katalógusok 7 (Gyula 1999) 39–57.
- Cseh et al. 2005
J. Cseh/E. Istvánovits/E. Lovász/K. Mesterházy/M. Nagy/I. M. Nepper/E. Simonyi, Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II. Monumenta Germanorum Arch. Hungariae 2 (Budapest 2005).
- Csösz et al. 2016
Csösz, A./Széchenyi-Nagy, A./Csákyová, V./Lángó, P./Bódis, V./Köhler, K./Tömör, Gy./Nagy, M./Mende, B. G., Maternal Genetic Ancestry and Legacy of 10th Century AD Hungarians. In: www.nature.com/scientificreports; SCIENTIFIC REPORTS | 6:33446 | DOI: 10.1038/srep33446.
- Currie 2004
Currie, L. A., The remarkable metrological history of radiocarbon dating [II]. *Journal of Research of the National Institute of Standards and Technology* 109, 3, 2004, doi: 10.6028/jres.109.013.
- Curta 2005
Curta, F., Before Cyril and Methodius. Christianity and Barbarians beyond the Sixth- and Seventh-Century Danube Frontier. In: Curta, F. (ed.), East Central and Eastern Europe in the Middle Ages (Ann Arbor 2005) 181–219.
- Czajlik 2012
Czajlik, Z., A Kárpát-medence fémnyersanyagforgalma a későbronzkorban és a vaskorban (Budapest 2012).
- Czajlik 2014
Czajlik, Z., Traces of Prehistoric smelting workshops in the Carpathian Basin. In: Berecki 2014, 139–146.
- Czajlik et al. 2010
Czajlik, Z./Czövek, A./Csippán, P./Holl, B./Magyari, E./Szöllősi, Sz./Rupnik, L./Timár, L., Archaeological and palaeoenvironmental data on late Iron Age settlements in South-Eastern Transdanubia (Tolna County). In: Berecki 2010, 149–170.
- Czajlik et al. 2012
Czajlik, Z./Király, G./Czövek, A./Holl, B./Brolly, G., The Application of Remote Sensing Technology and Geophysical Methods in the Topographic Survey of Early Iron Age Burial Tumuli in Transdanubia. In: Berecki, S. (ed.), Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, October 2011 (Cluj-Napoca 2012) 65–76.
- Czajlik et al. 2015a
Czajlik, Z./Novinszki-Groma, K./Horváth, A., Données relatives à la topographie de la micro-région de Süttő (Transdanubie, Hongrie) au Premier âge du Fer. In: Borhy, L./Tankó, K./Dévai, K. (eds.), Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicate (Budapest 2015) 59–76.
- Czajlik et al. 2015b
Czajlik, Z./Tankó, K./Timár, L./Holl, B., Remains of a Celtic settlement at Ráckeresztúr. In: Borhy, L./Tankó, K./Dévai, K. (eds.), Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicate (Budapest 2015) 77–94.
- Czajlik et al. 2016
Czajlik, Z./Holl, B./Németh T., Gabriella/Pusztai, S./Vicze, M., New Results in the Topographic Research on the Early Iron Age Tumulus Cemetery at Érd-Százhalombatta. *Arch. Korrespondenzblatt* 46,1, 2016, 57–73.
- Czene 2008
Czene, A., Harangedények Budakalászon (Bell Beakers at Budakalász). In: Ottományi, K. (ed.), Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében (Szentendre 2008) 32–33.
- Daim 1992
Daim, F. (ed.), AWARENFORSCHUNGEN. Arch. AUSTRIACA 1. Studien zur Arch. der AWAREN 4 (Wien 1992) vol. 1–2.
- Daim 2000
Daim, F., Keszthely. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 16 (Berlin, New York 2000) 468–474.
- Daim/Neubauer 2005
Daim, F./Neubauer, W. (eds.), Zeitreise Heldenberg – Geheimnisvolle Kreisgräben. Niederösterreichische Landesausstellung (St. Pölten 2005).
- Dani 2017
Dani, J., "Egyszervolt" varászlatos bronzkori tájak... Bronzkori deponálási zóna Hajdúsámson határában. — "Once upon a time" magical landscape in the Bronze Age... Bronze Age "sacred zone" in the outskirts of Hajdúsámson. In: V. Szabó, G./Bálint, M./Vácsi, G., A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere. The second situla of Hajdúböszörmény and its relation. Studia Oppidorum Haidonicalium XIII (Budapest, Hajdúböszörmény 2017) 149–173.
- Dani/Horváth 2012
Dani, J./Horváth, T., Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió (Budapest 2012).
- Dani/Nepper 2006
Dani, J./Nepper, I., Sárrétudvari Őrhalom. Tumulus Grave from the beginning of the EBA in Eastern Hungary. *Communicationes Arch. Hungariae* 2006, 29–63.
- Darvill/Thomas 2001
Darvill, T./Thomas, J., Neolithic enclosures in Atlantic northwest Europe: Some recent things. In: Darvill, T./Thomas, J. (eds.), Neolithic Enclosures in Atlantic Northwest Europe. Neolithic Studies Group Seminar Papers 6, Oxbow Books (Oxbow 2011) 1–23.
- Dienes 1972
Dienes, I., Die Ungarn um die Zeit der Landnahme (Budapest 1972).
- Dizdar 2010
Dizdar, M., Kantharoi of autochthonous "Pannonian" origin from the La Tène Culture Cemetery in Zvonimirovo, Croatia. In: Berecki 2010, 297–307.
- Djuknić/Jovanović 1966
Djuknić, M./Jovanović, B., Illyrian Princely necropolis at Atenica (Čačak 1966).
- Dobó 1968
Dobó, Á., Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus (Budapest 1968).
- Dobos 2012
Dobos, A., Migration Period and Early Medieval Cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County) (Cluj-Napoca 2012).
- Dobos 2013
Dobos, A., Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről. *Dolgozatok* 6–7, 2013, 93–118.
- Doneus 2005
Doneus, M., Luftbildarchäologie. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte Reihe A, Sonderheft. 2, 2005, 28–33.
- Doneus 2013
Doneus, M., Die hinterlassene Landschaft – Prospektion und Interpretation in der Landschaftsarchäologie. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Mitt. der Prähistorischen Kommission 78 (Wien 2013).
- Doneus et al. 2013
Doneus, M./Doneus, N./Briese, C./Pregesbauer, M./Mandlbauer, G./Verhoeven, G., Airborne Laser Bathymetry – detecting and recording submerged archaeological sites from the air. *Journal of Arch. Science* 40, 2013, 2136–2151.
- Duffy 2014
Duffy, P., Complexity and Autonomy in Bronze Age Europe. Assessing Cultural Developments in Eastern Hungary (Budapest 2014).
- Đurković 2009
Đurković, É., Kora vaskori temető Fertőrákos-Kőhidai dűlőn (Früheisenzeitliches Gräberfeld in Fertőrákos-Kőhidai dűlő). *Communicationes Arch. Hungariae* 2009, 51–83.
- Đurković 2014
Đurković, É., A Kárpát-medence északnyugati részének településszerkezete a kora vaskor középső és kései szakaszában. Doktori disszertáció (Budapest 2014).
- Đurković 2015a
Đurković, É., Topografické poznatky o mikro-regiónoch v okolí dnešnej Bratislavy a Šoprone

v staršej dobe železnej. In: Bartík, J. (ed.), Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka. Zborník Slovenského Národného Múzea Archaeológia Supplementum 9 (Bratislava 2015) 229–254.

Đurković 2015b

Đurković, É., Weaving-related finds from the Early Iron Age settlement at Győr-Ménfőcsanak (Hungary). In: Ilon/Szathmári 2015, 81–107.

Earle/Kristiansen 2010

Earle, T./Kristiansen, K. (eds.), Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared (Cambridge 2010).

Earle et al. 2014

Earle, T. K./Kulcsár G./Kiss V./Serlegi G./Szeverényi V., A Benta völgyi kutatások új eredményei. –Recent results from the Bronze Age research into the Benta Valley. Magyar régészet. Online Magazin. – Hungarian Archaeology. E-Journal, 2014,2. http://www.magyarregeszt.hu/wp-content/uploads/2014/07/Kiss_14NY.pdf.

Éber 1903

Éber L., Két vaskori aranyékszer a Magyar Nemzeti Múzeumban. Arch. Ért. 23, 1903, 22–30.

Ecsedy 1979

Ecsedy, I., The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Arch. Hungariae (Budapest 1979).

Eggert/Samida 2013

Eggert, M. K. H./Samida, St., Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie² (Tübingen 2013).

Egry 2002

Egry, I., Korahalomsíros nép települése a Kóny-Babarcsi tó partján (The settlement of a people characterised with early mound graves at the lake Kóny-abarcs). Arrabona 40, 2002, 9–32.

Eichmann/Kertész/Marton 2010

Eichmann, W. J./Kertész, R./Marton, T., The Mesolithic in the LBK (Linearbandkeramik) Heartland of Western Hungary. In: Gronenborn, D./Petrasch, J. (eds.), The spread of Neolithic to Central Europe. RGZM Tagungen 2 (Mainz 2010) 211–233.

Eliade 2014

Eliade, M., Vallástörténeti értekezések (Budapest 2014).

Elkina 1991

Elkina, A. K., Seidene Kaftane und Goldstickereien aus Byzanz. In: Rolle, R./Müller-Wille, M./Schietzel, K. (eds.), Gold der Steppe: Archäologie der Ukraine (Neumünster 1991) 274–275.

Endrődi 2012

Endrődi, A., Early Bronze Age Headdress. Markers of the social status of Bell Beaker-Csepel Group. Arch. Ért. 137, 2012, 7–26.

Endrődi 2013a

Endrődi, A., Recent data on the settlement history and contact system of the Bell Beaker-Csepel Group. In: Anders, A./Kulcsár, G. (eds.), Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on his 60th Birthday. Ősrégészeti Tanulmányok. – Prehistoric Studies I (Budapest 2013) 693–706.

Endrődi 2013b

Endrődi, A., Funerary Rituals, Social Relations and Diffusion of Bell Beaker-Csepel Group. In: Prieto Martínez, M. P./Salanova, L. (eds.), Current researches on Bell Beakers. Proceedings of the International Bell Beaker Conference: From Atlantic to Ural. 5th–9th May 2011 Poio (Pontevedra, Galicia, Spain). CopyninoCentro de Impresión Digital (Santiago de Compostella 2013) 73–88.

Fazekas et al. 2009

Fazekas F./Gábor, O./Nagy L./Visy, Zs., A késő római kor és az ókereszténység Sopianae és Valeria területén (Sopianae and Valeria in the Late Roman Age. Early Christianity). (Pécs 2009).

Fehér/Kovács 2003

Fehér, B./Kovács, P. (eds.), Pannonia története Kr. u. 54–166 közt (Historia Pannoniae ab a. D. LIV usque ad initia belli Macomannici [CLXVI]). Fontes Pannoniae Antiquae II (Budapest 2003).

Fehér/Kovács 2004

Fehér, B./Kovács, P. (eds.), Korai földrajzi szerzők (Scriptores geographici antiquiores) – A római hódítás kora (Kr. u. 54–ig). (Aetas occupationis Romanae [usque ad a. D. 54]). Fontes Pannoniae Antiquae I (Budapest 2004).

Fekete 1983

Fekete, M., Angaben zu Kontakten zwischen Italien und Transdanubien. Savaria 16, 1983, 129–144.

Fekete 1985

Fekete, M., Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes (Vorbericht). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 37, 1985, 33–78.

Fettich 1926

Fettich, N., Préhistorikus temető nyomai Kosdon, Nógrád megyében. Arch. Ért. 40, 1923–1926 (1926), 226–272.

Fettich 1930

Fettich, N., Der Schildbuckel von Herpály. Acta Arch. (Kopenhagen) I, 1930, 221–262.

Figler 1996

Figler, A., Adatok Győr környékének bronzkorához (Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr). Pápai Múz. Ért. 6, 1996, 7–27.

Fischl 2006

P. Fischl, K., Ároktő-Dongóhalom. Bronzkori tell telep (Bronzezeitliche Tell-Siedlung in Ároktő-Dongóhalom). Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei 4 (Miskolc 2006).

Fischl 2012

P. Fischl, K., The role of the Hernád valley in the settlement structure of the Füzesabony culture. In: Jaeger, M./Czebreszuk, J. (eds.), Enclosed Space – Open Society. Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe. SAO/SPEOE 10, 2012, 39–51.

Fischl/Kertész 2013

P. Fischl, K./Kertész, G., Bronzkori szimbólumok és megnyilvánulásai, avagy mit mesél nekünk egy bronzkori település szerkezete. Gesta 12, 2013, 10–19.

Fischl/Kienlin 2013

P. Fischl, K./Kienlin, T. L., Results of a systematic survey programme on the Hatvan sites of Emőd-Nagyhalom and Tard-Tatárdomb in Northern Hungary. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 64, 2013, 5–32.

Fischl/Kienlin in press

P. Fischl, K./Kienlin, T. L., Bronze Age Settlement on the North-Eastern Hungarian Borsod Plain. In: Kiss, V./Kulcsár, G./Szabó, G. V./Vácsi G. (eds.), State of the Hungarian Bronze Age Research. Proceedings of the conference papers held between 17th and 18th of December 2014 (Budapest in press).

Fischl/Kienlin/Tugya 2015

P. Fischl, K./Kienlin, T. L./Tugya, B., Bronze Age settlement Research in North-Eastern Hungary (Bronzkori településkutatások Északkelet-Magyarországon). Archeometriai Műhely XII,2, 2015, 117–134.

Fischl et al. 2013

P. Fischl, K./Kiss, V./Kulcsár, G./Szeverényi, V., Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B. C. In: Meller, H./Bertemes, F./Bork, H.-R./Risch R. (eds.), 1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 9 (Halle 2013) 355–371.

Fischl et al. 2014

P. Fischl, K./Kienlin, T. L./Pusztai, T./Brückner, H./Klump, S./Tugya, B./Lengyel, G., Tard-Tatárdomb: An Update on the Intensive Survey Work on the Multi-Layer Hatvan and Füzesabony Period Settlement. In: Kienlin, T. L./Valde-Nowak, P./Korczyńska, M./Cappenberg K./Ociepka J. (eds.), Settlement, Communication and Exchange around the Western Carpathians. International Workshop Held at the Institute of Archaeology, Jagiellonian University, Kraków October 27–28, 2012 (Oxford 2014) 341–379.

Fischl et al. 2015

P. Fischl, K./Kiss, V./Kulcsár, G./Szeverényi, V., Old and new narratives for Hungary around 2200 BC. In: Arz, H. W./Jung, R./Meller, R./Risch, R. 2200 BC – Ein Klimasturz als Ursache für den Zerfall der Alten Welt? 7. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 12 (Halle 2015) 503–521.

Fitz 1963–1964

Fitz, J., Pannonien und die Klientel-Staaten an der Donau. Alba Regia 4–5, 1963–1964, 73–85.

Fitz 1972

Fitz, J., Les Syriens à Intercisa. Collection Latomus 122 (Bruxelles 1972).

Fitz 1975

Fitz, J. (ed.), The Celts in Central Europe: papers of the II. Pannonia Conference. István Király Múz. Közleményei A20 (Székesfehérvár 1975).

Fitz 1976

Fitz, J., Der römische Limes in Ungarn. Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne, Sér. A, No. 22. (Székesfehérvár 1976).

- Fitz 1977
Fitz, J., Die Eroberung Pannoniens. In: Temporini, H. (ed.), Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Lateinischer Donau-Balkanraum). Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II,6 (Berlin, New York 1977) 543–556.
- Fitz 1980
Fitz, J., Die Innenbefestigungen der Provinz Valeria. Alba Regia 18, 1980, 53–60.
- Fitz 1982
Fitz, J., Pannonok évszázada (193–284). – Das Jahrhundert der Pannonier (193–284). (Budapest 1982).
- Fitz 1989–1990
Fitz, J., Noricum und Pannonien zur Zeit der römischen Okkupation. Römisches Österreich 17–18, 1989–1990, 79–86.
- Fitz 1993–1995
Fitz, J., Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit, I–IV (Budapest 1993–1995).
- Fodor 2001
Fodor, I., László Gyula, a régész. In: Balassa I./László, E. (eds.), László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv (Budapest 2001) 149–270.
- Fodor 2016
Fodor, I., A hun halotti máglya és áldozat (Hun funerary pyre and sacrifice). In: Csécs, T./Takács, M., Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára (Győr 2016) 191–202.
- Freedon 2008a
von Freedon, U., Ausgewählte Befunde aus dem langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. In: Bemann/Schmauder 2008, 399–413.
- Freedon 2008b
von Freedon, U., Szólád. Komitat Somogy. Katalogbeiträge. In: Langobarden 2008, 318–323.
- Freedon 2008c
von Freedon, U., Wer stört Gräber? Grabstörungen ohne Graböffnungen. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 59, 2008, 247–255.
- Freedon/Vida 2007
von Freedon, U./Vida, T., Ausgrabung des langobardenzeitlichen Gräberfeldes von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. Vorbericht und Überblick über langobardenzeitliche Besiedlung am Plattensee. Germania 85,2, 2007, 359–384.
- Freedon/Vida/Peters 2017
Freedon von, U./Vida, T./Peters, D., Fremde Freunde? Archäologie und Naturwissenschaften. Fragestellungen zum langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Ungarn. In: Meyer, C./Held, P./Knipper, C./Nicklisch, N. (eds.), Der Zahn der Zeit: Mensch und Kultur im Spiegel interdisziplinärer Forschung. Festschrift für Kurt W. Alt. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen-Anhalt 76 (Halle 2017) 5–18.
- Freiberger/Bühler 2015
Freiberger, V./Bühler, B., Der Goldschatz von Nagyszentmiklós/Sännicolau Mare: Ergebnisse der goldschmiedetechnische Untersuchungen und der Materialanalysen. In: Daim, F./Gschwantler, K./Plattner, G./Stadler, P. (eds), Der Goldschatz von Sännicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). – The Treasure of Sännicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós). RGZM – Tagungen 25 (Mainz 2015) 9–42.
- Frey 1991
Frey, O. H., The formation of of the La Tène Culture. In: Moscati, S., The Celts (Venice 1991) 127–146.
- Fülep 1963
Fülep F., Pécs római kori emlékei – Römerzeitliche Denkmäler in Pécs (Pécs 1963).
- Fülep 1973
Fülep, F., Beiträge zur frühmittelalterlichen Geschichte von Pécs (Sopianae – Quinque Basilicae – Fünfkirchen). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 25, 1973, 307–326.
- Fülep 1977
Fülep, F., Roman cemeteries on the territory of Pécs (Sopianae). Fontes Arch. Hungariae (Budapest 1977).
- Fülep 1984
Fülep, F., Sopiana. The history of Pécs during the Roman era, and the problem of the continuity of the Late Roman population. Arch. Hungarica S. N. I. (Budapest 1984).
- Gabler 1971
Gabler, D., Die Eroberung Pannoniens im Spiegel der Sigillaten, Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 23, 1971, 83–91.
- Gabler/Vaday 1986
Gabler, D./Vaday, A. H., Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Fontes Arch. Hungaricae (Budapest 1986).
- Gallina/Molnár/Somogyi 2007
Gallina, Zs./Molnár, I./Somogyi, K., Ordacsehi-Csereföld. In: Belényesi/Honti/Kiss 2007, 197–206.
- Gallus 1934
Gallus, S., A Soproni Burgstall alakos urnák (Die figuralverzierten Urnen vom Soproner Burgstall). Arch. Hungarica 13 (Budapest 1934).
- Garam 1991a
Garam, É., Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer 25 (Bonn 1991).
- Garam 1991b
Garam, É., Über Halsketten, Halsschmuck mit Anhängern und Juwelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 43, 1991, 151–179.
- Garam 1992
Garam, É., Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: Daim 1992, I, 135–250.
- Garam 2000
Garam, É., Über die Beziehung der byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudoschnallen. In: Bálint, Cs. (ed.), Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert. Varia Arch. Hungarica X (Budapest, Neapel, Rom 2000) 215–227.
- Garam 2001
Garam, É., Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Monumenta Avarorum Arch. 5 (Budapest 2001).
- Garam 2005
Garam, É., Avar kori nemzetségsírkja Maglód (Ein awarenzeitliches Sippenhaupteingrab in Maglód). Communicationes Arch. Hungariae 2005, 407–436.
- Garam/Patay/Soproni 1983
Garam, É./Patay, P./Soproni, S., Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. Régészeti Füzetek Ser. II,23 (Budapest 1983).
- Gáti 2009
Gáti, Cs., A szajki (Baranya megye) koravaskori telep kulturális kapcsolatai. In: Ilon 2009, 65–77.
- Gáti 2014
Gáti, Cs., Ont he crossroads of cultures. Cultural and trade connections of the site of Szajk in South Transdanubia int he 6th–4th centuries BC. In: Berecki 2014, 115–139.
- Gáti/Bertók 2015
Gáti, Cs./Bertók, G., An Iron Age landscape in South-Hungary, New methods with new results. In: Posluschny, A. G. (ed.), Sensing the Past – Contributions from the ArcLand Conference on Remote Sensing for Archaeology (Bonn 2015) 44–46.
- Geary 2014
Geary, P., Rethinking barbarian invasions through genomic history. Magyar Régészet Online Magazin. – Hungarian Archaeology Online E-Journal, 2014,3. http://www.hungarianarchaeology.hu/?page_id=279#post-5356.
- Gheorghiou 2008
Gheorghiou, D., Prehistoric Mandalas: The Semiosis of Landscape and the Emergence of Stratified Society in the South-Eastern European Chalcolitic. In: Nash, G./Children, G. (eds.), The Archaeology of Semiotics and the Social Order of Things. BAR International Series 1833 (Oxford 2008) 85–95.
- Gherdán et al. 2012
Gherdán, K./Czajlik, Z./Szakmány, Gy./Tankó, K., Analyse de la provenance des céramiques de la nécropole de Ludas – approche pétrographique. In: Szabó, M./Tankó, K./Czajlik, Z. (eds.), La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő (Budapest 2012) 269–278.
- Gießauf 2006
Gießauf, J., Barbaren – Monster – Gottesgeißeln. Steppennomaden im europäischen Spiegel der Spätantike und des Mittelalters. Grazer Universitätsverlag. Reihe Habilitationen, Dissertationen und Diplomarbeiten 10 (Graz 2006).
- Gilg/Gast/Calligaro 2010
Gilg, H. A./Gast, N./Calligaro, T., Vom Karfunkelstein. In: Wamser, L. (ed.), Karfunkelstein und Seide. Ausstellungskataloge der Archäologischen Staatssammlung, München 37 (München 2010) 87–100.

- Glaser 2000
Glaser, R., Klima. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 17 (Berlin, New York 2000) 14–17.
- Gogăltan 2002
Gogăltan, F., Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. Terminologische Fragen. In: Rustoiu, A./Ursuțiu, A. (eds.), Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr.). – Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I. p. Chr. – Etnische und kulturelle Interferenzen im 1. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr. 4 (Cluj-Napoca 2002) 11–45.
- Gogúey/Czajlik/Böddöcs 2003
Gogúey, R./Czajlik, Z./Böddöcs A., Magyar-francia légi régészeti kutatások Magyarországon (Recherches franco-hongroises d'archéologie aérienne en Hongrie en 2000). Régészeti kutatások Magyarországon. – Archaeological Investigation in Hungary 2000 (Budapest 2003) 75–86.
- Gold der Awaren 2002
Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszénmiklós (Budapest 2002).
- Göckenjahn 1993
Göckenjahn, H., Die Landnahme der Awaren aus historischer Sicht. In: Müller-Wille/Schneider 1993–1994, 275–302.
- Göckenjahn 2005
Göckenjahn, H., Bögen, Pfeil und Köcher in der Herrschafts- und Rechtssymbolik der eurasischen Steppenvölker. Acta Orientalia Acad. Scien. Hung. 58,1, 2005, 59–76.
- Gömöri 1988
Gömöri, J., Das Langobardische Fürstengrab aus Veszkény. Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1987 (1988), 105–119.
- Gračanin 2011
Gračanin H., Južna Panonika u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. Stoljeća). (Zagreb 2011).
- Gračanin/Škrkulja 2011
Gračanin H./Škrkulja J., The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia. Acta Arch. Carpathica XLIX, 2014, 165–205.
- Graf 1936
Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Dissertationes Pannonicae Ser. I., Vol. 5 (Budapest 1936).
- Greiff 2012
Greiff, S., Silver grave goods from early Hungarian contexts: technological implications of debased alloy compositions with zinc, tin and lead. In: Tobias 2012, 241–250.
- Greiff 2016
Greiff, S., Silberfunde aus Szeged-Kiskundorozsma (Ungarn) – Eine legierungstechnische Diskussion über den möglichen Zusammenhang zwischen Schmuckwaren und Münzsilber im 10. Jahrhundert. In: Armbruster et al. 2016a, 221–240.
- Groma 2015
Groma, K., Das Gräberfeld aus der Früheisenzeit bei Tatabánya-Alsó vasútállomás (Ungarn). In: Ilon/Szathmári 2015, 137–165.
- Gronenborn 1994
Gronenborn, D., Überlegungen zur Ausbreitung der bäuerlichen Wirtschaft in Mitteleuropa – Versuch einer kulturhistorischen Interpretation ältestbandkeramischer Silexinventare. Praehistorische Zeitschrift 69,2, 1994, 135–151.
- Grupe 2017
Grupe, G., Stabile Isotope im Skelett – Umwelt, Ernährung und Migration. Archäologie in Deutschland 2, 2017, 26–27.
- Grygiel 1994
Grygiel, R., Untersuchungen zur Gesellschaftsorganisation des Früh- und Mittelneolithikums in Mitteleuropa. In: Kosturik, P. (ed.), Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Znojmo-Kravsko-Tesetice, 1988 (Brno, Łódź 1994) 43–77.
- Grynaeus 2003
Grynaeus, A., Dendrochronology and Environmental History. In: Laszlovszky, J./Szabó, P. (eds.), People and Nature (Budapest 2003) 175–193.
- Grynaeus 2011
Grynaeus A., Dendroclimatologiam facere, necesse est! Dendrokronológia és/vagy dendroklimatológia? In: Kázmér M. (ed.), Környezettörténet II. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományi források tükrében (Budapest 2011) 185–193.
- Guillaumet 2000
Guillaumet, J.-P. (ed.), Dix ans coopération franco-hongroise en archéologie 1988–1998 (Budapest 2000).
- Guillaumet/Szabó/Czajlik 1999
Guillaumet, J.-P./Szabó, M./Czajlik, Z., Bilan des recherches franco-hongroises à Velem-Szentvid, 1988–1994 (A velem-szentvidi francia-magyar ásatások mérlege, 1988–1994). Savaria 24,3, 1998–1999 (1999), 383–408.
- Gulyás 2014
Gulyás, Gy., Késő szarmata temetőrészletek Óföldséak-Ürmös II. lelőhelyen (M43 autópálya 10. lelőhely). (Late Sarmatian cemetery parts at Óföldséak-Ürmös [II Motorway M43, Site 10]). A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évk. 16, 2014, 15–107.
- Gyulai 2010
Gyulai, F., Archaeobotany in Hungary: seed, fruit, food and beverage remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the late Middle Ages. Archaeolingua 21 (Budapest 2010).
- Hága/Laczi/Dani 2015
Hága, T. K./Laczi O./Dani J. (eds.), A Csillagos Ég Lakói. Fejezetek a temetkezés és a halotti kultusz történetéből Hajdú-Bihar megye területéről. Déri Múzeum (Debrecen 2015).
- Hakenbeck et al. 2010
Hakenbeck, S./McManus, E./Geisler, H./Grupe, G./O'Connell, T. C., Diet and Mobility in Early Medieval Bavaria: A Study of Carbon and Nitrogen Stable Isotopes. American Journal of Physical Anthropology 143, 2010, 235–249.
- Hakenbeck et al. 2017
Hakenbeck, S./Evans, J./Chapman, H./Fóthi, E., Practising pastoralism in an agricultural environment: An isotopic analysis of the impact of the Hunnic incursions on Pannonian populations. PLoS ONE 12(3), 2017: e0173079.doi:10.1371/journal.pone.0173079.
- Hampel 1907
Hampel, J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (Budapest 1907) 9–25.
- Hansen 1994
Hansen, S., Studien zu den Metalldeponierungen der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken. Universitätsforschungen zur prähistorischen Arch. 21 (Bonn 1994).
- Harding/Jacobsen 1988
Harding, M./Jacobsen, G., Die Bedeutung der zivilen Zuwanderung aus Norditalien für die Entwicklung der Städte in Noricum und Pannonia. Classica et Mediaevalia 39, 1988, 117–205.
- Hardt 2003
Hardt, M., The Nomad's Greed for Gold: from the Fall of the Burgundians to the Avar Treasure. In: Corradini R./Diesenberger, M./Reimitz H. (eds.), The Construction of Communities in the Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts. The Transformation of the Roman World 12 (Leiden, Boston 2003) 95–107.
- Hardt 2007
Hardt, M., Nomadische Gier nach Gold: Jahrgelder, Burgundenuntergang und Awarenschatz vor dem Hintergrund einer mobilen Lebensweise. In: Weiß 2007, 105–119.
- Hardt 2009a
Hardt, M., Gold for the Coronation. The Avar Booty as the Basis for Charlemagne's Imperial Representation. In: The 58th International Sachsensymposium 1–5 September 2007. Vitark. Acta Arch. Nidrosiensia 7 (Trondheim 2009) 52–61.
- Hardt 2009b
Hardt, M., Attila – Atli – Etzel. Über den Wandel der Erinnerung an einen Hunnenkönig im europäischen Mittelalter. In: Hardt M./Lübke Chr. (eds.), Die Steppe. Behemoth. A Journal on Civilisation 2,2 (Berlin 2009) 19–28.
- Harhoiu 2001
Harhoiu, R., Archäologische Kulturgruppen des 6.–7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen. Slovenská Arch. 49, 2001, 97–158.
- Harhoiu/Diaconu 1984
Harhoiu, R./Diaconu, P., Hunnische Kessel aus Muntenien. Dacia. Ser. NS, 28, 1984, 99–116.
- Haseloff 1981
Haseloff, G., Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. Vorgesch. Forsch. 17, I–III (Berlin, New York 1981).
- Hauptmann/Pingel 2008
Hauptmann, A./Pingel, V. (eds.), Archäometrie: Methoden und Anwendungsbeispiele naturwissenschaftlicher Verfahren in der Archäologie (Stuttgart 2008).
- Havassy 1998
Havassy, P. (ed.), Jazigok, roxlánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyulai Katalógusok 6 (Gyula 1998).

Heilig/Kovács/Pattantyús 2011

Heilig, B./Kovács, P./Pattantyús, Á. M., Geofizikai mérések. In: Müller 2011b, 20–39.

Heinrich-Tamáška 2004

Heinrich-Tamáška, O., Állatornamentika a Keszthely környéki 6. századi leleteken (Tierornamentik vor und nach 568 auf den Funden in der Umgebung von Keszthely). Arch. Ért. 129, 2004, 165–177.

Heinrich-Tamáška 2005

Heinrich-Tamáška, O., Deutung und Bedeutung von Salin Tierstil II zwischen Langobardia und Avaria. In: Pohl/Erhart 2005, 281–300.

Heinrich-Tamáška 2008a

Heinrich-Tamáška, O., Keszthely-Fenékpuszta zwischen Spätantike und Karolingerzeit. In: Langobarden 2008, 91–107.

Heinrich-Tamáška 2008b

Heinrich-Tamáška, O., Bemerkungen zur Landschafts- und Raumstruktur auf dem Gebiet der „Keszthely-Kultur“. In: Bemann/Schmauder 2008, 431–447.

Heinrich-Tamáška 2010

Heinrich-Tamáška, O., Sakral- oder Profanbauten? Zur Funktion und Datierung der Kirchen von Keszthely-Fenékpuszta (Komitat Zala, Ungarn). In: Krohn, N. (ed.), Kirchenarchäologie heute. Fragestellungen – Methoden – Ergebnisse. Veröff. Alemannisches Inst. 76 (Darmstadt 2010) 91–112.

Heinrich-Tamáška 2011a

Heinrich-Tamáška, O. (ed.), Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2 (Budapest et al. 2011).

Heinrich-Tamáška 2011b

Heinrich-Tamáška, O., Die spätromische Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta: Innere Chronologie und funktioneller Wandel (The inner fortification of Keszthely-Fenékpuszta: its inner chronological phases and the transformations of their function). In: Heinrich-Tamáška 2011a, 653–702.

Heinrich-Tamáška 2011c

Heinrich-Tamáška, O., Überlegungen zu den „Hauptgebäuden“ der pannonischen Innenbefestigungen im Kontext spätromischer Villenarchitektur. In: von Bülow, G./Zabehlicky, H. (eds.), Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum. Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf vom 15. bis 18. Oktober 2008. Koll. Vor- und Frühgesch. 15/Österr. Arch. Inst. Wien, Sonderschr. 45 (Bonn 2011) 233–245.

Heinrich-Tamáška 2011d

Heinrich-Tamáška, O., Pannonische Innenbefestigungen und römische Kontinuität: Forschungsstand und -perspektiven. In: Konrad, M./Witschel, Chr. (eds.), Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinsen – Nuclei frühmittelalterlichen Lebens? Bayer. Akad. Wiss., Phil.-hist. Kl. NF 138 (München 2011) 571–588.

Heinrich-Tamáška 2013a

Heinrich-Tamáška, O. (ed.), Keszthely-Fenékpuszta: Katalog der Befunde und ausgewählter Funde sowie neue Forschungsergebnisse. Castellum Pannonicum Pelsonense 3 (Budapest et al. 2013).

Heinrich-Tamáška 2013b

Heinrich-Tamáška, O., Archäologische Forschungen in Keszthely-Fenékpuszta: eine Einführung. In: Heinrich-Tamáška 2013a, 9–24.

Heinrich-Tamáška 2014a

Heinrich-Tamáška, O., Research perspectives on landscape archaeology at the western end of Lake Balaton in the first Millennium. In: Heinrich-Tamáška/Straub 2014, 403–428.

Heinrich-Tamáška 2014b

Heinrich-Tamáška, O., Das Alföld im ersten nachchristlichen Jahrtausend: Landschaft und Besiedlung. Siedlungsforschung 31, 2014, 161–190.

Heinrich-Tamáška 2015

Heinrich-Tamáška, O., Civitates et castra im Lichte der Kontinuitätsforschung: zwei Beispiele aus Pannonien (5.–7. Jh. n. Chr.). In: Heinrich-Tamáška, O./Herold, H./Straub, P./Vida, T. (eds.), "Castellum, Civitas, Urbs". Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. – Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe. Castellum Pannonicum Pelsonense 6 (Budapest et al. 2015) 45–69.

Heinrich-Tamáška 2016a

Heinrich-Tamáška, O., Une époque de bouleversement? Remarques sur l'étude de l'antiquité tardive et de la paléochréienté en Pannonie. In: Bollók, Á./Csiky, G./Vida, T. (eds.), Zwischen Byzanz und Steppe. Archäologische und historische Studie. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag (Budapest 2016) 291–300.

Heinrich-Tamáška 2016b

Heinrich-Tamáška, O., Keszthely. In: Germanische Altertumskunde Online (Berlin, Boston 2016) 10.1515/gao_RGA_2928_v2.

Heinrich-Tamáška 2016c

Heinrich-Tamáška, O., Temetkezések Keszthely-Fenékpusztán és környékén (4.–9. sz.). In: Tóth/Vida/Takács 2016 200–205.

Heinrich-Tamáška 2016d

Heinrich-Tamáška, O., Templomok és keresztény közösségek Észak-Illyricum (Pannonia és Noricum) területén a római kontinuitás tükrében (Kr. u. 5–7. sz.). In: Tóth/Vida/Takács 2016, 123–136.

Heinrich-Tamáška 2016e

Heinrich-Tamáška, O., Pseudoschnalle. In: Germanische Altertumskunde Online (Berlin, Boston 2016) 0.1515/gao_58.

Heinrich-Tamáška 2017a

Heinrich-Tamáška, O., Nachwirkungen der Antike. Das Erbe der Völkerwanderungszeit. In: Lübke/Hardt 2017, 100–115.

Heinrich-Tamáška 2017b

Heinrich-Tamáška, O., Zwei Anhänger mit Zellenwerk aus Keszthely. Das Erbe der Völkerwanderungszeit. In: Lübke/Hardt 2017, 322–323.

Heinrich-Tamáška/Hipp 2009

Heinrich-Tamáška, O./Hipp, S., Naturwissenschaftlich-archäologische Forschungen am Balaton (Plattensee, Pelső) – Stand und Perspektiven. Siedlungsforschung 27, 2009, 67–91.

Heinrich-Tamáška/Müller 2009

Heinrich-Tamáška, O./Müller, R., Bestattungsplätze in der Umgebung von Keszthely-Fenékpuszta aus der Spätantike und dem frühen Mittelalter (4.–7. Jh.). In: Heinrich-Tamáška/Straub 2009, 55–60.

Heinrich-Tamáška/Müller/Straub 2012

Heinrich-Tamáška, O./Müller, R./Straub P., A fenékpusztai római erőd évszázadai (Zalaegerszeg 2012).

Heinrich-Tamáška/Prien 2013

Heinrich-Tamáška O./Prien, R., Neue Erkenntnisse aufgrund der Ausgrabungen 2009 im Bereich der Gebäude 4 und 24 der spätromischen Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: Heinrich-Tamáška 2013a, 619–634.

Heinrich-Tamáška/Straub 2009

Heinrich-Tamáška, O./Straub, P. (eds.), Keszthely-Fenékpuszta: im Spiegel der Jahrtausende. – Az évezredek tükrében (Leipzig, Zalaegerszeg 2009).

Heinrich-Tamáška/Straub 2014

Heinrich-Tamáška, O./Straub, P. (eds.), Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende. – People, Settlement and Landscape on Lake Balaton over the Millennia. Castellum Pannonicum Pelsonense 4 (Budapest et al. 2014) 403–428.

Heinrich-Tamáška/Straub 2015

Heinrich-Tamáška, O./Straub P., Zur Datierung und Deutung der Gräber und Gräberfelder des 5. Jahrhunderts in Pannonia Prima und Valeria. In: Vida 2015, 617–651.

Heinrich-Tamáška/Syrbe 2016

Heinrich-Tamáška O./Syrbe, D., „Grenzübergänge“ zwischen 300 und 800 n. Chr. Einführende Betrachtungen zu den globalen und lokalen Verflechtungen des Mitteldonaumaues. In: Bugarski, I./Heinrich-Tamáška, O./Ivanišević, V./Syrbe, D. (eds.), Grenzübergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. – Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as categories in historical-archaeological research on the middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaumaue, Ruma, 4.–7.11.2015. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4 (Remshalden 2016) 11–39.

Heinrich-Tamáška/Voß in press

Heinrich-Tamáška, O./Voß, H.-U., Herstellung, Verzierung und Material der awarenzeitlichen, goldenen Pseudoschnallengürtel aus dem Karpatenbecken (7. Jh.). In: Eilbracht, H./Heinrich-Tamáška, O./Voß, H.-U. (eds.), „Der Glanz des Goldes“: Oberflächenbearbeitung und -veredelung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 22 (Bonn in press).

- Herrmann et al. 1990
Herrmann, B./Grupe, G./Hummel, S./Piepenbrink, H./Schutkowski H., *Prähistorische Anthropologie. Leitfaden der Feld- und Labormethoden* (Berlin 1990).
- Heyd/Kulcsár/Szeverényi 2013
Heyd, V./Kulcsár, G./Szeverényi, V. (eds.), *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions* (Budapest 2013) 67–92.
- Holport 1985
Holport, Á., *Ásatások Százhalombattán 1978–82* (Előzetes jelentés). (Ausgrabungen in Százhalombatta 1978–82 [Vorläufiger Bericht]). *Studia Comitatus* 17, 1985, 25–61.
- Holport 1986
Holport, Á., Questions in connection with recent excavations at Százhalombatta. In: Jerem 1986a 93–98.
- Holport 1996
Holport, Á., Építészeti emlékek az Érd-százhalombattai kora vaskori halomsíros temetőből. In: Poroszlai, I. (ed.), *Ásatások Százhalombattán 1989–1995* (Százhalombatta 1996) 34–42.
- Honti 1996
Honti, Sz., Ein spätbronzezeitliches Hügelgrab in Sávoly-Babócsa. *Pápai Múzeumi Ért.* 6, 1996, 235–248.
- Hoppál/Nováki 1982
Hoppál, M./Nováki, L. (eds.), *Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 10 (Budapest 1982).
- Horedt/Protase 1972
Horedt, K./Protase, D., Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen). *Germania* 50, 1972, 174–220.
- Horváth 1878
Horváth, A., *Őskori erődítmények* (Urzeitliche Festungen). *Arch. Ért.* 12, 1878, 189–190.
- Horváth 1945
Horváth, A. J., A szobi kelta temető. *Folia Arch.* 5, 1945, 60–63.
- Horváth 2012a
Horváth, E., Cloisonné jewellery from the Iancobardic Pannonia: technological evidence of workshop practice. In: Ivanišević V./Kazanski M. (eds.), *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Collège de France – CNRS. Centre de recherche d'histoire et Civilisation by Byzance, Monographies 36. Arheološki Institut Beograd – Posebna Izdanja, Knjiga 51 (Paris, Beograd 2012) 207–242.
- Horváth 2013
Horváth, E., Gemstone and glass inlaid fine metalwork from the Carpathian Basin: the Hunnic and Early Merovingian Periods. *Dissertationes Arch. ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae* Ser. 3. No. 1., 2013, 275–302.
- Horváth 1994
Horváth, L., Adatok a Délnyugat-Dunántúli későbronzkorának történetéhez (Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in Südwest-Transdanubien). *Zalai Múz.* 5, 1994, 219–235.
- Horváth 2012b
Horváth, L., Kora vaskori település Letenyén (An Early Iron Age settlement at Letenye). *Zalai Múz.* 20, 2012, 11–158.
- Horváth 2014
Horváth, L., Early Iron Age graves from Keszthely and its environs. In: Heinrich-Tamáska/Straub 2014, 63–97.
- Horváth 2015
Horváth, L., Középső vaskori öntőformák Alsópáhokról (Middle Iron Age moulds from Alsópáhok). *Arch. Ért.* 140, 2015, 229–255.
- Hunyady 1944
Hunyady, I., Kelták a Kárpátmedencében. – Die Kelten im Karpatenbecken. *Dissertationes Pannoniae* II, 18 (Budapest 1942–1944).
- Husz 2000
Husz, I., Az angolszász családörtörténeti kutatások és hatásuk a magyarországi történeti demográfiára. *Szociológiai Szemle* 2, 2000, 81–104.
- Ilon 1996
Ilon, G., A késő halomsíros-kora urnamezős kultúra temetője és teltelepülése Németszánya határában (Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber-Frühurnenfelderkultur in der Gemarkung Németszánya). *Pápai Múz. Ért.* 6, 1996, 89–208.
- Ilon 1999
Ilon, G., A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagydém-Középrépusztán és a hegyközi edénydepót (Die Bestattungen der bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Nagydém-Középrépuszta und das Gefäßsdepót von Hegykő). *Savaria* 24,3, 1998–1999 (1999), 239–276.
- Ilon 2004
Ilon, G., Szombathely őskori településtörténetének vázlata. Avagy, a római kor előtt is volt élet. *Őskorunk* 2 (Szombathely 2004).
- Ilon 2009
Ilon, G. (ed.), MOMOS, *Őskoros Kutatók VI. Összejövedele, Kőszeg* 2009. március 19–21. *Nyersanyagok és Kereskedelem* (Szombathely 2009).
- Ilon 2012a
Ilon, G., Győr-Ménfőcsanak-Széles-földek. In: Kvassay, J. (ed.), *Évkönyv és Jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. – Field Service for Cultural Heritage 2009 Yearbook and Review of Archaeological Investigations* (Budapest 2009) 104–105.
- Ilon 2012b
Ilon, G., Győr. Ménfőcsanak-Széles-földek. Régészeti Kutatások Magyarországon. – *Archaeological Investigations in Hungary* 2010 (Budapest 2012) 237–238.
- Ilon 2013
Ilon, G., Gyűjtő a velemi Szent Vid-hegy lábánál. Vezető Kern István magángyűjteményében. *Pannonkör füzetek* 4 (Kőszeg 2013).
- Ilon 2015
Ilon, G., The Golden Treasure from Szent Vid in Velem. The Costume of a High-Ranking Lady of the Late Bronze Age in the Light of New Studies. *Archaeologia, Series Minor* 36 (Budapest 2015).
- Ilon/Rasztovics 2000
Ilon, G./Rasztovics, J., *Őskori lelőhelyek Vas megyében. Előmunkálatok Vas megye régészeti topográfiájához* (Prehistoric sites in Vas Country. Preparations for the archaeological topography of County Vas). *Prehistory 1. Panniculus Ser. B,5.* (Szombathely 2000) 145–235.
- Ilon/Szathmári 2015
Ilon, G./Szathmári, I. (eds.), *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit* (Budapest 2015).
- Istvánovits/Kulcsár 1992
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. *A Jósza András Múz. Évk.* 30–32, 1992, 47–96.
- Istvánovits/Kulcsár 1998
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Vázlat a szarmaták sztyeppei történetéhez. In: Havassy 1998, 8–32.
- Istvánovits/Kulcsár 2003a
Istvánovits, E./Kulcsár, V., The archaeology of the northern and northeastern fringes of the Sarmatian settlement territory. In: Visy 2003c, 278–280.
- Istvánovits/Kulcsár 2003b
Istvánovits, E./Kulcsár, V., The archaeology of the Sarmatian territories. Burials. In: Visy 2003c, 271–275.
- Istvánovits/Kulcsár 2003c
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Some traces of Sarmatian-Germanic contacts in the Great Hungarian Plain. In: Carnap-Bornheim, C. (ed.), *Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschiedlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg*, 12.–16. Februar 1998. *Schriften des Archäologischen Landesmuseums Schleswig-Holstein* (Neumünster 2003) 227–238.
- Istvánovits/Kulcsár 2010
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Actual State of Research of the Csörz- or Devil's Dyke. In: Pop, H./Bejinariu, I./Băcuet-Crișan, S./Băcuet-Crișan, D. (eds.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. – Local and Regional Cultural Identities in European Context. Archaeology and historical anthropology* (Cluj-Napoca 2010) 311–321.
- Istvánovits/Kulcsár 2015
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Animals of the Sarmatians in the Carpathian Basin. (Archaeozoology through the eyes of archaeologists). *Материалы по Археологии, Истории и Этнографии Таврии Вып. – Materials in Archaeology, History and Ethnography of Tauria* 20, 2015, 49–78.
- Istvánovits/Kulcsár 2017
Istvánovits, E./Kulcsár, V., Sarmatians – History and Archaeology of a Forgotten People. *Monographien des RGZM* 13 (Mainz 2017).

Istvánovits/Kulcsár/Mérai 2009

Istvánovits, E./Kulcsár, V./Mérai, D., Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: Bemann, J./Hegewisch, M./Meyer, M./Schmauder, M. (eds.), Drehscheibentöpferei im Barbaricum Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Bonner Beiträge für vor- und frühgeschichtliche Arch. 13 (Bonn 2011) 355–369.

Iwaniszewski 1996

Iwaniszewski, S., Neolithic and Eneolithic Structures in Central Europe: Calendric-Astronomical Implications. In: Schlosser, W. (ed.), Proc. of the Second SEAC Conference 1994 (Bochum 1996) 15–28.

Jacomet/Kreuz 1999

Jacomet, S./Kreuz, A., Archäobotanik. Einführung in die Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrargeschichtlicher Forschung (Stuttgart 1999).

Jakucs/Voicsek 2015

Jakucs, J./Voicsek, V., The northernmost distribution of the early Vinča Culture in the Danube valley: a preliminary study from Szederkény-Kukorica-dűlő (Baranya County, southern Hungary). *Antaeus* 33, 2015, 13–54.

Jakucs et al. 2016

Jakucs, J./Bánffy, E./Oross, K./Voicsek, V./Bronk Ramsey, Chr./Dunbar, E./Kromer, B./Bayliss, A./Hofmann, D./Marshall, P./Whittle, A., Between the Vinča and Linearbandkeramik Worlds: The Diversity of Practices and Identities in the 54th–53rd Centuries cal BC in Southwest Hungary and Beyond. *Journal of World Prehistory*. DOI 10.1007/s10963–016–9096–x.

Jáky 2016

Jáky, A., Kora vaskori teleprészlet Balatonboglár-Berekre-dűlőből. *Communicationes Arch. Hungariae* 2015–2016 (2016), 147–172.

Jarnut 1982

Jarnut, J., Geschichte der Langobarden (Stuttgart et al. 1982)

Jerem 1968

Jerem, E., The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 20, 1968, 159–208.

Jerem 1971

Jerem, E., Késővaskori sírleletek Beremendről (Baranya megye). (The late Iron Age cemetery finds of Beremend [County of Baranya]). *A Janus Pannonius Múz. Évk.* 16, 1971, 69–90.

Jerem 1973

Jerem, E., Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend (Komitat Baranya). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 25, 1973, 65–86.

Jerem 1981a

Jerem, E., Südliche Beziehungen einiger hallstattzeitlichen Fundtypen Transdanubiens. *Ma-terijali* 19, 1981, 201–220.

Jerem 1981b

Jerem, E., Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien. In: Eibner, C./Eibner, A. (eds.), Die Hallstattkultur. Bericht über das Symposium in Steyr (Linz 1981) 105–136.

Jerem 1984

Jerem, E., An early celtic pottery workshop in north western Hungary: some archaeological and technological evidence. *Oxford Journal of Arch.* 3, 1984, 57–80.

Jerem 1984–1985

Jerem, E., A review of recent work on the Late Bronze Age and Early Iron Age in Hungary. *Bull. Inst. Arch. London*, 21–22, 1984–1985, 85–108.

Jerem 1986a

Jerem, Erzsébet (ed.), Hallstatt-Kolloquium Veszprém 1984. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Beiheft 3 (Budapest 1986).

Jerem 1986b

Jerem, E., Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatènezeit im Ostalpenraum. Veränderungen in der Siedlungsstruktur: archäologische und paläoökologische Aspekte. In: Jerem 1986a, 107–118.

Jerem 1996

Jerem, E., Zum Forschungsstand der Osthallstattkultur. In: Jerem/Lippert 1996, 11–28.

Jerem 2003

Jerem, E., The Iron Age. In: Visy 2003c, 177–202.

Jerem 2007

Jerem, E., Vaskori táj és erdőgazdálkodás. In: Gömöri, J. (ed.), Az erdő és a fa régészete és néprajza (Sopron 2007) 27–31.

Jerem/Lippert 1996

Jerem, E./Lippert, A. (eds.), Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Mai 1994. *Archaeolingua* 7 (Budapest 1996).

Jerem/Mester 2008

Jerem E./Mester, Zs. (eds.), Itinerarium Hungaricum II. Óskori emlékek és gyűjtemények Magyarországon (Budapest 2008).

Jerem/Müller/Vasáros 2001

Jerem E./Müller K./Vasáros Zs., Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. *Praehistoria* 2, 2001, 173–192.

Jerem/Urban 2000

Jerem E./Urban O., Wallanlagen – Höhengsiedlungen: Prozesse der Urbanisierung im Donau-Karpaten-Raum. In: Guichard, V. (ed.), Les processus d'urbanisation à l'âge du Fer. – Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse. *Actes du colloque Glux-en-Glenne: Centre Archéologique Européen du Mont Beuvray*, 2000. *Collection Bibracte* 4 (Bibracte 2000) 177–184.

Jerem et al. 1985a

Jerem, E./Facsar, G./Kordos, G./Krolopp, E., A Sopron-Krautackeri vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata (The archaeological and environmental investigation of

the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker). *Arch. Ért.* 112, 1985, 3–24.

Jerem et al. 1985b

Jerem, E./Kardos, J./Krsiton, L./Morozová, O./Träger, T./Zimmer, K., Scientific investigations of the Sopron-Krautacker Iron Age pottery workshop. *Archaeometry* 27, 1, 1985, 83–93.

Jovanović 1985

Jovanović, B., Nekropola, na Pečinama i starije gvozdeno doba Podunavja. *Starinar* 36, 1985, 13–17.

Kalicz 1968

Kalicz, N., Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.–16. Jahrhunderts v. u. Z. *Arch. Hungarica* 45 (Budapest 1968).

Kalicz 1990

Kalicz, N., Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. *Inventaria Praehistorica Hung.* (Budapest 1990).

Kalicz 1998

Kalicz, N., Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. *Archaeolingua. Series Minor* 10 (Budapest 1998).

Kalicz/Makkay 1977

Kalicz, N./Makkay, J., Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. *Studia Arch.* 7 (Budapest 1977).

Kalicz/Molnár/Rózsás 2007

Kalicz, N./Molnár, S./Rózsás, M., Az élelemtermelés kezdetei Somogy megyében a Kr. e. 7.–6. évezred fordulóján. *Communicationes Arch. Hungariae*, 2007, 19–64.

Kalicz/Schreiber 2010

Kalicz, N./Schreiber, R., Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer (Budapest, 2010).

Kalla/Raczky/Szabó 2013

Kalla, G./Raczky, P./V. Szabó, G., Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján. In: Déri, B. (ed.), Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7.-én tartott vallástudományi konferencia előadásai. *AGION* 2 (2012), Convivium. ELTE BTK VTK (Budapest 2013) 11–46.

Kemenczei 1974

Kemenczei, T., Újabb leletek a Nagyberki-szalacscai koravaskori halomsírokból (Neuere Funde aus den früheisenzeitlichen Hügelgräbern von Nagyberki-Szalacska). *Arch. Ért.* 101, 1974, 3–16.

Kemenczei 1977

Kemenczei, T., Hallstattzeitliche Funde aus der Donaukniegegend. *Folia Arch.* 28, 1977, 67–90.

Kemenczei 1984

Kemenczei, T., Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *Arch. Hungarica* 51 (Budapest 1984).

Kemenczei 1999

Kemenczei, T., Spätbronzezeitliche Goldschatzfunde. In: Kovács, T./Raczky, P. (eds.), Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum (Budapest 1999) 63–79.

Kemenczei 2009

Kemenczei, T., Studien zu den Denkmälern sykthisch geprägter Alföld Gruppe. *Inventaria Prehistorica Hungariae* 12 (Budapest 2009).

Kenéz/Malatinszky/Pető 2014

Kenéz, Á./Malatinszky, Á./Pető, Á., The first archaeobotanical evidence of *Dasypyrum villosum* in Hungary: an archaeophyte weed or a native grass? *Vegetation History and Archaeobotany* 23,6, 2014, 841–849.

Kertész et al. 1994

Kertész, R./Sümegei, P./Kozák, M./Braun, M./Félegyházi, E., Mesolithikum im nördlichen Teil der ungarischen Tiefebene. *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 36, 1994, 15–61.

Kienlin 2012

Kienlin, T. L., Copper and Bronze: Bronze Age Metalworking in context. In: Fokkens, H./Harding, A. (eds.), *The Oxford Handbook of the European Bronze Age* (Oxford 2012) 414–436.

Kind 2010

Kind, C.-J., Diversity at the transition: a view from the Mesolithic. In: Gronenborn, D./Petrasch, J. (eds.), *The spread of Neolithic to Central Europe*. RGZM Tagungen 2 (Mainz 2010) 449–460.

Kiss 1968

Kiss, A., A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében (The Place of the Keszthely-Culture in the Problem of the Roman Continuity in Pannonia). *Arch. Ért.* 95, 1968, 93–102.

Kiss 1986

Kiss, A., Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5.–10. Jahrhundert (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 38, 1986, 105–145.

Kiss 1995

Kiss, A., Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról (Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. *Studia Arch.* I, 1995, 131–150.

Kiss 1999

Kiss, A., A 375 és 1000 közötti kincsleletek mint a Kárpát-medence kora középkori történeti forrásai: a kincsleletek katalógusa. *Zalai Múzeum* 9, 1999, 55–75.

Kiss 2008

Kiss, G., Der Wandel im archäologischen Nachlass der Keszthely-Kultur im Laufe des 7. und 8. Jahrhunderts. *Versuche zur Periodisierung*. *Antaeus* 29–30, 2008, 265–277.

Kiss 2015

Kiss, P., „...ut strenui viri...” A gepidák Kárpát-medencei története (The history of the Gepids in the Carpathian Basin). (Szeged 2015).

Kiss 2012a

Kiss, V., Megjegyzések a magyarországi kora és középső bronzkor relatív és abszolút keltezésének kérdéséhez (Contribution to the relative and absolute chronology of the Hungarian Early and Middle Bronze Age). In: Kolozsi, B.

(ed.), *MQMOΣ IV. Őskoros kutatók IV. összefoglaló konferenciakötete* (Budapest 2012) 215–250.

Kiss 2012b

Kiss, V., Middle Bronze Age Encrusted Pottery in western Hungary. *Varia Arch. Hungarica* 27 (Budapest 2012).

Kiss/Nemeskéri 1964

Kiss, A./Nemeskéri, J., Das langobardische Gräberfeld von Mohács (A mohácsi langobard temető). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9, 1964, 94–130.

Kiszely 1979

Kiszely, I., The Anthropology of the Lombards. *BAR Intern. Ser.* 61 (Oxford 1979).

Knipper 2004

Knipper, C., Die Strontiumisotopenanalyse: Eine naturwissenschaftliche Methode zur Erfassung von Mobilität in der Ur- und Frühgeschichte. *Jahrb. RGZM* 51, 2004, 589–685.

Knipper et al. 2012

Knipper, C./Peters, D./Meyer, C./Maurer, A.-F./Schöne, B./Alt, K. W., Dietary reconstruction in Migration period central Germany: A carbon and nitrogen isotope study. *Archaeological and Anthropological Sciences* 5,1, 2012, 17–35.

Kocsis 2015

Kocsis, L., New Data on the Question of Morphology and Dating of the Intercisa III type Helms. In: Kocsis, L. (ed.), *The Enemies of Rome*. *Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference*, Budapest 2005. *Journal of Roman Military Equipment Studies* 16 (Oxbow 2015) 217–240.

Komar 2011

Komar, A. V., Drevnie madjari Etelkeza: perspektivi issledovanij. In: *Madjari b Cerednomu Podniprovi. Archeologija I davja istorija Ukrajni*. *Vipusk* 7 (Kiev 2011) 21–78.

Končelová/Květina 2015

Končelová, M./Květina, P., Neolithic Long Houses seen as a Witness of Cultural Change in the Post-LBK. *Anthropologie*, 53,3, 2015, 431–446.

Koncz 2014

Koncz, I., A hegykői 6. századi temető időrendje és kapcsolatlendzere (The chronology and cultural contacts of the 6th-century cemetery at Hegykő). *Arch. Ért.* 139, 2014, 71–98.

Kovács 1913

Kovács, I., A mezőbándi ásatások. *Dolgozatok*, 1913, 265–389.

Kovács 1989

Kovács, L., Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit: archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts. *Fontes Arch. Hungaricae* (Budapest 1989).

Kovács 2011

Kovács, L., A magyar kalandozások szákmányáról (Budapest 2011).

Kovács 2007

Kovács, P., A Pisidian Veteran and the First Mention of Pannonia. *Tyche* 22, 2007, 99–107.

Kovács 2008

Kovács, P. (ed.), *Az ókori Pannonia forrásai Kr. u. 235 és 284 között* (*Fontes Pannoniae Antiquae ab anno D. CCXXXV usque ad annum CCLXXXIV*). *Fontes Pannoniae Antiquae V* (Budapest 2008).

Kovács 1977

Kovács, T., *A bronzkor Magyarországon. – Die Bronzezeit in Ungarn* (Budapest 1977).

Kovács 1992

Kovács, T., Bestattungssitten der Füzesabony-Kultur und das Gräberfeld von Tiszafüred-Majorshalom. In: Meier-Arendt 1992, 96–98.

Kovrig 1951

Kovrig, I., A tisztelői és a mádi lelet. *Arch. Ért.* 78, 1951, 113–120.

Kovrig 1958

Kovrig, I., Megjegyzések a keszthelyi kultúra kérdéséhez (Bemerkungen zur Frage der Keszthely-Kultur). *Arch. Ért.* 85, 1958, 66–74.

Kovrig 1985

Kovrig, I., Das Diadem von Csorna. *Folia Arch.* 36, 1985, 107–148.

Kőszegi 1988

Kőszegi, F., A Dunántúl története a késő-bronzkorban (The history of Transdanubia during the late bronze age). *BTM Műhely* 1 (Budapest 1988).

Kreiter/Pető/Tugya 2012

Kreiter, A./Pető, Á./Tugya, B. (eds.), *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8.-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete. – Environment – Human – Culture. Dialogue between applied sciences and archaeology. Proceedings of the conference held between 6th and 8th of October 2010 by the National Heritage Protection Centre of the Hungarian National Museum* (Budapest 2012).

Kreiter et al. 2013

Kreiter, A./B. Szöllősi, Sz./Bajnóczi, B./Azbej-Havancsák I./Tóth, M./Szakmány, Gy., Ceramic technology and the materiality of Celtic pottery. In: Sabatini, S./Alberti, M. E. (eds.), *Exchange networks and local transformations: interactions and local changes in Europe and the Mediterranean between Bronze and Iron Age* (Oxford 2013) 169–179.

Kreuz 2012

Kreuz, A., Die Vertreibung aus dem Paradies? Archäologische Ergebnisse zum Frühneolithikum im westlichen Mitteleuropa. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 91, 2012, 24–196.

Kroll 2002

Kroll, H., §5 Makroreste. *Naturwissenschaftliche Methoden in der Archäologie*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*² 20 (Berlin, New York 2002) 584–588.

Krylaszova/Belavin/Türk 2015

Krylaszova, N. B./Belavin, A. M./Türk, A., Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészítések klasszifikációjához a Volga-Káma-

vidéki analógiáik fényében (The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region). In: Anders, A./Balogh Cs./Türk A. (eds.), *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Arch. 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2 (Budapest 2014) 457–496.

Kubitschek 1929

Kubitschek, W., *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 209, 1. Abhandlung (Wien, Leipzig 1929).

Kulcsár 1992

Kulcsár, V., *Megjegyzések a szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez* (Gyöngyös viseletű kislány sírja Kiskunfélegyháza, Pákáról). Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1990 (1992), 6–12.

Kulcsár 1998

Kulcsár, V., *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai* (Погребальный обряд сарматов Карпатского бассейна). The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin. Múzeumi Füzetek 49 (Aszód 1998).

Kulcsár 2009

Kulcsár, G., *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci Culture in Hungary*. *Varia Arch. Hungarica* 23 (Budapest 2009).

Kulcsár 2012

Kulcsár, G., *Siedlungen entlang des Kapos-Tals (Süd-Transdanubien) zu Beginn der Bronzezeit*. In: Anreiter, P./Bánffy, E./Bartosiewicz, L./Meid, W./Metzner-Nebelsick, C. (eds.), *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday*. *Archaeolingua* (Budapest 2012) 349–362.

Kulcsár/Szeverényi 2013

Kulcsár, G./Szeverényi, V., *Transition to the Bronze Age: Issues of Continuity and Discontinuity in the First Half of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin*. In: Heyd/Kulcsár/Szeverényi 2013, 67–92.

Kunt 1990

Kunt, E., *Temetkezési szokások*. In: Dömötör, T./Hoppál, M. (eds.), *Magyar néprajz VII* (Budapest 1990) 67–101.

Kuzsinszky 1920

Kuzsinszky, B., *A Balaton környékének archaeológiai. Lelőhelyek és leletek* (Budapest 1920).

Langó 2006

Langó, P., *A Kárpát-medence 10. századi emlékeinek kutatása mint nemzeti régészet. Kutatótörténeti áttekintés* (The study of the archaeological findings of the 10th century Carpathian Basin as national archaeology. An overview of the history of research). *Korall* 24–25, 2006, 89–117.

Langó 2007

Langó, P., *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében* (Budapest 2007).

Langó/Réti/Türk 2011

Langó, P./Réti, Zs./Türk, A., *Reconstruction and 3D Modelling of a Unique Hungarian Conquest Period Horse Burial*. In: Jerem, E./Redő, F./Szeverényi, V. (eds.), *On the Road to Reconstructing the Past Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA) Proceedings of the 36th International Conference*. Budapest, April 2–6, 2008 (Budapest 2011) 348–356.

Langobarden 2008

Landschaftsverband Rheinland (ed.), *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderungszeit*. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen LandesMuseum Bonn 22.8.2008–11.1.2009 (Bonn 2008).

László 1944

László, Gy., *A honfoglaló magyar nép élete* (Budapest 1944).

László 1950

László, Gy., *Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád*. *Arch. Ért.* 77, 1950, 137–142.

László 1951

László, Gy., *The Significance of the Hun golden Bow*. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 1, 1951, 91–106.

László/Rácz 1983

László, Gy./Rácz, I., *A nagyszentmiklósi kincs* (Budapest 1983).

Lászlófaly 1938

Lászlófaly, W., *Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapolási munkálatok megkezdése előtt* (Original M=1:600000). (Budapest 1938).

Lázár 1943

Lázár, J., *A sághegyi őskori telep bronzművészete*. *Dunántúli szemle* 1943, 280–286.

Lázár 1955

Lázár, J., *Hallstatt-kori tumulusok a Ság-hegy távolabbi környékéről* (Hallstattzeitliche Tumuli aus der weiteren Umgebung des Ságberges). *Arch. Ért.* 82, 1955, 202–211.

Lázár 1957

Lázár, J., *Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes*. *Acta Antiqua Hungaricae* 5, 1957, 19–43.

Lengyel 1959

Lengyel, I., *A halimbai (Veszprém megye) koravaskori temető* (Le cimetière du Premier âge du Fer de Halimba). *Arch. Ért.* 86, 1959, 159–169.

Lengyel 1975

Lengyel, I., *Paleoserology. Blood typing with the fluorescent antibody method* (Budapest 1975).

Lenneis/Lüning 2002

Lenneis, E./Lüning, J., *Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 82 (Bonn 2002).

Littleton/Malcor 2000

Littleton, C. S./Malcor, L. A., *From Scythia to Camelot: A Radical Reassessment of the Legends of King Arthur, the Knights of the Round Table, and the Holy Grail* (New York, London 2000).

Lotter 2003

Lotter, F., *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*. *Ergbd. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 39 (Berlin 2003).

Lovász 1989

Lovász, E., *Újabb adatok a római és hun kori viselethez* (Neuere Angaben über die Kleidung der Römer- und Hunnenzeit). *A Herman Ottó Múz. Évk.* 27, 1989, 501–512.

Lovász 2005

Lovász, E., *Mezőkövesd-Mocsolyás*. In: Cseh et al. 2005, 50–53.

Lőrinczy 1995

Lőrinczy, G., *Fülkesírok a szegvár-oromdűlői temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről* (Stollengräber im frühwarenzeitlichen Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő. Beiträge zu den Varianten, zu der Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber). *A Móra Ferenc Múz. Évk. Studia Arch.* 1, 1995, 399–416.

Lübke/Hardt 2017

Lübke, Chr./Hardt, M. (eds.), *400–1000. Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*. *Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa* 1 (Berlin, München 2017).

Maenchen-Helfen 1978

Maenchen-Helfen, O. J., *Die Welt der Hunnen* (Wien, Köln, Graz 1978).

Makkay 1998 Makkay, J., *Iranian elements in early Mediaeval heroic poetry. The Arthurian cycle and the Waltharius*. *Tractata minuscule* 12 (Budapest 1998).

Maráz 1979

Maráz, B., *Pécs-Jakabhegy. Előzetes jelentés az 1976–77. évi ásátásokról*. *Arch. Ért.* 106, 1979, 78–93.

Maráz 1985–1986

Maráz, B., *Későbronzkori magaslati település Pécs-Jakabhegyen* (Előzetes közlemény az 1976–83 évi ásátásokról). *A Janus Pannonius Múz. Évk.* 30–31, 1985–1986, 39–64.

Maráz 1996

Maráz, B., *Pécs-Jakabhegy. Ausgrabungsergebnisse und die Fragen der Frühhallstattkultur in Südostpannonien*. In: Jerem/Lippert 1996, 255–265.

Maráz 2008

Maráz, B., *Archäologische Angaben zur mittleren und späten La Tène-Zeit in Südosttransdanubien*. *Communicationes Arch. Hungariae*, 2008, 65–91.

Maráz 2013

Maráz, B., *Pécs története a késő bronzkortól a római foglaltságig*. In: Visy, Zs. (ed.), *Pécs Monográfia I* (Pécs 2013) 69–92.

Márton 1933

Márton, L., *A korai La Tène-kultúra Magyarországon. – Die Frühlatènezeit in Ungarn*. *Arch. Hungarica* 11 (Budapest 1933).

- Marton 1996a
Marton, E., Agyagtárgyak a veleimi Szent Vidről. *Acta Musei Papensis* 6, 1996, 268–271.
- Marton 1996b
Marton, E., Cycles of Prosperity and Devastation: The Hallstatt Period at Velemszentvid. In: Jerem/Lippert 1996, 267–271.
- Marton 1998
Marton, E., A Velem Szent Vid-i magyar-francia ásatás eredményei (1989–1991). *Savaria* 23,3, 1998, 51–78.
- Masek 2012
Masek, Zs., Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczi-falva-Bagi-földek 5.–8.–8A. lelőhelyek területén. In: Petkes, Zs. (ed.), *Hadak Útján XX. A Népvándorláskor Fiait Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete* (Budapest 2012) 43–59.
- Masek 2017
Masek, Zs., A fresh look at the hunnic cauldrons in the light of a new find from Hungary. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 68, 2017, 75–136.
- Matúz 1992
Matúz, E., A Kyjatice kultúra földvára Felsőtárkány-Várhegyen (Die Erdburg der Kyjatice Kultur auf dem Berg Felsőtárkány-Várhegy). *Agria* 27–28, 1992, 5–84.
- Maurer et al. 2012
Maurer, A.–F./Galer, St. J.G./Knipper, C./Beierlein, L./Nunn, E./Peters, D./Brauns, M./Tütken, Th./Schöne, B.R., Bioavailable ⁸⁷Sr/⁸⁶Sr in different environmental samples – Effects of anthropogenic contamination and implications for isoscapes in past migration studies. *Science of the Total Environment (STE)* 433, 2012, 216–229.
- Medović 2002
Medović, P., Bestattungen in der älteren Eisenzeit im Gebiet der Bosut-Gruppe (Sahranjivanje u starije gvozdeno doba na prostoru bosutske grupe). In: R. Vasić (ed.), *Burial customs in the Bronze and Iron Age, Symposium Čačak*, 4–8 September 2002, Sahranjivanje u bronzano i gvozdenog doba. *Symposium Čačak* 2002, September 4–8 (Čačak 2002) 101–107.
- Medović/Hänsel 2006
Medović, P./Hänsel, B., Die Srem-Gruppe-Nekropolen bei den Siedlungen der Bosut-Gruppe. In: Tasić, N./Grozdanov C. (eds.), *Homage to Milutin Garašanin* (Belgrad 2006) 489–512.
- Meier 2009
Meier, Th., Umweltarchäologie – Landschaftsarchäologie. In: Brather, S. (ed.), *Historia archaeologica: Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. Ergbd. Reallexikon Germanischer Altertumskunde² 70 (Berlin, New York 2009) 697–734.
- Meier 2017
Meier, Th., Potentiale und Risiken der Umweltarchäologie. In: Brather, S./Dendorfer, J. (eds.), *Grenzen, Räume und Identitäten. Der Oberrhein und seine Nachbarregionen von der Antike bis zum Hochmittelalter* (Ostfildern 2017) 13–53.
- Meier-Arendt 1992
Meier-Arendt, W. (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss* (Frankfurt a. M. 1992).
- Meljukova 1984
Meljukova, A. I. (ed.), *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoje bremja. Archeologija SSSR, Nauka* (Moskva 1989).
- Meller/Alt 2010
Meller, H./Alt, K. W. (eds.), *Anthropologie, Isotopie und DNA – biographischen Annäherung an namenlose vorgeschichtliche Skelette? 2. Mitteldeutscher Archäologentag vom 08. bis 10. Oktober 2009 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte* 3 (Halle 2010).
- Meller/Puttkammer 2017
Meller, H./Puttkammer, Th., *Klimagewalten – Treibende Kraft der Evolution: Begleitband zur Ausstellung* (Stuttgart 2017).
- Mende 2005
Mende, B. G., Research on the Prehistory of the Hungarians: a review. Papers presented at the meetings of the Institute of Archaeology of the HAS, 2003–2004. *Varia Arch. Hungarica* 18 (Budapest 2005).
- Mesterházy 1994
Mesterházy, K., Die Landnahme der Ungarn aus archäologischer Sicht. In: Müller-Wille/Schneider 1993–1994, 2, 23–65.
- Mesterházy 1996
Mesterházy, K., A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* 1996, 768–795.
- Metzner-Nebelsick 2002
Metzner-Nebelsick, C., Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. *Vorgeschichtliche Forschungen* 23,1–2 (Berlin 2002).
- Miklós 2011
Miklós, Zs., Légi fényképezés (Bödöcs A., Czajlik Z., Szabó M., Visy Zs. közreműködésével). In: Müller 2011b, 40–70.
- Mirković 2004
Mirković, M., Sirmium. In: Šašel Kos, M. /Scherer, P. (eds.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia. – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II. Situla* 42 (Ljubljana 2004) 145–156.
- Miske 1907
Miske, K., *A velemszentvidi őstelep* (Wien 1907).
- Miske 1908
Miske, K., *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vid. Vol. I* (Wien 1908).
- Mócsy 1959
Mócsy, A., *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Budapest 1959).
- Mócsy 1971
Mócsy, A., Zur frühesten Besatzungsperiode in Pannonia. In: *Die Eroberung Pannoniens und die Fragen der Romanisation. Tagung der Ungarischen Gesellschaft für Archäologie, Kunstgeschichte und Numismatik am 29. Oktober 1970. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 23, 1971, 41–46.
- Mócsy 1974
Mócsy, A., *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire* (London, Boston 1974).
- Mócsy 1975
Mócsy, A., *Pannonia a korai császárkor idején* (Budapest 1975).
- Mócsy 1978
Mócsy, A., *Zur Entstehung und Eigenart der Nordgrenzen Roms. Vorträge Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Geisteswissenschaften G 229* (Opladen 1978).
- Modderman 1972
Modderman, P. J. R., *Die Hausbauten und Siedlungen der Linienbandkeramik in ihrem westlichen Bereich*. In: Schwabedissen, H. (ed.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Fundamenta, A3 5a* (Köln, Wien 1972) 77–84.
- Molnár 2006
Molnár, A., *Hallstatt-kori temető Hegyfalun határából* (Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Hegyfalun). *Savaria* 30, 2006, 199–230.
- Molnár 2009
Molnár, A., *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Bezi-Faluhely-dűlő, NW-Ungarn. Poster der Tagung „Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit“*, 9.–12. Dezember 2014 Košice, Slowakei (www.academia.edu/independent.academia.edu/AMolnar).
- Molnár 2013
Molnár, A., *Neuere Ausgrabungen hallstattzeitlicher Siedlungen in der Umgebung von Győr. Zborník Slovenského Národného Múzu. Arch.* 107,23, 2013, 185–198.
- Molnár/Farkas 2010
Molnár, A./Farkas, Cs., *Hallstattzeitlicher Tonalter aus Vát. Angaben zu den Kultgegenständen der Osthallstattkultur. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 61, 2010, 107–143.
- Molnár/Farkas 2011
Molnár, A./Farkas, Cs., *Hallstatt-kori település Vát-Bodon tábla lelőhelyen. Savaria* 34,1, 2011, 43–66.
- Molnár/Imecs 2006
Molnár Zs./Imecs, Z., *Az Otomani kultúra településstruktúrája a Nagyvárolyi-síkságon és az Ér völgyében* (Data to the research of the Otomani Cultures habitat in the Carei Plain and the Eriú Valley). *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből* I, 2005 (2006), 25–80.
- Molnár/Nagy/Tomka 2008
Molnár, A./Nagy, A./Tomka, P. (eds.), *Sie kamen und gingen. Langobarden und Awaren in der kleinen Tiefebene. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung im Xántus János Múzeum, Győr* 9. Okt. 2008 bis 30. Jan. 2009. *A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője* 3 (Győr 2008).
- Mommsen 1986
Mommsen, H., *Archäometrie. Neuere naturwissenschaftliche Methoden und Erfolge in der Archäologie* (Stuttgart 1986).

- Mozsolics 1950
Mozsolics A., Der Golfund von Velem-Szentvid. Ein Beitrag zur Metallkunst der älteren Hallstattzeit. Praehistorica I, Prometheus (Basel 1950).
- Mozsolics 1985
Mozsolics A., Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely (Budapest 1985).
- Möslein 2014
Möslein, St., Bemerkungen zu den frühmittelalterlichen Gräbern mit Eberzahn-Paaren in Ostbayern. In: Husty, L./Irlinger, W./Pechtl, J. (eds.), „... und es hat doch was gebracht“. Festschrift für Karl Schmotz zum 65. Geburtstag. Internationale Arch. Studia honoraria 35 (Rahden/Westf. 2014) 375–385.
- Mráv 2003
Mráv, Zs., Archäologische Forschungen 2000–2001 in Gebiet der spätrömischen Festung von Göd-Bócsaújtelep (Vorbericht). Communicationes Arch. Hungariae, 2003, 83–114.
- Mráv 2011
Mráv, Zs., Dunakeszi – Late Roman fortlet along the Danube. Guide to Hungarian Sites of the Roman Limes that Are Nominated for World Heritage Status 1 (Budapest 2011).
- Muthesius 2004
Muthesius, A., Studies in silk in Byzantium (London 2004).
- Müller 1997
Müller, K. E., Geschichte der antiken Ethnologie (Hamburg 1997).
- Müller 1989
Müller, R., Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás. Communicationes Arch. Hungariae 1989, 141–164.
- Müller 2000
Müller, R., Ein germanisches Grab der Frühawarenzeit aus Keszthely-Fenekpuszta. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 51, 1999–2000 (2000), 341–357.
- Müller 2006
Müller, R., Várvolgy-Nagy-Lázhegy késő bronzkori földvár kutatása. Die Erforschung des spätbronzezeitlichen Burgwalles von Várvolgy-Nagy-Lázhegy. In: Kovács Gy./Miklós Zs. (eds.), „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...“ Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére (Budapest 2006) 227–236.
- Müller 2007
Müller, R., Késő bronzkori magaslati telep kutatása Várvolgy, Nagyláz-hegyen (2003–2006). Investigation of a hill settlement from the Late Bronze Age at Várvolgy, Nagyláz-hegy. Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigation in Hungary 2006 (Budapest 2007) 5–26.
- Müller 2010a
Müller, R., Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta. Mit Beitr. von E. Fóthi, Á. Kustár, A. Pásztor und K. T. Rendes. Castellum Pannonicum Pelsonense 1 (Budapest et al. 2010).
- Müller 2010b
Müller, R., Karolingerzeitliche Bestattungen in Keszthely-Fenekpuszta. Anteus 31–32, 2010, 173–197.
- Müller 2011a
Müller, R., Keménységvizsgálatok a Várvolgy-Nagy-Lázhegyi késő bronzkori eszközökön. In: Kővári K./Miklós Zs. (eds.), „Fél évszázad terepen“. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából (Budapest 2011) 211–224.
- Müller 2011b
Müller, R., Régészeti kézikönyv (Budapest 2011).
- Müller 2013
Müller, R., A második késő bronzkori aranykincs várvolgyről (Der zweite spätbronzezeitliche Goldschatz von Várvolgy, Kom. Zala). Arch. Ért. 138, 2013, 81–103.
- Müller 2014
Müller, R., Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur. Castellum Pannonicum Pelsonense 5 (Budapest et al. 2014).
- Müller-Wille/Schneider 1993–1994
Müller-Wille, M./Schneider, R., Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte. Vorträge und Forschungen 41, 1–2 (Sigmaringen 1993–1994).
- Nagy/Dani/Hajdú 2004
Nagy, E./Dani, J./Hajdú, Zs. (eds.), ΜΩΜΩΣ II, Óskoros Kutatók II. összefoglalókonferenciakötete (Debrecen 2004).
- Nagy 1900
Nagy G., Az esküteri sisak. Budapest Régiségei 7, 1900, 67–83.
- Nagy 1939
Nagy, L., A középrépusztai (Veszprém megye) kora-vaskori temető (Das früheisenzeitliche Gräberfeld von Pusztai Középrépuszt [Komitat Veszprém]). Folia Arch. I–II, 1939, 39–57.
- Nagy 1997
Nagy, M., Szentés és környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter (Szentés és seine Umgebung vom 1. bis 6. Jahrhundert. Eine geschichtliche Skizze und ein archäologischer Fundortkataszter). A Móra Ferenc Múz. Évk. Studia Arch. 3, 1997, 39–95.
- Nagy 1999
Nagy, M., A gepida királyság (454–567). In: Havassy, P. (ed.), A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Gyulai Katalógusok 7 (Gyula 1999) 29–37.
- Nagy 2007
Nagy, M., Állatbrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I. im Gebiet der Mittleren Donau). Monumenta Germanorum Arch. Hungariae 5 (Budapest 2007).
- Nagy 2012
Nagy, M., Aquincum, Langobard sírok Budapest-Óbuda/Aquincumból (Langobardenzeitliche Gräber aus Budapest-Óbuda). In: Vida 2012, 141–174.
- Nagy 2017
Nagy, M., Grabfunde aus »Bakodpuszta«. Granatperlenkette und geflochtene Kette mit Granatanhängern. In: Lübke/Hardt 2017, 102.
- Nagy/Tóth 1998
Nagy, M./B. Tóth, Á., Gepiden. Archäologisches. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 11 (Berlin, New York 1998) 118–131.
- Nagy et al. 2012
Nagy, M./Sümegi, P./Persaits, G./Gulyás, S./Törőcsik, T., Vaskori bronzkincs Ikervár határában. Savaria 35, 2012, 99–133.
- Nawroth 2005
Nawroth, M., Steigbügel. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 29 (Berlin, New York 2005) 547–548.
- Nebelsick 1994
Nebelsick, L. D., Der Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit am nördlichen Ostalpenrand und im nördlichen Transdanubien. In: Schauer, P. (ed.), Archäologische Untersuchungen zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit zwischen Nordsee und Kaukasus. Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Arch. 1 (Bonn 1994) 307–363.
- Nebelsick et al. 1997
Nebelsick, L. D./Eibner, A./Lauermann, E./Neugebauer, J.-W., Hallstattkultur im Osten Österreichs (St. Pölten 1997) 9–128.
- Neubauer et al. 2013
Neubauer, W./Trinks, I./Salisbury, R. B./Einwögerer, C. (eds.), Archaeological Prospection. Proceedings of the 10th International Conference, Vienna, May 29th – June 2nd 2013 (Wien 2013).
- Neugebauer 2001
Neugebauer, J.-W., Rettungsgrabungen im Unteren Traisental in den Jahren 2000 und 2001. Fundber. Österreich 40, 2001, 191–300.
- Nováki 1952
Nováki, G., Fejér megye őskori földvárjai. Arch. Ért. 79, 1952, 3–19.
- Nováki 1955
Nováki, G., A soproni Várhely ásátásának története. Soproni Szemle 9, 1–2, 1955, 131–136.
- Nováki 1963
Nováki, G., A magyarországi földvárkutatás története. Régészeti füzetek II, 12 (Budapest 1963).
- Nováki/Skerletz 1991
Nováki Gy./Skerletz, I., Várvolgy-Kis-Láz-hegy későbronzkori földvára (Der spätbronzezeitliche Burgwall von Várvolgy-Kis-Láz-Berg.) Zalai Múz. 3, 1991, 155–162.
- Oross 2007
Oross, K., The pottery from Ecsegfalva 23. In: Whittle, A. (ed.), The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain: investigations of the Körös culture site of Ecsegfalva 23, County Békés. Varia Arch. Hungarica 21 (Budapest 2007) 491–620.
- Oross et al. 2016
Oross K./Bánffy, E./Oszás, A./Marton, T./Nyerges, É. Á./Köhler, K./Szécsényi-Nagy, A./Alt K. W./Bronk Ramsey, Chr./Goslar, T./Kromer, B./

- Hamilton, D., The early days of Neolithic Alsónyék: the Starčevo occupation. *Berichte der Römisch-Germanischer Kommission* 94, 2013 (2016) 93–121.
- Osztás et al. 2016
Osztás, A./Bánffy, E./Zalai-Gaál, I./Oross, K./Marton, T./Somogyi, K., Alsónyék-Bátaszék: introduction to a major Neolithic settlement complex in south-east Transdanubia, Hungary. *Berichte der Römisch-Germanischer Kommission* 94, 2013 (2016) 7–21.
- Pálóczi Horváth 2014
Pálóczi Horváth, A., Keltei népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. *Stud. Ad Arch. Pazmaniensiae* 2 (Budapest, Piliscsaba 2014).
- Parani 2003
Parani, M. G., *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th–15th Centuries* (Leiden, Boston 2003).
- Pásztor/Barna 2015
Pásztor, E./P. Barna, J., Magyar archaeoasztrológiai kutatások III. A késő neolitikus körárok csillagászati jellemzői a legújabb dunántúli kutatások tükrében (Hungarian Archaeoastromonomical Research III. The Astronomical Characteristics of Late Neolithic Circular Enclosures in Light of the Most Recent Research from the Transdanubian Region). *Magyar Régészet Online Magazin*. – Hungarian Archaeology Online E-Journal, 2015,3. http://files.archaeolingua.hu/2015O/Pasztor-PBarna_H15O.pdf. 2016.05.18.20.19.
- Pásztor/Barna/Roslund 2008
Pásztor, E./P. Barna, J./Roslund, C., The orientation of rondels of the Neolithic Lengyel culture in Central Europe. *Antiquity* 82, 2008, 910–924.
- Patay 2013
Patay, R., Bell Beaker Cemetery and Settlement at Szigetszentmiklós: First Results. In: Heyd/Kulcsár/Szeverényi 2013, 287–317.
- Patek 1976
Patek, E., A Hallstatt kultúra Sopron környéki csoportja. *Arch. Ért.* 103, 1976, 3–29.
- Patek 1982
Patek, E., Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. *Berichte der Römisch-Germanischer Kommission* 63, 1982, 105–178.
- Patek 1984
Patek, E., Die nordosttransdanubische Hallstattgruppe: Ein Überblick. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13, 1982–1983 (1984), 59–84.
- Patek 1993
Patek, E., Westungarn in der Hallstattzeit. *Acta humaniora* 7 (Weinheim 1993).
- Paulsen 1992
Paulsen, P., Die Holzfunde aus dem Gräberfeld bei Oberflacht und ihre kulturhistorische Bedeutung. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 41/2 (Stuttgart 1992).
- Pavúk 2004
Pavúk, J., Early Linear Pottery culture in Slovakia and the Neolithisation of Central Europe. In: Lukes, A./Zvebil, M. (eds.), *LBK dialogues. Studies in the formation of the Linear Pottery culture*. BAR International Ser. 1304 (Oxford 2004) 71–82.
- Pavúk/Karlovský 2008
Pavúk, J./Karlovský, V., Astronomische Orientierung der spätneolithischen Kreisanlagen in Mitteleuropa. *Germania* 86,2, 2008, 465–501.
- Penavin 1981
Penavin, O., A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon) (Újvidék 1981).
- Pesch 2017
Pesch, A., Vier Brakteaten aus Várpalota. In: Lübke/Hardt 2017, 317–318.
- Peters/Freedon 2012a
Peters, D./von Freeden, U., Szólád. *Archäologischer Anzeiger* 2012,1. Beiheft – Jahresbericht 2011 des DAI, 2012, 137–139.
- Peters/Freedon 2012b
Peters, D./von Freeden, U., Szólád. *Berichte der Römisch-Germanischer Kommission* 91, 2010 (2012), 449–452.
- Peters et al. 2014
Peters, D./Knipper, C./von Freeden, U./Vida, T./Maurer, A.–F./Müller, W./Alt, K. W., Schmelztiegel Balaton? Zum Verhältnis „langobardischer“ Einwanderergruppen und (vor-) langobardenzeitlicher romanischer Bevölkerung am Balaton – Szólád und Keszthely-Fenekpuszta zwischen Archäologie und Isotopie. In: Heinrich-Tamáskai/Straub 2014, 337–360.
- Pető/Gáti 2016
Pető, Á./Gáti, Cs., Data on the geoarchaeological and topographical research at Pécs-Jakabhegy. *Magyar Régészet Online Magazin*. – Hungarian Archaeology Online E-Journal, 2018,3, 14–23. http://www.hungarianarcheology.hu/?page_id=279#post=6751.
- Petrasch 1990
Petrasch, J., Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. *Berichte der Römisch-Germanische Kommission* 71, 1990, 407–564.
- Petrasch 2001
Petrasch, J., „Seid fruchtbar und mehret euch und füllet die Erde und machet sie euch untertan“: Überlegungen zur demographischen Situation der bandkeramischen Landnahme. *Arch. Korrespondenzblatt* 31, 2001, 13–25.
- Petrasch 2012
Petrasch, J., Die mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen in Zentraleuropa: Forschungsstand und Interpretationstheorien zu Funktion und Bedeutung. In: Bertemes/Meller 2012, 41–66.
- Podborský/Kovárník 2006
Podborský, V./Kovárník, J., Neolithic and post-Neolithic enclosures in Moravia in their Central European context. In: Harding, A./Sievers, S./Venclová, N. (eds.), *Enclosing the Past. Inside and Outside in Prehistory*. Sheffield Archaeological Monograph (Sheffield 2006) 44–68.
- Pohl 1980
Pohl, W., Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. In: Wolfram, H./Daim, F. (eds.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert*. *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 145 (Wien 1980) 240–305.
- Pohl 1988
Pohl, W., Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr. (München 1988, 2002).
- Pohl 1992
Pohl, W., Herrschaft und Subsistenz. Zum Wandel der byzantinischen Randkulturen an der Donau vom 6.–8. Jahrhundert. In: Daim 1992, I, 13–24.
- Pohl 1994
Pohl, W., Barbarenbilder seit Tacitus. In: Friesinger, H./Tejral, J./Stuppner A. (eds.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*, Symposium Wien 1993. *Spisy Arch. ústavu AV CR Brno* 1 (Brno 1994) 59–66.
- Pohl 1997
Pohl, W., The role of steppe peoples in eastern and central Europe in the first millennium A.D. In: Urbańczyk, P. (ed.), *Origins of Central Europe* (Warsaw 1997) 65–78.
- Pohl 1998
Pohl, W., Gepiden. *Historisches*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 11 (Berlin, New York 1998) 131–140.
- Pohl 2001
Pohl, W., Langobarden. *Historisches*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 18 (Berlin, New York 2001) 60–61.
- Pohl 2002
Pohl, W., Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration (Stuttgart, Berlin, Köln 2002).
- Pohl 2008
Pohl, W., Migration und Ethnogenesen der Langobarden aus Sicht der Schriftquellen. In: Bemmman/Schmauder 2008, 1–12.
- Pohl 2009
Pohl, W., Steppenimperien in Mitteleuropa: Hunnen, Awaren, Ungarn. In: Gießauf, J./Steiner, J. (eds.), „Gebiete über die Völker in den Filzwandzelten“. *Steppenimperien von Attila bis Tschinggis Khan*. *Grazer morgenländische Studien* 7 (Graz 2009) 17–30.
- Pohl 2011
Pohl, W., Übergänge von der Antike zum Mittelalter: eine unendliche Debatte? In: Konrad, M./Witschel, Chr. (eds.), *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen – Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens? Bayerische Akad. d. Wiss., Phil.-Hist. Kl. Abh. N.F.* 138 (München 2011) 47–61.
- Pohl 2012
Pohl, W., Transformation oder Bruch: Überlegungen zur Rolle der Barbaren beim ‚Fall Roms‘. In: Beck, H./Geuenich, D./Steuer, H. (eds.), *Altertumskunde – Altertumswissenschaft – Kulturwissenschaft*. *Erträge und Perspektiven*

nach 40 Jahren Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergbd. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 77 (Berlin, New York 2012) 573–588.

Pohl 2015

Pohl, W., Huns, Avars, Hungarians – Comparative Perspectives Based on Written Evidence. In: Bemmman/Schmauder 2015, 693–702.

Pohl/Erhart 2005

Pohl, W./Erhart, P. (eds.), Die Langobarden. Herrschaft und Identität. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl., Denkschr. 329, Forsch. Gesch. Mittelalters 9 (Wien 2005).

Polomé 1995

Polomé, E. C., s. v. Freya. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 9 (Berlin, New York 1986) 587–594.

Popescu 1950

Popescu, D., Felul de viață al populației Daco-Romane și „Barbare” la frontiera de vest a Daciei. Studii și Cercetări de Istorie Veche 1, 1950, 41–154.

Popescu 1956a

Popescu, D., Cercetări arheologice în Transilvania I. Sondajele de la Socodor – 1948 –, II. Săpăturile de la Vârșand –1949 –. Materiale și Cercetări Arheologice 2, 1956, 43–127.

Popescu 1956b

Popescu, D., Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 7, 1956, 301–320.

Popović 2013

Popović, I., Sirmium – Imperial Residence Panonian Metropolis and Christian “Head of Illyricum”. In: Popović, I./Borić–Brešković B. (eds.), Constantine the Great and the Edict of Milan 313. The birth of Christianity in the roman provinces on the soil of Serbia (Belgrade 2013) 102–117.

Posluschny 2010

Posluschny, A., „Fürstensitze”, Zentralität und Hinterland – Erste Aspekte einer Projektsynthese aus Sicht des Projektes „Fürstensitze” und Umland. In: Krause, D. (ed.), „Fürstensitze” und Zentralorte der frühen Kelten: Abschlusskolloquium des DFG–Schwerpunktprogramms 1171 in Stuttgart, 12. – 15. Oktober 2009. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 120,1 (Stuttgart 2010) 359–374.

Prohászka 2009

Prohászka, P., Ost- und Weströmische Goldmünzen aus dem 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Woloczn, M. (ed.), Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century. Moravia Magna 5 (Kraków 2009) 83–115.

Prohászka 2010

Prohászka, P., Die awarischen Oberschichtgräber von Ozora-Tótipuszta (Kom. Tolna, H). In: Daim, F./Drauschke (eds.), J., Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Teil 3: Peripherie und Nachbarschaft. Monogr. 84,3 (Mainz 2010) 189–275.

Prohászka 2011

Prohászka, P., Bemerkungen zum spätrömischen und frühvölkerwanderungszeitlichen Goldmünzverkehr in Pannonia I und Valeria. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 61–86.

Prohászka 2012a

Prohászka, P., Bemerkungen zum byzantinischen Münzverkehr der ungarischen Landnahmezeit und der Staatsgründung im Karpatenbecken. In: Tobias 2012, 67–88.

Prohászka 2012b

Prohászka, P., Az ozora-tótipusztai avar fejedelmi sírok. Opitz Arch. 5 (Budapest 2012).

Pulszky 1879

Pulszky, F., A kelta uralom emlékei Magyarországon. Arch. Közl. 13, 1879, 5–26.

Pulszky 1891

Pulszky, F., A magyar pogány sírleletek. Értekezések a történeti tudományok köréből 14, X (Budapest 1891).

Pusztai 1988

Pusztai, R., Mosonszentjános, Komitat Győr-Sopron. In: Busch 1988, 288–291, 296–297.

Raczky/Anders 2010

Raczky, P./Anders, A., Activity loci and data for spatial division at a Late Neolithic site-complex (Polgár-Csőszhalom: a case study). In: Hansen, S. (ed.), Leben auf dem Tell als soziale Praxis. Beiträge des internationalen Symposiums in Berlin vom 26.–27. Februar 2007. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 14 (Frankfurt/M. 2010) 143–163.

Raczky/Anders 2012

Raczky, P./Anders, A., Neolithic enclosures in Eastern Hungary and their survival into the Copper Age. In: Bertemes/Meller 2012, 271–309.

Raczky/Anders/Bartosiewicz 2011

Raczky, P./Anders, A./Bartosiewicz, L., The Enclosure System of Polgár-Csőszhalom and its Interpretation. Archäologie in Eurasien 24, 42–64.

Raczky/Fodor/Mester 2010

Raczky, P./Fodor, I./Mester, Zs., Régészeti kutatások Hajdúböszörmény-Pródi-Halmon. Archaeological research at Hajdúböszörmény-Pródi-Halom, Hungary. Arch. Ért. 135, 2010, 161–182.

Raczky/Kovács/Anders 1997

Raczky, P./Kovács, T./Anders, A. (eds.), Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the past. Rescue excavations on the M3 motorway (Budapest 1997).

Raczky et al. 1994

Raczky, P./Meier-Arendt, W./Kurucz, K./Hajdú, Zs./Szikora, Á., Polgár-Csőszhalom. A Late Neolithic settlement in the Tisza region and its cultural connections (Preliminary report). A Jósza András Múz. Évk. 36, 1994, 231–240.

Raczky et al. 2014

Raczky, P./Anders, A./Faragó, N./Márkus, G., Short report on the 2014 excavations at Polgár-Csőszhalom. Dissertationes Archaeologicae Ser. 3. No. 2., 2014, 363–375.

Rassmann et al. 2015

Rassmann, K./Mischka, C./Furholt, M./Ohlrau, R./Radloff, K./Winkelmann, K./Serlgi, G./Maraton, T./Oszász, A./Oross, K./Bánffy, E., Large scale geomagnetic prospection on neolithic sites in Hungary I. Magyar Régészet Online Magazin. – Hungarian Archaeology Online E-Journal, 2015,2. http://www.hungarianarchaeology.hu/?page_id=279#post-5889.

Regenye 2004

Regenye, J., Előzetes jelentés a Tihanyi-Óvárban folytatott feltárásról. In: Nagy/Dani/Hajdú 2004, 187–199.

Reményi 2003

Reményi, L., Megjegyzések a Kárpát-medence középső bronzkori „virágkorának” kérdéséhez (Remarks of the Middle Bronze Age „prosperity” in the Carpathian Basin). Ősrégészeti Levelek 5, 2003, 51–64.

Reményi 2005

Reményi, L., The Golden Age of the Carpathian Basin and the Beautiful Warrior. In: Hjørungdal, T. (ed.), Gender Locales and Local Genders in Archaeology. BAR International Series 1425 (Oxford 2005) 1–11.

Reményi 2009

Reményi, L., A nagyrévi kultúra kulturális és kronológiai kérdései (Cultural and chronological Questions of Nagyrev culture). Tisicum 19, 2009, 229–254.

Révész 1991

Révész, L., Voltak-e nagycsaládi temetők a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn.) Móra Ferenc Múz. Évk. 1984/86–2, 1991, 615–638.

Révész 1996

Révész, L., A karosi hinfoglalás kori temetők. Régészeti adatok A Felső-Tisza-vidék 10. századi történetéhez (Miskolc 1996).

Révész 2008

Révész, L., Die Ungarn. In: Anke/Révész/Vida 2008, 75–108.

Révész 2014

Révész, L., A magyar honfoglalás kora. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása. – The era of the Hungarian conquest. Permanent exhibition of the Hungarian National Museum (Budapest 2014).

Révész 2017

Révész, L., Die Kunst der Steppe in Ostmitteleuropa. Die ungarische Landnahmezeit. In: Lübke/Hardt 2017, 164–173.

Riederer 1987

Riederer, J., Archäologie und Chemie – Einblicke in die Vergangenheit (Berlin 1987).

Riesch/Rutsche/Stehl 2012

Riesch, H./Rutsche, J./Stehl, U., Nachgebaut und Ausprobiert. Rekonstruktionen des Reflexbogens, der Pfeile und des Köchers aus den Žargalant Chajrchan Bergen, chovd aimag, Mongolei. In: Bemmman, J. (ed.), Steppenkieger. Reiternomaden des 7.–14. Jahrhunderts aus der Mongolei. Schriften des Kelten-Römer-Mus. Manching 5 (Darmstadt 2012) 181–198.

Rómer 1862

Rómer, F., Pannónia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról. Arch. Közl. 3, 1862, 36–53.

Róna-Tas 1996

Róna-Tas, A., A honfoglaló magyar nép (Budapest 1996).

Rudner/Jerem 2002

Rudner E./Jerem E., Anthracological investigations at Sopron-Krautacker (NW-Hungary 2002). In: Biró K./Horváth, T. (eds.), 31st International Symposium on Archaeometry: an international conference on the application of scientific methods and advanced technology in the study of archaeological finds and other fields of arts and antiquities: program and abstracts (Budapest 2002) 45–53.

Ruttikay 2002

Ruttikay, E., Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland. Zweite Vorlage – Teil I – Die Fazies Neusiedl. Budapest Régiségei 36, 2002, 145–170.

Ruttikay 2003

Ruttikay, E., Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland. Zweite Vorlage – Teil II – Kulturgeschichtliche Aspekte des Zentralgrabes. In: Jerem, E./Raczky, P. (eds.), Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz (Budapest 2003) 445–470.

Sági 1990

Sági, K., Egy VI. századi keszthelyi temető és mondanivalója a „Keszthelyi kultúra” etnikumának szempontjából (Keszthelyi Friedhof aus dem 6. Jahrhundert und dessen Bedeutung bezüglich des Ethnikums der „Keszthelyer-Kultur”). A Tapolcai Múz. Évk. 1, 1990, 113–141.

Samida/Eggert 2012

Samida, St./Eggert, M. K. H., Über Interdisziplinarität. Betrachtungen zur Kooperation von Natur- und Kulturwissenschaften in der Archäologie. Hephaisztos 29, 2012, 9–24.

Šašel Kos/Scherrer 2003a

Šašel Kos, M./Scherrer, P. (eds.), The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Noricum, Situla 40, Narodni Muzej Slovenije (Ljubljana 2003).

Šašel Kos/Scherrer 2003b

Šašel Kos, M./Scherrer, P. (eds.), The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia I., Situla 41, Narodni Muzej Slovenije (Ljubljana 2003).

Šašel Kos/Scherrer 2004

Šašel Kos, M./Scherrer, P. (eds.), The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. – Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II., Situla 42, Narodni Muzej Slovenije (Ljubljana 2004).

Sauer 2015

Sauer, F., Eisen – Gräber – Trinkgelage. Die Hallstattkultur und das Burgenland. Fundberichte aus Österreich. Materialhefte A, Sonderheft 24 (Horn 2015).

Schade 2002

Schade, Chr., Besiedlungsgeschichte der Bandkeramik in der Mörlener Bucht/Wetterau (BBM). Zentralität und Peripherie, Haupt- und Nebenorte, Siedlungsverbände. Arch. Nachrichtenblatt 7, 2002, 325–329.

Schade-Lindig 2002

Schade-Lindig, S., Idole und sonderbar verfüllte Gruben aus der bandkeramischen Siedlung „Hempler” in Bad Nauheim-Niedermörlen. In: Beier, H.-J. (ed.), Varia Neolithica II. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 32 (Langenweißbach 2002) 99–115.

Scharl 2004

Scharl, S., Die Neolithisierung Europas. Ausgewählte Modelle und Hypothesen. Würzburger Arbeiten zur prähistorischen Archäologie 2 Marie Leidorf (Rahden/Westf. 2004).

Scherrer 2008

Scherrer, P. (ed.), DOMUS. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Österreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften Band 44 (Wien 2008).

Schilling 2009

Schilling, L., Bestattungen und Gräberfelder von der Spätantike bis zum Frühmittelalter in und um die spätrömische Befestigung von Táp/Gorsium (4.–8. Jh.). In: Heinrich-Tamáska 2011a, 381–396.

Schiltz 2001

Schiltz, V. (ed.), L’Or des amazones. Peuples nomades entre Asie et Europe. Editions Findakly (Suilly-la-Tour 2001).

Schmauder 2002

Schmauder, M., Oberschichtgräber und Verwahrte in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen spätantiken Reich und barbarischer Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen. Arch. Romanica 3 (Bukarest 2002) vol. 1–2.

Schmauder 2003

Schmauder, M., The ‘gold hoards’ of the early migration period in south-eastern Europe and the late Roman Empire. In: Corradini, R./Diesenberger, M./Reimitz, H. (eds.), The construction of communities in the early middle ages: Texts, resources and artefacts. The transformation of the Roman world 12 (Leiden et al. 2003) 81–94.

Schmauder 2009

Schmauder, M., Die Hunnen. Ein Reitervolk in Europa (Darmstadt 2009).

Schmauder 2015

Schmauder, M., Huns, Avars, Hungarians – Reflections on the interactions between Steppe empires in southeast Europe and the Late Roman to early Byzantine Empires. In: Bemann/ Schmauder 2015, 671–692.

Schmidt/Beck 1986

Schmidt, K. H./Beck, H., Eber. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 6, Abschnitt I (Berlin, New York 1986) 328–336.

Schmieder 2005

Schmieder, F., Menschenfresser und andere Stereotypen gewalttätiger Fremder – Normannen, Ungarn und Mongolen (9.–13. Jahrhundert). In: Braun, M./Herberichs C. (eds.), Gewalt im Mittelalter. Realitäten – Imaginationen (München 2005) 159–179.

Schubert 2008

Schubert, Ch., Zum problematischen Verhältnis von res fictae und res factae im antiken Nomadendiskurs. In: Weiß 2007, 17–41.

Schulz 2003

Schulz, R., Prospektionsmethoden §3 Geophysikalische Prospektion. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde² 23 (Berlin, New York 2003) 492–498.

Schwappach 1971

Schwappach, F., Stempel des Waldalgesheimstils an einer Vase aus Sopron-Bécsidomb. Hamburger Beiträge zur Arch. 1–2, 1971, 131–172.

Schweissing/Heinrich-Tamáska 2011

Schweissing, M./Heinrich-Tamáska, O., Strontiumisotopen- und Radiokarbonuntersuchungen am anthropologischen Fundmaterial von Keszthely-Fenekpuszta: Ihr Aussagepotenzial zur Frage der Migration und Chronologie. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 457–474.

Schwellnus 2011

Schwellnus, F., Die Siedlung von Sopron-Krautacker (Westungarn) in der späten Hallstatt- und frühen Latènezeit. Archäologisches Korrespondenzblatt 41,3, 2011, 359–373.

Seipel 1999

Seipel, W. (ed.), Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó (Wien 1999).

Serlegi 2007

Serlegi, G., A Balatonkeresztúri „vízmérce”. Környezetregészeti információk a Balaton déli partjának római kori történetéhez (Die Wasserraum von Balatonkeresztúr. Archäologische Informationen zur römischen Geschichte am Südufer des Plattensees). In: Biró, Sz. (ed.), Firkák. Fiatal római koros kutatók I. konferenciakötete (Győr 2007) 317–329.

Serlegi et al. 2013

Serlegi, G./Rassmann, K./Oszás, A./Mischka, C./Furholt, M./Ohlrau, R./Winkelmann, K./Bánffy, E., Large-Surface Magnetometer Survey of Neolithic Sites in the Kalocsa and Tolna Sárköz. Magyar Régészet Online Magazin. – Hungarian Archaeology Online E-Journal, 2013,4. http://www.hungarianarchaeology.hu/?page_id=279#post-3526.

Sinkó 1989

Sinkó, K., Árpád versus Saint István. Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History. Ethnologia Europaea 19, 1989, 67–83.

Sinkó 2000

Sinkó, K., Ezredévi ünnepeink és a történeti ikonográfia (Die Millenniumsfeierlichkeiten und die historische Ikonographie in Ungarn). Művészettörténeti Ért. 29,1–2, 2000, 1–19.

Skriba 2006

Skriba, P., Langobard települések a Balaton partján (Langobardische Siedlungen neben dem Plattensee). Tatabányai Múzeumi Tudományos Füzetek 8, 2006, 55–93.

Skriba/Sófalvi 2004

Skriba, P./Sófalvi, A., Langobard település Balatonlelle határában (Eine Langobardensiedlung in der Gemarkung von Balatonlelle). Arch. Ért. 129, 2004, 121–163.

Somogyi 1984

Somogyi, S., Történeti földrajzi bevezető (Historisch-geographische Einleitung). In: Székely, G. (ed.), Magyarország története I, 1. Előzmények és magyar történet 1242-ig (Budapest 1984) 25–68.

Somogyi 1997

Somogyi, P., Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5 (Innsbruck 1997).

Somogyi 2000

Somogyi, S., A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon (Budapest 2000).

Somogyi 2015

Somogyi, P., Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. Dissertationes Arch. ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. IV, vol. 2 (Budapest 2015).

Soproni 1978

Soproni, S., Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert (Budapest 1978).

Soproni 1985

Soproni, S., Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 38 (München 1985).

Srejić 1972

Srejić, D., Kulturen des frühen Postglazials im südlichen Donauraum. Balcanica 3, 1972, 11–48.

Stäuble 2012

Stäuble, H., Stichbandkeramische Kreisgrabenanlagen aus Sachsen – Neues zu einem alten Thema? In: Bertemes/Meller 2012, 135–157.

Steuer 2003

Steuer, H., Pferdegriber. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde²³ (Berlin, New York 2003) 50–96.

Stibrányi/Mesterházy/Padányi-Gulyás 2012

Stibrányi, M./Mesterházy, G./Padányi-Gulyás, G., Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás, térinformatika, prediktív modellezés (Before – or instead of – archaeological excavation. Archaeological site identification, geographic information system, predictive modelling). A MNM NÖK Tudományos népszerűsítő füzetek. – HNM NCHP Popular Science Booklets 5, 2012, 16–22.

Stickler 2002

Stickler, T., Die Hunnen (München 2002).

Straub 2006

Straub, P., Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak. Arrabona 44, 1, 2006, 441–454.

Straub 2011

Straub, P., Angaben zum hunnenzeitlichen ostgermanischen Fundhorizont in Südtransanubien – ausgehend von der Nekropole in Keszthely-Fenekpuszta. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 325–345.

Sudhoff 1999

Sudhoff, I., Kreisgräben, Grabhügel und verwandte Sonderformen von Grabanlagen im Merowingereich. Unpublizierte Dissertation Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Bonn 1999).

Sudhoff 2001

Sudhoff, I., Grabhügel und Kreisgräben im Merowingereich. In: Pohl, E./Recker, U./Theune, C. (eds.), Archäologisches Zellwerk. Beiträge zur Kulturgeschichte in Europa und Asien. Festschrift für Helmut Roth zum 60. Geburtstag. Internat. Arch. Stud. Honoraria 16 (Rahden/Westf. 2001) 425–434.

Sűmegi 2003

Sűmegi, P., A régészeti geológia és a történeti ökológia alapjai (Szeged 2003).

Sűmegi/Persaits/Gulyás 2012

Sűmegi, P./Persaits, G./Gulyás, S., Woodland-Grassland Ecotonal Shifts in Environmental Moais: Lessons Learnt from the Environmental History of the Carpathian Basin (Central Europe) During the Holocene and the Last Ice Age Based on Investigation of Paleobotanical and Mollusk Remains. In: Myster, R. W. (ed.), Ecotones between Forest and Grassland (Heidelberg 2012) 17–57.

Sűmegi et al. 2003

Sűmegi, P./Bodor, E./Kuhász, I./Huyadfalvi, Z./Herbich, K./Molnár, S./Timár, G., A Balaton déli partján feltárt régészeti lelőhelyek környezet-történeti feldolgozása. In: Belényesi/Honti/Kiss 2007, 241–254.

Szabó/Tankó 2007

Szabó, D./Tankó, K., Présentation du système de gestion de céramique de Sajópetri (Hongrie). Ősrégészeti Levelek 8–9, 2007, 168–177.

Szabó/Fekete 2011

Szabó, G./Fekete, M., Janus-szobor Pannoniából, a kora vaskori Regöly-csoport lelőhelyéről (Janus-Statue aus Pannonien, vom Fundort der Regöly-Gruppe aus der Früheisenzeit). A Woinszky Mór Múz. Évk. 33, 2011, 15–105.

Szabó 1999a

V. Szabó, G., A bronzkor Csongrád megyében. Történeti vázlat a készülő régészeti állandó kiállítás kapcsán (Die Bronzezeit im Komitat Csongrád. Eine historische Skizze anlässlich der künftigen ständigen Ausstellung). Múzeumi Füzetek 2 (Csongrád 1999) 51–117.

Szabó 2003a

V. Szabó, G., The expanding world: masters of bronzeworking in the Carpathian Basin. In: Visy 2003c 163–167.

Szabó 2004

V. Szabó, G., Ház, település és településszerkezet a késő bronzkorban (BD, HA, HB periódus) a Tisza-vidéken. Houses, Settlements and Settlement Structures in the Tisza Region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB). In: Nagy/Dani/Hajdú 2004, 137–170.

Szabó/Gáti in press

V. Szabó, G./Gáti, Cs., Újabb „preszkíta” tör Baranya megyéből. In: Ősrégészeti levelek (in press).

Szabó 1971

Szabó, M., A kelták nyomában Magyarországon. Hereditas (Budapest 1971).

Szabó 2015

Szabó, M., Kelták Magyarországon. In: Szabó/Borhy 2015, 13–82.

Szabó 1991

Szabó, M., Les Celtes de l'est. Le second Age du Fer dans la cuvette de Carpates (Paris 1991).

Szabó 1995

Szabó, M., Archéologie et photographie aérienne en Hongrie (Régészet és légi fényképezés Magyarországon). In: Goguey, R./Szabó, M., L' Histoire vue du ciel. – A történelem madártávlatból (Budapest 1995) 18–21, 95–97.

Szabó 1999b

Szabó, M., Das Gold der Kelten. In: Kovács, T./Raczky, P./Anders, A./Szathmári, I. (eds.), Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum, Ungarisches Nationalmuseum – Institut für Archäologie der ELTE (Budapest 1999) 103–107.

Szabó 2003b

Szabó, M., A haeduusok és Róma. Magyar ásatások Bibractéban. Arch. Ért. 128, 2003, 51–70.

Szabó 2005

Szabó, M., A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében. Bibliotheca Arch. 1 (Budapest 2005).

Szabó 2006

Szabó, M., La Tène-kori temető Sajópetri határában (La Tène period cemetery at Sajópetri). Régészeti kutatások Magyarországon. – Archaeological Investigation in Hungary 2005 (Budapest 2006) 61–71.

Szabó 2007

Szabó, M. (ed.), L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri-Hosszú-dűlő (Budapest 2007).

Szabó 2013a

Szabó, M., A ripa Pannonica a levegőből. Ókor: folyóirat az antik kultúráról 1, 2013, 91–97.

Szabó 2013b

Szabó, M., Using remote sensing and non-invasive archaeological methods in the research of Roman villas and the ancient landscape of Pannonia. In: Czajlik, Z./Bödöcs, A. (eds.), Aerial Archaeology and Remote Sensing from the Baltic to the Adriatic. Selected Papers of the Annual Conference of the Aerial Archaeology Research Group, 13th–15th September 2012, Budapest, Hungary (Budapest 2013) 79–84.

Szabó 2016

Szabó, M., Régészeti madártárlatból. Fejezetek a Pécsi Léírégészeti Teka 20 éves történetéből (Budapest 2016).

Szabó/Borhy 2015

Szabó, M./Borhy, L., Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak. Bibliotheca Arch. 4 (Budapest 2015).

Szabó/Petres 1992

Szabó, M./F. Petres, É., Decorated weapons on the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 5 (Budapest 1992).

Szabó/Tankó 2012

Szabó, M./Tankó, K., La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő. In: Szabó/Tankó/Czajlik 2012 9–152.

Szabó/Tankó/Czajlik 2012

Szabó, M./Tankó, K./Czajlik, Z. (eds.), La nécropole celtique à Ludas-Varjú-dűlő (Budapest 2012).

Szabó/Tankó/Szabó 2007

Szabó, M./Tankó, K./Szabó, D., Le mobilier céramique. In: Szabó 2007, 229–252.

Szabó et al. 2008

Szabó, M./Czajlik, Z./Tankó, K./Timár, L., Polgár 1: l'habitat du second Age du Fer (IIe siècle av. J.-Chr.). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 59, 2008, 183–223.

Szécsényi-Nagy/Mende 2016

Szécsényi-Nagy A./Mende, B. G., Új irányok az MTA BTK Régészeti Intézetének archeogenetikai kutatásaiban (New trends of archaeological research in the Institut of Archaeology, Research Center for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences). *Magyar régészet. Online Magazin.* – Hungarian Archaeology Online, E-Journal, 2016, 2. http://files.archaeolingua.hu/2016TA/Szechenyi-Mende_H165.pdf.

Szécsényi-Nagy et al. 2014

Szécsényi-Nagy, A./Keerl, V./Jakucs, J./Brandt, G./Bánffy, E./Alt, K. W., Ancient DNA evidence for Homogeneous maternal gene pool in the sixth Millennium cal BC Hungary and the Central European LBK. In: Whittle, A./Bickel, P. (eds.), Early farmers. The view from Archaeology and science (Oxford 2014) 71–93.

Szécsényi-Nagy et al. 2015

Szécsényi-Nagy, A./Brandt, G./Haak, W./Keerl, V./Jakucs, J./Möller-Rieker, S./Köhler, K./Mende, B. G./Oross, K./Marton, T./Oszkó, A./Kiss, V./Fecher, M./Pálfi, Gy./Molnár, E./Sebők, K./Czene, A./Paluch, T./Šlaus, M./Novak, M./Pečina-Šlaus, N./Ősz, B./Voicsek, V./Somogyi, K./Tóth, G./Kromer, B./Bánffy, E./Alt, K.W., Tracing the genetic origin of Europe's first farmers reveals insights into their social organization. *Proceedings of the Royal Society B* 282: 20150339. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2015.0339>.

Szerelmey 1847

Szerelmey, M.: Magyar hajdan és jelen élethű rajzolatokban magyarázó szöveggel... több hazai tudós és műbarát befolyásával kiadja magyar és német nyelven, 25 könyomatú, részben színezett képpel (Pest 1847).

Szeverényi 2013a

Szeverényi, V., Pécs története a késő bronzkorig (The History of Pécs until the Bronze Age). In: Visy, Zs. (ed.), Pécs története I. Az őskortól a püspökség alapításáig (Pécs 2013) 37–68.

Szeverényi 2013b

Szeverényi, V., Bronzkori "háztűznéző", szándékos házégetés és anyagi metaforák a Kárpát-medence kora és középső bronzkorában (Deliberate house-burning and material metaphors in the Early and Middle Bronze Age of the Carpathian Basin). *Ősrégészeti Levelek.* – Prehistoric Newsletter 13, 2011 (2013), 215–232.

Szöke 1962

Szöke, B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1 (Budapest 1962).

Szöke 2011

Szöke, B. M., Beziehungen zwischen Keszthely-Fenekpuszta und Mosaburg/Zalavár in der Karolingerzeit. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 509–540.

Szöllősy 1992

Szöllősy, G., Újabb adatok a népvándorlás kori írtípusok kérdésköréhez. A Nyíregyházi Jósza András Múz. Évk. 30–32, 1987–1989 (1990), 343–368.

Szöllősi 2014

B. Szöllősi, Sz., La Tène kerámiaművesség a Dél-Dunántúlon. A LT B2–C1 időszakok jellemző kerámiaegyüttesei település-leletanyagok alapján. *Communicationes Arch. Hungariae* 2010–2013 (2014) 27–48.

Tatárjárás 2007

A Tatárjárás (1241–42). Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban 2007. május 27 – szeptember 30. (Budapest 2007).

Tankó 2004

Tankó, K., Rekonstruktion eines latènezeitlichen Grubenhauses aus Ménfőcsanak-Szeles (B 83). *Communicationes Arch. Hungariae* 2004, 105–112.

Tankó 2010a

Tankó, K., Late Iron Age settlement in the vicinity of Ménfőcsanak (Road no. 83 and Bevásárlóközpont). In: Borhy 2010, 249–260.

Tankó 2010b

Tankó, K., La Tène ceramic technology and typology of settlement assemblages in Northeast Hungary. In: Berecki 2010, 321–332.

Tankó 2014

Tankó, K., Traces of iron smelting in La Tène Iron Age settlement at Ménfőcsanak. In: Berecki 2014, 147–160.

Tankó/Egry 2009

Tankó, K./Egry, I., Kelta település Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Az 1995. és 2006. évi ásatás. (Celtic settlement excavations at Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont between 1995 and 2006). In: Ilon 2009, 401–416.

Tankó et al. 2016

Tankó, K./Tóth, Z./Rupnik, L./Czajlik, Z./Pusztai, S., Short report on the archaeological research

of the Late Iron Age cemetery at Gyöngyös. *Disertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae* Ser. 3, No. 4 (2016) 307–324.

Tárnoki 1992

Tárnoki, J., Die Bestattungen der Hatvan-Kultur. In: Meier-Arendt 1992, 88–91.

Tejral 1999

Tejral, J., Die spätantiken und militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. In: Fischer, T./Precht, G./Tejral, J. (eds.), Germanen beiderseits des spätantiken Limes. *Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno* 14 (Brno 1999) 217–292.

Tejral 2007

Tejral, J., Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen 'gentes' im Mitteldonaunraum aus der Sicht der Archäologie. In: Tejral, J. (ed.), Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit. *Spisy Arch. Ústavu AV ČR* 26 (Brno 2007) 55–119.

Tejral 2008

Tejral, J., Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donaunraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. In: Bemann/Schmauder 2008, 249–283.

Tejral 2010

Tejral, J., Zur Frage der frühesten hunnischen Anwesenheit in donauländischen Provinzen am Beispiel des archäologischen Befundes. *Slovenská Arch.* 58, 1, 2010, 81–122.

Tejral 2012

Tejral, J., Cultural or ethnic changes? Continuity and discontinuity on the Middle Danube ca. AD. 500. In: Ivanišević, V./Kazanski, M. (eds.), The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration (Paris, Belgrad 2012) 115–188.

Teschler-Nicola/Mittelröcker 2007

Teschler-Nicola, M./Mittelröcker, Ph., Von künstlicher Kopfformung. In: Attila und die Hunnen 2007, 271–279.

Thomas 1964

Thomas, E. B., Römische Villen in Pannonien (Budapest 1964).

Thomas 1973

Thomas, E. B., Der Helm von Budapest. In: Klumbach, H. (ed.), Spätromische Gardehelme (München 1973) 39–50.

Tiefengraber 2015

Tiefengraber, G., Eisenzeit. In: Hebert, B. (ed.), Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark. Geschichte der Steiermark 1 (Wien, Köln, Weimar 2015) 487–682.

Timár 2007

Timár, L., Structure d'habitat, formes de maison. In: Szabó 2007, 201–219.

Timár 2010

Timár, L., Les reconstructions possibles des constructions de l'Age du Fer, découvertes à Ráckeabánya. In: Borhy 2010, 261–272.

Timár 2013

Timár, L., Késő vaskori veremházak maradványainak értelmezése (Interpretation of the sunken

featured houses of the Late Iron Age). *Ősrégészeti Levelek* 13, 2013, 290–302.

Timár 2016

Timár, L., The sunken-featured buildings of the Middle La Tène Period: problems and reconstructions. In: Karwowski, M./Ramsl, P. C. (eds.), *Boii – Taurisci: Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th–15th, 2012. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 85 (Wien 2016) 191–206.

Tobias 2012

Tobias, B. (ed.), *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie, und Methodik. RGZM Tagungen* 17 (Mainz 2012).

Tokai 2012

Tokai, Z. M., Alsópáhok-Hévízdomb I.; Alsópáhok-Hévízdomb II. In: Kvassay, J. (ed.), *Évkönyv és jelentés a KÖSZ 2009. évi feltárásairól* (Budapest 2012) 23–25.

Tomka 1986a

Tomka, P., A sztyepei temetkezési szokások sajátos válpzata, a hun halotti áldozat (Die eigenartige Variante der Begrabungsgewohnheiten der Steppen). *Arrabona* 22–23, 1986, 35–55.

Tomka 1986b

Tomka, P., Der hunnische Fürstengrab von Pannonhalm. *Acta Arch. Acad. Scient. Hungaricae* 38, 1986, 423–488.

Tomka 2005

Tomka, P., Langobardenforschung in Nordwestungarn. In: Pohl/Erhart 2005, 247–264.

Tomka 2008a

Tomka, P., Langobardok a Kisalföldön (Lombardi na Podunajskijej nižine / Langobarden in der Kleinen Tiefebene). In: Molnár/Nagy/Tomka 2008, 7–29.

Tomka 2008b

Tomka, P., Langobard temető Gyirmót-Homokdombon (Longobardské pohrebisko na lokalite Gyirmót-Homokdomb Langobardisches Gräberfeld in Gyirmót-Homokdomb). In: Molnár/Nagy/Tomka 2008, 31–43.

Tomka 2008c

Tomka, P., Die Lehre des Bestattungsbräuche. *Anteus* 29–30, 2008, 233–263.

Tompa 1928

Tompa, F., Újabb szerzemények a Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményében. *Arch. Ért.* 42, 1928, 202–207.

Tóth 1977

Tóth, E., ... protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danubii. *Arheološki Vestnik* 28, 1977, 278–286.

Tóth 1980

Tóth, E., Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonien und Noricum. *Arheološki Vestnik* 31, 1980, 80–88.

Tóth 1999

B. Tóth, Á., „Gothiskandza”-tól a Tisza vidékéig. In: Havassy, P. (ed.), *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Gyulai Katalógus* 7 (Gyula 1999) 11–27.

Tóth 2003

B. Tóth, Á., A gepidák (The Gepids). In: Visy 2003c, 294–302.

Tóth 2006

B. Tóth, Á., Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. *Monumenta Germanorum Arch. Hungariae* 4 (Budapest 2006).

Tóth 2009

Tóth, E., *Studia Valeria. Az alsóhetényi és ságvári késő római erődök kutatásának eredményei* (Dombóvár 2009).

Tóth/Horváth 1992

Tóth, E./Horváth, A., Kunbábony. Grab eines Awarenkhanes (Kecskemét 1992).

Tóth/Vékony 1970

Tóth, E./Vékony, G., Beiträge zur Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 22, 1970, 133–161.

Tóth/Vida/Takács 2016

Tóth, E./Vida, T./Takács, I. (eds.), *Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Kiállítási katalógus. – Saint Martin and Pannonia. Christianity on the Frontiers of the Roman World* (Pannonhalm, Szombathely 2016).

Tóth-Vásárhelyi 2008

Tóth-Vásárhelyi, M., Kora vaskori falu a Benta völgyében (Érd-Hosszúföld). In: Gyöngyössi, M./Ottományi, K. (eds.), *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásai Pest megyében* (Szentendre 2008) 52–53.

Török 1950

Török, Gy., A Pécs-Jakabhegyi földvár és tumulusok. *Arch. Ért.* 77, 1950, 4–7.

Trnka 1991

Trnka, G., Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen (Wien 1991).

Trnka 2005

Trnka, G., Kreise und Kulturen – Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. In: Daim, F./Neubauer, W. (eds.), *Zeitreise Heldenberg – Geheimnisvolle Kreisgräben. Niederösterreichische Landesausstellung* (St. Pölten 2005) 10–18.

Trogmayer 1963

Trogmayer, O., Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teiles der Ungarischen Tiefebene. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 15, 1963, 85–122.

Trogmayer 1975

Trogmayer, O., Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. *Fontes Arch. Hungariae* (Budepest 1975).

Tugya et al. 2016

Tugya, B./Nagy, G./Đurković, É./Bartosiewicz, L., Early Iron Age settlement at Győr-Ménfőcsanak-Széles-Földek in the light of archaeozoological finds (Northwest Hungary). *Archeometriai műhely* 12, 4, 2015, 265–278.

Türk 2012a

Türk, A., The new archaeological research design for early Hungarian history. *Hungarian Archaeology. E-Journal*. 2012, 2. http://www.hungarian-archaeology.hu/?page_id=279#post-2697.

Türk 2012b

Türk, A., Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Tobias 2012, 3–28.

Tütken/Knipper/Alt 2008

Tütken T./Knipper, C./Alt, K. W., Mobilität und Migration im archäologischen Kontext: Informationspotential von Multi-Element-Isotopenanalysen (Sr, Pb, O). In: Bemmann/Schmauder 2008, 13–42.

Uzsoki 1986

Uzsoki, A., Über die Höhengsiedlung und Hügelgräber von Tihany. In: Jerem 1986a, 245–250.

Vadász 1983

V. Vadász, É., Előzetes jelentés egy koravaskori halomsír feltárásáról Süttőn (Vorbericht über die Erschließung eines früheiseinzeilichen Hügels in Süttő). *Communicationes Arch. Hungariae* 1983, 19–54.

Vaday 1989

Vaday, A., Die sarmatischen Denkmäler der Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18, 1988–1989 (Budapest 1989).

Vaday 2003a

Vaday, A., Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Acta Ant. Acad. Scien. Hungaricae* 54, 2003, 315–421.

Vaday 2003b

Vaday, A., The archaeology of Sarmatian territories. Settlements. In: Visy 2003c, 275–278.

Vaday/Istvánovits/Kulcsár 1989

Vaday, A./Istvánovits, E./Kulcsár, V., Sarmatian Costume in the Carpathian Basin. *Klio* 71, 1989, 107–114.

Vaday/Szőke 1983

Vaday, A./Szőke, B. M., Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. *Communicationes Arch. Hungariae* 1983, 79–129.

Várady 1969

Várady, L., Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376–476 (Budapest 1969).

Vékony 1986

Vékony, G., Zu einigen Fragen der Hallstattzeit des östlichen Transdanubiens. In: Jerem 1986a, 259–265.

Vicze 1992

Vicze, M., Die Bestattungen der Vátya-Kultur. In: Meier-Arendt 1992, 92–95.

Vida 2008a

Vida, T., Aufgaben und Perspektiven der Langobardenforschung in Ungarn nach István Bóna. In: Bemmann/Schmauder 2008, 343–362.

Vida 2008b

Vida, T., Die Langobarden in Pannonien. In: Langobarden 2008, 73–89.

Vida 2008c

Vida, T., Die Awaren. In: Anke/Révész/Vida 2008, 47–74.

Vida 2011

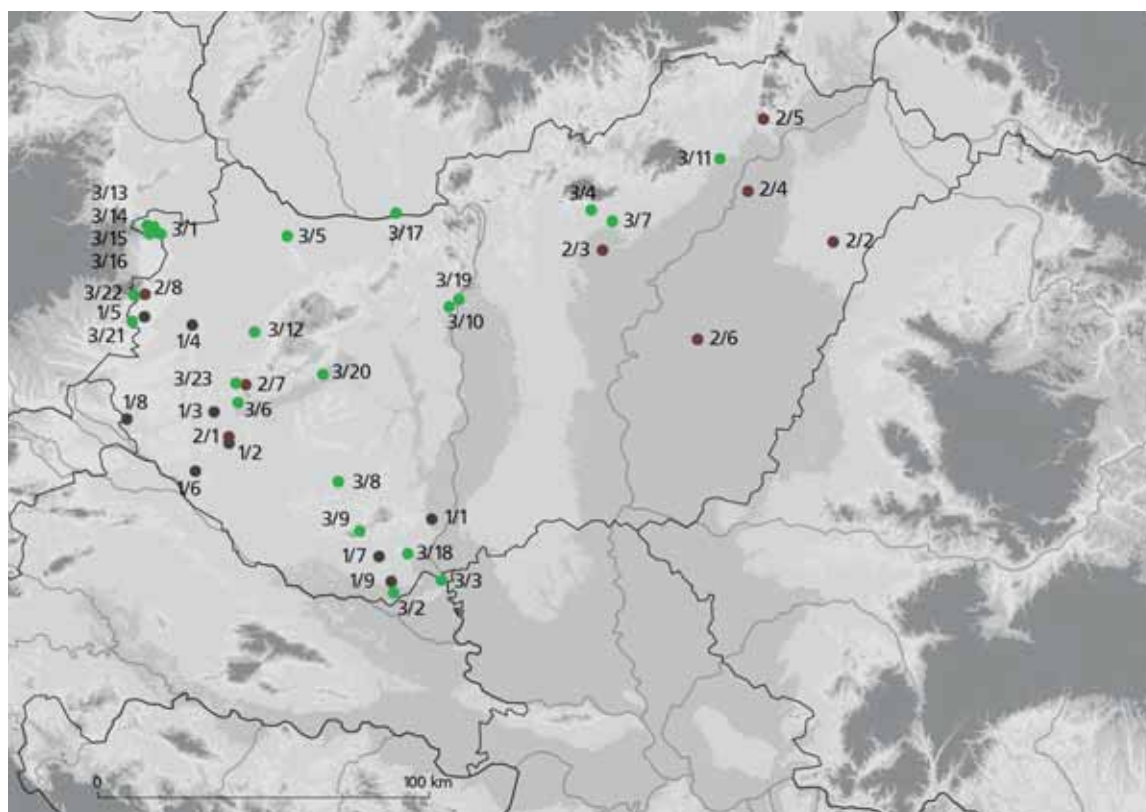
Vida, T., Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenek-

- puszta. Mit Beiträgen von Adrien Pásztor und Erzsébet Fóthi. In: Heinrich-Tamáska 2011a, 397–455.
- Vida 2012
Vida, T. (ed.), *Thesaurus Avarorum. Régészeti Tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam* (Budapest 2012).
- Vida 2013
Vida, T., Spätantike Buntmetallgefäße im langobardenzeitlichen Pannonien. In: Hardt, M./Heinrich-Tamáska, O. (eds.), *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im Mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum*, Tengelic, 16.–19.11.2011. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2 (WeinStadt 2013) 339–360.
- Vida 2015
Vida, T. (ed.), *Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and the military culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010* (Budapest 2015).
- Vida 2016a
Vida, T., Christianity in the Carpathian Basin during Late Antiquity and the Early Middle Ages (5th to 8th century AD). In: Tóth/Vida/Takács 2016, 93–106.
- Vida 2016b
Vida, T., Late Antique Metal Vessels in the Carpathian Basin. *Luxury and Power in the Early Middle Ages. Hereditas Arch. Hungariae* 1 (Budapest 2016).
- Virágos 2007
Virágos, R., Continuity and Change in Early Medieval Landscapes in Western Hungary. Possibilities for Research. *Annual of Medieval Studies at Central European University*, 13, 2007, 213–240.
- Visy 1988
Visy, Zs., *Der pannonische Limes in Ungarn*, Konrad Theiss Verlag (Stuttgart 1988).
- Visy 1989
Visy Zs., *A római limes Magyarországon*, Corvina Kiadó (Budapest 1989).
- Visy 2003a
Visy, Zs., *The ripa Pannonica in Hungary* (Budapest 2003).
- Visy 2003b
Visy, Zs. (ed.), *The Roman Army in Pannonia. An archaeological guide of the Ripa Pannonica* (Pécs 2003).
- Visy 2003c
Visy, Zs. (ed.), *Hungarian archaeology at the turn of the millennium. Ministry of National Cultural Heritage. Teleki László Foundation* (Budapest 2003).
- Visy 2011
Visy Zs., *A Danube Limes Program régészeti kutatásai 2008–2011 között. – The Danube Limes project archaeological research between 2008–2011* (Pécs 2011).
- Vogt 2006
Vogt, M., Spangenhelme – Baldenheim und verwandte Typen. *RGZM Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer* 39 (Mainz 2006).
- Von Augustus bis Attila 2000
Von Augustus bis Attila. *Leben am ungarischen Donaulimes. Schriften des Limesmuseum Aalen* 53 (Stuttgart 2000).
- Vörös 1998
Vörös, G., Településszerkezet és életmód az alföldi származók falvaiban. In: Havassy 1998, 51–66.
- Vörös 2003
Vörös, I., Hunted animals. In: Visy 2003c, 56–60.
- Wamers 2005
Wamers, E. (ed.), *Macht des Silbers: Karolingische Schätze im Norden. Katalog zur Ausstellung im Archäologischen Museum Frankfurt* (25. Februar bis 24. Juli 2005) und im Dom-Museum Hildesheim (31. Juli bis 11. Dezember 2005) in Zusammenarbeit mit dem Dänischen Nationalmuseum Kopenhagen (Regensburg 2005).
- Wamers/Stutziger 2003
Wamers, E./Stutzinger, D. (eds.), *Steppengold. Grabschätze der Skythen und Sarmaten am unteren Don. Archäologisches Museum (Frankfurt a. M. 2003).*
- Webster/Brunning 2004
Webster, C. J./Bunning, R. A., A Seventh-Century ad Cemetery at Stoneage Barton Fram, Bishop's Lydeard, Somerset and Square-Ditched Burials in Post-Roman Britain. *Arch. Journal* 161, 2004, 54–81.
- Weiler 1999
Weiler, I., Ethnographische Typisierungen im antiken und mittelalterlichen Vorfeld der "Völkertafel". In: Stanzel, F. K., *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafel des frühen 18. Jahrhunderts* (Heidelberg 1999) 97–118.
- Weiß 2007
Weiß, A. (ed.), *Der imaginierte Nomade. Formel und Realitätsbezug bei antiken, mittelalterlichen und arabischen Autoren. Nomaden und Sesshafte* 8 (Wiesbaden 2007).
- Werner/Kuhn/Horedt 1973
Werner, J./Kuhn, H./Horedt, K., *Apahida*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 1 (Berlin, New York 1973) 365–367.
- Westphal 2002
Westphal, Th. 2002, Frühe Stadtentwicklung zwischen mittlerer Elbe und unterer Oder zwischen ca. 1150 und 1300 aufgrund der dendrochronologischen Daten. Mit einem Beitrag zur dendrochronologischen Untersuchung frühmittelalterlicher Burgwälle der Niederlausitz. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 86 (Bonn 2002).
- Westphal/Heußner 2016
Westphal, Th./Heußner, U., *kleiner Leitfaden für den Umgang mit Holz für dendrochronologische Altersbestimmung* (München 2016).
- Wicker 2014
Wicker, E., *Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból* (Kecskemét 2014).
- Willerding 2006
Willerding, U., *Vegetation und Vegetationsgeschichte. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 32 (Berlin, New York 2006) 91–100.
- Winger/Freeden/Vida 2016
Winger, D./von Freeden, U./Vida, T., Szólád, Ungarn – Auswertungsarbeiten am langobardenzeitlichen Gräberfeld: Katalogarbeiten, Genetik, Publikation und interdisziplinäre Arbeitstreffen. *Forschungsbericht des DAIs* 2016. urn:nbn:de:1234-1234567890.
- Wirth 1999
Wirth, G., *Attila. Das Hunnenreich und Europa* (Stuttgart, Berlin, Köln 1999).
- Wolfram 1979
Wolfram, H., *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie* (München 1979, 2¹⁹⁹⁰).
- Wolfram 1993
Wolfram, H., *The Huns and the Germanic Peoples. In: Bäuml, F. H./Birnbauer, M. D. (eds.), Attila. The Man and his Image* (Budapest 1993) 16–25.
- Wollák 1979
Wollák, K., *Hallstatt-kori leletek a Pilismarót-Szobi révi telepeltárából. In: Dunai Régészeti Közlemények* 1979 (Budapest 1979) 49–76.
- Zatykó/Juhász/Sümegei 2007
Zatykó, C./Juhász, I./Sümegei, P. (eds.), *Environmental Archaeology in Transdanubia. Varia Arch. Hungarica XX* (Budapest 2007).
- Zotti/Neubauer 2010
Zotti, G./Neubauer, W., *Astronomische Aspekte der Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich. In: Melichar, P./Neubauer, W. (eds.), Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Österreichische Akademie der Wissenschaften* 71 (Wien 2010) 136–167.
- Zotti/Neubauer 2015
Zotti, G./Neubauer, W., *Astronomical and Topographical Orientation of Kreisgrabenanlagen in Lower Austria. In: Pimenta, F./Ribeiro, N./Silva, F./Campion, N./Joaquino, A./Tirapicos, L. (eds.), SEAC 2011 Stars and Stones: Voyages in Archaeoastronomy and Cultural Astronomy, Proceedings of a conference held 19–22 September, 2011. BAR International Ser. 2720* (Oxford 2015) 188–193.
- Zsidi 2000
Zsidi, P. (ed.), *Frühchristliche Denkmäler in Aquincum. Sonderausstellung des Aquincum Museums des HMB aus Anlass des Millenniums* (Budapest 2000).

Lelőhely jegyzék

Fundortregister

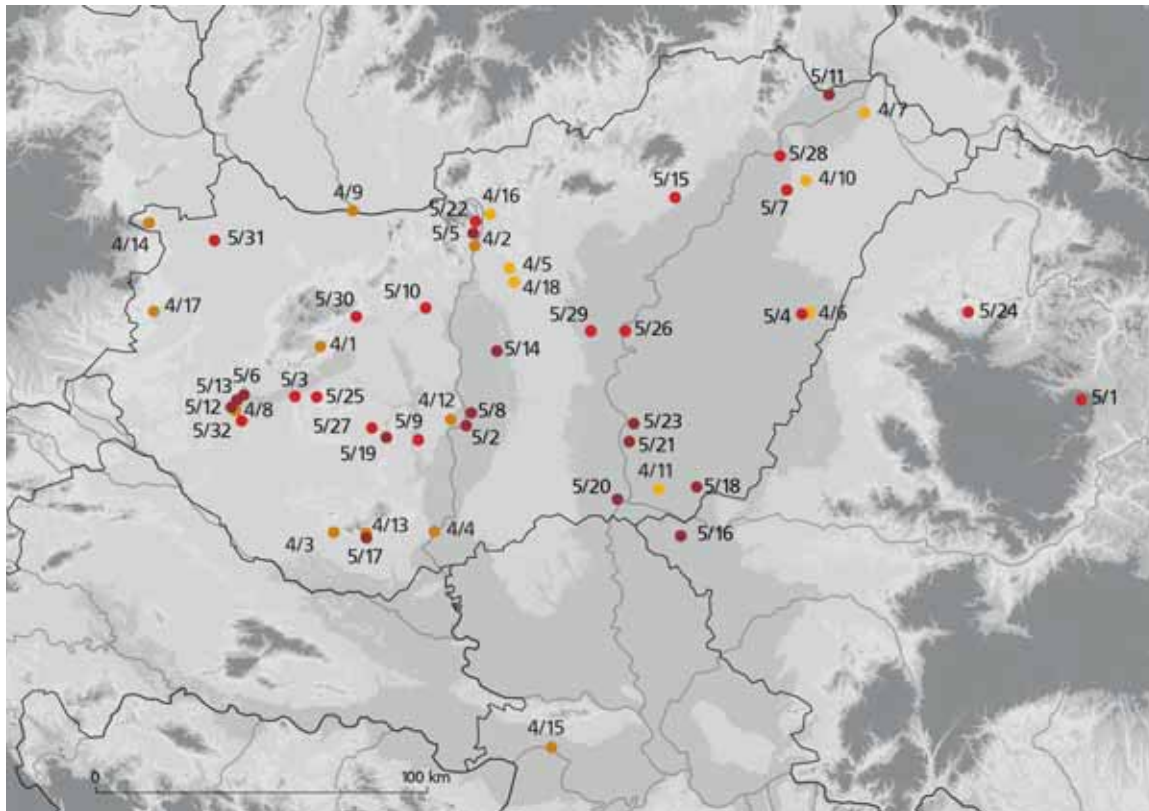

A szövegben szereplő és képpel illusztrált leelőhelyek elterjedési térképe: 1. fejezet: Neolit (fekete), 2. fejezet: Bronzkor (barna), 3. fejezet: Vaskor (zöld) • Verbreitungskarte der im Text genannten und mit Abbildung illustrierten Fundorte: Kapitel 1: Neolithikum (schwarz), Kapitel 2: Bronzezeit (braun), Kapitel 3: Eisenzeit (grün)

1/1 Alsónyék-Bátaszék, Sárköz, Tolna, H; **1/2** Balatonmagyaród-Hídvépuszta, Zala, H; **1/3** Gétye-Gyomgyáló-lejtős, Zala, H (); **1/4** Ikervár, Vas, H; **1/5** Sé-Malomi-dűlő, Vas, H; **1/6** Sormás-Török földek, Zala, H; **1/7** Szemely-Hegyes, Baranya, H; **1/8** Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb, Zala, H; **1/9** Villánykövesd-Jakobfalusi út mente, Baranya, H.

2/1 Balatonmagyaród-Hídvépuszta, Zala, H; **2/2** Hajdúsámson, Hajdú-Bihar, H; **2/3** Jászdózsza-Kápolnahalom, Jász-Nagykun-Szolnok, H; **2/4** Polgár-Kenderföldek, Majoros-tanya, Hajdú-Bihar, H; **2/5** Tállya-Várhegy, Borsod-Abaúj-Zemplén, H; **2/6** Túrkeve-Terehalom, Jász-Nagykun-Szolnok, H; **2/7** Várvölgy, Nagyláz-hegy, Zala, H; **2/8** Velem-Szentvid, Vas, H.

3/1 Balf, Győr-Moson-Sopron, H; **3/2** Beremend, Baranya, H; **3/3** Gajić / Hercegmárok, Osijek-Baranja, HR; **3/4** Gyöngyös, Heves, H; **3/5** Győr-Ménfőcsanak, Győr-Moson-Sopron, H; **3/6** Keszthely, Árpád utca, Zala; **3/7** Ludas, Heves, H; **3/8** Nagyberki-Szalacska, Somogy, H; **3/9** Pécs, Jakab-hegy, Baranya, H; **3/10** Ráckeresztúr, Fejér, H; **3/11** Sajópetri, Borsod-Abaúj-Zemplén, H (); **3/12** Somlóhegy, Veszprém, H; **3/13** Sopron-Bécsi domb, Győr-Moson-Sopron, H; **3/14** Sopron-Károlymagaslat, Győr-Moson-Sopron, H; **3/15** Sopron-Krautacker, Győr-Moson-Sopron, H; **3/16** Sopron-Várhely, Győr-Moson-Sopron, H; **3/17** Süttő, Komárom-Esztergom megye, H; **3/18** Szajk Jakab-hegy, Baranya, H; **3/19** Százhalombatta, Pest, H; **3/20** Tihany, Veszprém, H; **3/21** Vaskeresztos-Fekete, Vas, H; **3/22** Velem-Szentvid, Vas, H; **3/23** Zalaszántó-Tátika, Zala, H.

A szövegben szereplő és képpel illusztrált lelőhelyek elterjedési térképe: 4. fejezet: Barbarikum (világos sárga), Pannonia (sötét sárga), 5. fejezet: Germánok (világos piros), lovas nomádok (sötét piros) • Verbreitungskarte der im Text genannten und mit Abbildung illustrierten Fundorte: Kapitel 4: Barbarikum (hellgelb), Pannonia (dunkelgelb), Kapitel 5: Germanen (hellrot), Reiternomaden (dunkelrot).

4/1 Balácsa, Veszprém, H; **4/2** Budapest / *Aquincum*, Budapest, H; **4/3** Cserdi, Baranya, H (4/3); **4/4** Dunaszekcső / *Lugio*, Baranya, H (4/4); **4/5** Ecser, Pest, H; **4/6** Herpály, Hajdú-Bihar, H; **4/7** Kékcse, Szabolcs-Szatmár-Bereg, H; **4/8** Keszthely-Fenépuszta, Zala, H; **4/9** Komárom / *Brigetio*, Komárom-Esztergom, H; **4/10** Nyíregyháza-Nagylapos Szabolcs-Szatmár-Bereg, H; **4/11** Óföldséak-Ürmös, Csongrád, H; **4/12** Paks-Dunakömlőd / *Lussonium*, Tolna, H; **4/13** Pécs / *Sopianae*, Baranya, H; **4/14** Sopron / *Scarbantia*, Győr-Moson-Sopron, H; **4/15** Sremska Mitrovica / *Sirmium*, Srem, SRB; **4/16** Sződliget-Csörög, Pest; **4/17** Szombathely / *Savaria*, Vas, H; **4/18** Üllő, Pest, H.

5/1 Apahida / Bruckendorf, Cluj; **5/2** Bakodpuszta/Dunapataj-Bödpuszta, Bács-Kiskun, H; **5/3** Balatonlelle, Somogy, H; **5/4** Berettyóújfalu, Hajdú-Bihar, H; **5/5** Budakalász-Dunapart, Pest, H; **5/6** Gyenesdiás, Zala, H; **5/7** Hajdúnánás, Hajdú-Bihar, H; **5/8** Harta-Freifelt, Bács-Kiskun, H; **5/9** Kajdacs-Homokbánya, Tolna, H; **5/10** Kápolnásnyék, Fejér, H; **5/11** Karos-Eperjesszőg, Borsod-Abaúj-Zemplén, H; **5/12** Keszthely-Fenéki út, Zala, H; **5/13** Keszthely-Pusztaszentegyházi dűlő/ Ödenkirche Flur, Zala, H; **5/14** Kunbábony, Bács-Kiskun, H; **5/15** Mezőkövesd-Mocsolyás, Borsod-Abaúj-Zemplén, H; **5/16** Nagyszentmiklós / Sânnicolau Mare / Groß St. Nikolaus, Timiş, RO; **5/17** Pécs-Üszöszög, Baranya, H; **5/18** Pitvaros, Csongrád, H; **5/19** Regöly, Tolna, H; **5/20** Szeged-Csengele, Csongrád; **5/21** Szegvár-Oromdűlő, Csongrád, H; **5/22** Szentendre, Pest, H; **5/29** Szentes, Derekegyházi-oldal, Csongrád, H; **5/24** Szilágysomlyó / Şimleii Silvaniei / Schomlenmarkt, Sălaj, RO; **5/25** Szőlád, Somogy, H; **5/26** Szolnok-Szanda, Jász-Nagykun-Szolnok, H; **5/27** Tamási-Csikólegelő, Tolna; **5/28** Tiszalök, Szabolcs-Szatmár-Bereg; **5/29** Törtel-Czakóhalom, Pest, H; **5/30** Várpalota, Veszprém, H; **5/31** Veszékény-Nagyhalom, Győr-Moson-Sopron, H; **5/32** Vörs, Zala, H.

A lelőhely jegyzék nem emel igényt a teljességre, hanem tájékoztatói segítségként szolgál. A lelőhely neve mögött feltüntetett számkombináció az 275–276. oldali térképen a lelőhely számára utal. Képen bemutatott régészeti leletek esetében a képszám mögött továbbá a tárgyat őrző múzeum neve és, ha hozzáférhető volt, akkor annak leltári száma szerepel.

Das Fundortregister erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit, sondern dient als Orientierungshilfe. Die Zahlenkombination in Klammern hinter dem Fundortnamen verweist auf die Nummer des Fundortes auf den Karten auf den Seiten 275–276. Bei abgebildeten Funden wird hinter der Abbildungsnummer zusätzlich das Museum, in dem der Fund aufbewahrt wird, und – soweit vorliegend – die Inventarnummer genannt.

Alsóheténypuszta / <i>Iovia</i> , Tolna, H	128, 181
Alsónyék-Bátaszék, Sárköz, Tolna, H (1/1)	37–38 (1/2–3), 39
Apahida / Bruckendorf, Cluj, RO (5/1)	197, 198 (Muzeul Național de Istorie Românei, București, 54.258, 54. 580, 54.385, 69.961), 199–200
Bakodpuszta/Dunapataj-Bödpuszt, Bács-Kiskun, H (5/2)	235 (5/32: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 19.1860.1–2)
Balácsa, Veszprém, H (4/1)	162 (4/20), 176
Balatonlelle, Somogy, H (5/3)	200 (5/8), 202–203
Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, Zala, H (1/2)	52 (1/10), 55, 72–74 (2/6)
Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, Zala, H (2/1)	52 (1/10), 55, 72–74 (2/6),
Balf, Győr-Moson-Sopron, H (3/1)	101 (3/9: Soproni Múzeum, Sopron), 104
Beremend, Baranya, H (3/2)	102–103, 123–124 (3/21: Janus Pannonius Múzeum, Pécs, Ö.62.193.1.1–4)
Berettyóújfalu, Hajdú-Bihar, H (5/4)	193 (5/4), 194 (5/5: Déri Múzeum, Debrecen), 195–196
Bécs / Wien / <i>Vindobona</i> , A	128, 164
Budakalász-Dunapart, Pest, H (5/5)	241 (5/31: Ferenczy Múzeum, Szentendre, 93.2.1), 242
Budapest / <i>Aquincum</i> , Budapest, H (4/2)	128, 158, 159 (4/17: Magyar Nemzeti Múzeum, 164–167, 170, Budapest, RR 110.1899), 171 (4/23b: Aquincumi Múzeum), 172–174
Cserdi, Baranya, H (4/3)	18 (VI)
Dunaújváros / <i>Intercisa</i> , Fejér, H	128, 167, 170
Dunaszekcső / <i>Lugio</i> , Baranya, H (4/4)	159 (4/17: Janus Pannonius Múzeum, Pécs, R.75.1.1)
Ecser, Pest, H (4/5)	140 (4/7)
Esztergom / <i>Solva</i> , Komárom-Esztergom megye, H	128, 164–165
Füzesabony, Heves, H	62, 55–66
Gajic / Hercegmárok, Osijek-Baranja, HR (3/3)	112 (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, Ö 98.1902), 113
Gáva, Szabolcs-Szatmár-Bereg, H	62, 73–74
Gétye-Gyomgyáló-lejtős, Zala, H (1/3)	52 (1/10), 54 (1/11), 56–57 (1/12)
Göd-Bócsaújtelep, Pest, H	128, 172
Gyenesdiás, Zala, H (5/6)	188, 222–223 (5/21a–e), 236–237,
Gyöngyös, Heves, H (3/4)	109–111 (3/16)
Győr / <i>Arrabona</i> , Győr-Moson-Sopron, H	128, 164–165
Győr-Ménfőcsanak, Győr-Moson-Sopron, H (3/5)	16 (IV), 93–94 (3/2), 96–97, 115
Hajdúnánás, Hajdú-Bihar, H (5/7)	192 (5/3), 194–196
Hajdúsámson, Hajdú-Bihar, H (2/2)	64 (2/1: Déri Múzeum, Debrecen, IV.1907.1204–1214 és 1216, 89.5.1)

Harta-Freifelt, Bács-Kiskun, H (5/8)	245–248 (5/35–5/37), 250–252 (5/36–39: Visky Károly Múzeum, Kalocsa, 2007. 3.87, 2007.3.95, 2007.3.5–6.; 20007.3.23.; 2007.3.30.; 2007.3.32; 2007.3.39; 2007.3.42–43; 2007.3.46; 2007.3.53; 2007.3.69; 2007.16. 12–20) 128, 172
Hatvan-Gombospuszt, Heves, H Herpály, Hajdú-Bihar, H (4/6)	134–135 (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, Gsz 38/1854, 9/1855) 19 (VII), 94, 96–97
Ikervár, Vas, H (1/4) Jászdózsa-Kápolnahalom, Jász-Nagykun-Szolnok, H Kajdacs-Homokbánya, Tolna, H (5/9)	(2/3) 68 (2/4) 205 (5/12: (Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 73.148.1–2, 73.148.5, 73.148.6) 205, 208 (5/14: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 37/1931.1)
Kápolnásnyék, Fejér, H (5/10)	231 (5/28: Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 95.27.1–2, 94.82.6, 94.41.1–2), 237, 240
Karos-Eperjesszög, Borsod-Abaúj-Zemplén, H (5/11)	133 (4/3: Jósa András Múzeum, Nyíregyháza: 64.1111.1–3, 64.192.1)
Kékcse, Szabolcs-Szatmár-Bereg, H (4/7)	101 (3/9: Balatoni Múzeum, Keszthely, 86.51.1–2).
Keszthely, Árpád utca, Zala, H (3/6)	240 (5/33: Balatoni Múzeum, Keszthely, 75.71.1–2), 242–243
Keszthely-Fenéki út, Zala, H (5/12)	9, 16 (IV), 21 (VIII), 26–27, 128, 179–188 (4/26–27; 4/28–30: Balatoni Múzeum, Keszthely, 2001.64.1, 2001.65.1, 2001.70.1, 2001.83.1, 2000.3.1–3, 2000.4.1–2, 1960.5.1–5; 4/31; 4/32: Balatoni Múzeum, Keszthely, 59.7.85)
Keszthely-Fenékpuszt, Zala, H (4/8)	242 (5/34: Balatoni Múzeum, Keszthely, Gy. 99.43.2–3) 128, 181
Keszthely-Pusztaszentegyházi dűlő / Ödenkirche Flur, Zala, H Környe, Komárom-Esztergom, H Komárom-Szőny / <i>Brigetio</i> , Komárom-Esztergom, H (4/9) Kunbábony, Bács-Kiskun, H (5/14)	128, 164, 175–176 (4/25) 238–239 (Katona József Múzeum, Kecskemét, 71.2.135–137, 140–144), 241–242
Lengyel, Tolna, H Ludas , Heves, H (3/7)	34, 59–60 105 (3/12–13: Dobó István Vármúzeum, Eger), 107, 111, 116
Mezőkövesd-Mocsolyás, Borsod-Abaúj-Zemplén, H (5/15) Mosonmagyaróvár / <i>Ad Flexum</i> , Győr-Sopron, H Nagyberki-Szalacska, Somogy, H (3/8) Nagyszentmiklós / <i>Sânnicolau Mare</i> / (5/16)	191 (5/2), 193–194 128, 167 92–93 (3/1), 99–100 233 (5/30: Kunsthistorisches Groß St. Nikolaus, Timiş, RO Museum, Wien), 241
Nyíregyháza-Nagy-lapos, Szabolcs-Szatmár-Bereg, H (4/10) Óföldrék-Ürmös, Csongrád, H (4/11)	143 (4/10) 8, 147–149 (4/12–13), 152 (4/14), 154 (4/11)
Paks-Dunakömlőd / <i>Lussonium</i> , Tolna, H (4/12) Pécs / <i>Sopianae</i> , Baranya, H (4/13) Pécs, Jakab-hegy, Baranya, H (3/9)	128, 161 (4/19), 165, 128, 172 (4/24), 174, 182, 117–122 (3/18, 3/19: Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 6904)
Pécs-Üszösözög, Baranya, H (5/17)	226–228 (5/24: Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 956/1–9)

Petronell, Bad Deutsch-Altenburg / <i>Carnuntum</i> , Niederösterreich, A	128, 164–165
Pitvaros, Csongrád, H (5/18)	229 (5/26), 231
Polgár-Kenderföldek, Majoros-tanya, Hajdú-Bihar, H (2/4)	66 (2/2)
Ráckeresztúr, Fejér, H (3/10)	110 (3/17), 114
Regöly, Tolna, H (5/19)	93 (3/1), 224 (5/22: Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 67.3.3–5, 8, 12–14), 228
Ságvár, Somogy, H	128, 181
Sajópetri, Borsod-Abaúj-Zemplén, H (3/11)	108–111 (3/15), 114–116
Sé-Malomi-dűlő, Vas, H (1/5)	52 (1/10)
Somlóhegy, Veszprém H (3/12)	93 (3/1)
Sopron / <i>Scarbantia</i> , Győr-Moson-Sopron, H (4/14)	128, 166 (4/22), 173–174, 202
Sopron-Bécsi domb, Győr-Moson-Sopron, H (3/13)	102 (3/10: Soproni Múzeum, Sopron)
Győr-Moson-Sopron, H (3/14)	93 (3/1)
Sopron-Krautacker, Győr-Moson-Sopron, H (3/15)	93–94, 96–97, 103–104 (3/11b: Soproni Múzeum, Sopron, 93.2.25.2, 93.2.29.13), 107
Sopron-Várhely, Győr-Moson-Sopron, H (3/16)	93–94 (3/1), 97 (3/3–5), 98, 100 (3/8: (Soproni Múzeum, Sopron)
Sormás-Török földek, Zala, H (1/6)	52–53 (1/10)
Sremska Mitrovica / <i>Sirmium</i> , Srem, SRB (4/15)	128, 160 (4/18), 180, 200,
Starčevo, Banat, SRB	34–39, 41, 44–45, 47, 49
Süttő, Komárom-Esztergom megye, H (3/17)	93–95 (3/1), 99–101,
Svodín / Szőgyén, Nitra, SK	57–58
Szajk Jakab-hegy, Baranya, H (3/18)	8, 93–96, 117–126 (3/22: Janus Pannonius Múzeum, Pécs, Ő.2006.73.58.108, Ő 2006.73.64.144, Ő.2006.73.73.37)
Százhalmbatta, Pest, H (3/19)	91, 93 (3/1), 99–100
Szeged-Csengele, Csongrád, H (5/20)	228 (5/25)
Szegvár-Oromdűlő, Csongrád, H (5/21)	229 (5/26)
Szemely-Hegyes, Baranya, H (1/7)	52–53 (1/10), 58
Szentendre / <i>Ulcisia Castra</i> , Pest, H (5/22)	128, 167, 170–171, 202–204 (5/11: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 61.1.136); 5/14 (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 65.1.85, 65.347), 206, 208–209 (5/14), 234 (5/31)
Szentes, Derekegyházi-oldal, Csongrád, H (5/23)	97–98, 195–196, 200, 232 (5/29)
Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb, Zala, H (1/8)	39–47 (1/4–8: Göcseji Múzeum, Zalagerszeg), 42 (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 93.102–41)
Szilágysomlyó / Șimleu Silvaniei / Schomlenmarkt, Sălaj, RO (5/24)	196 (5/7: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 122.18695.1)
Sződliget-Csörög, Pest, H (4/16)	138–139 (4/5–6: Tragor Ignác Múzeum, Vác, U.96.59.1, U. 96.83.2), 142 (4/9: Tragor Ignác Múzeum, Vác, U.96.86.14)
Szólád, Somogy, H (5/25)	9, 23–26 (X–XII), 203–204, 207, 211–220 (5/15–17, 5/19–20: Rippl Rónai Múzeum, Kaposvár)
Szolnok-Szanda, Jász-Nagykun-Szolnok, H (5/26)	195 (5/6: Damjanich János Múzeum, Szolnok), 208 (5/14: Damjanich János Múzeum, Szolnok)
Szombathely / <i>Savaria</i> , Vas, H (4/17)	128, 165 (4/21: Iseum Savariense, Szombathely), 172–173

Tác / <i>Gorsium</i> , Fejér, H	128, 181–182, 202
Tállya-Várhegy, Borsod-Abaúj-Zemplén, H (2/5)	73 (2/5: Hermann Ottó Múzeum, Miskolc)
Tamási-Csikólegelő, Tolna, H (5/27)	205 (5/12: Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 75.4.1.1–2)
Tihany, Veszprém, H (3/20)	92–95 (3/1)
Tiszalók, Szabolcs-Szatmár-Bereg, H (5/28)	190 (5/1: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 12/1948), 193–194
Törtel-Czakóhalom, Pest, H (5/29)	225 (5/23: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 22.1869.1)
Túrkeve-Terehalom, Jász-Nagykun-Szolnok, H (2/6)	80 (2/11)
Üllő, Pest, H (4/18)	136 (4/4: Kossuth Múzeum, Cegléd, 2006.3.1404.1), 140–142 (4/8), 193
Várpalota, Veszprém, H (5/30)	207–208 (5/13: Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 66.137.1–4)
Várvölgy, Nagyláz-hegy, Zala, H (2/7)	75, 81–88 (2/13–20: Balatoni Múzeum, Keszthely, 2007.1.1; 2010.3.4.1; 2010.3.10.56; 2012.1.1.1–2).
Vaskeresztes-Fekete, Vas, H (3/21)	99 (3/7)
Velem-Szentvid, Vas, H (2/8, 3/22)	70–71 (Savaria Múzeum, Szombathely, 54.603.6–12), 92–97, 105–107 (3/14), 109
Veszkény-Nagyhalom, Győr-Moson-Sopron, H (5/31)	201 (5/9: Soproni Múzeum, Sopron, 55.40.1–2)
Villánykövesd-Jakobfalusi út mente, Baranya, H (1/9)	52 (1/10), 55
Vinča, Beograd, SRB	34, 47–48
Vörs, Zala, H (5/32)	202–204 (5/10: Balatoni Múzeum, Keszthely, 60.1.33–35)
Zalaszántó-Tátika, Zala, H (3/23)	93 (3/1), 98–100 (3/6)

Szerzők

Autoren

BÁNFFY Eszter

Römisch-Germanische Kommission des
Deutschen Archäologischen Instituts
Palmengartenstraße 10–12
D–60325 Frankfurt am Main

BARNA Judit

Balatoni Múzeum
Múzeum utca 2
H–8360 Keszthely

BORHY László

Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészettudományi Intézet
Múzeum körút 4/b
H–1088 Budapest

Csősz Aranka

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti intézet
Archaeogenetikai Laboratórium
MTA Humán Tudományok kutatóháza
Tóth Kálmán utca 4
H–1097 Budapest

ĐURKOVIČ Éva

Kasárenská 2A
SK–93101 Šamorín

P. FISCHL Klára

Miskolci Egyetem
Őstörténeti és Régészeti Tanszék
Egyetemváros, B/2. épület, IV. emelet
H–3515 Miskolc

FREEDEN VON Uta

Römisch-Germanische Kommission des
Deutschen Archäologischen Instituts
Palmengartenstraße 10–12
D–60325 Frankfurt am Main

GÁTI Csilla

Janus Pannonius Múzeum
Káptalan utca 5
H–7621 Pécs

GULYÁS Gyöngyi

Szegedi Tudományegyetem
Régészeti Tanszék
Egyetem utca 2
H–6722 Szeged

HEINRICH-TAMÁSKA Orsolya

Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur
des östlichen Europa (GWZO)
Reichsstraße 4–6
D-04109 Leipzig

ILON Gábor

Vas Megyei Kormányhivatal Kulturális
Örökségvédelmi Iroda
Bejczy utca 1–3
H–9700 Szombathely

JEREM Erzsébet

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti intézet
MTA Humán Tudományok kutatóháza
Tóth Kálmán utca 4
H–1097 Budapest

KULCSÁR Valéria
Szegedi Tudományegyetem
Régészeti Tanszék
Egyetem utca 2
H-6722 Szeged

KUSTÁR Rozália
Dunatáj Értékeiért Nonprofit Zrt.
József Attila utca 22
H-6326 Harta

LANGÓ Péter
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti intézet
MTA Humán Tudományok kutatóháza
Tóth Kálmán utca 4
H-1097 Budapest

MOLNÁR Attila
H-9071 Gönyű

MÜLLER Róbert
Balatoni Múzeum
Múzeum utca 2
H-8360 Keszthely

RÁCZ Zsófia
Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészettudományi Intézet
Múzeum körút 4/b
H-1088 Budapest

SZABÓ Ádám
Magyar Nemzeti Múzeum
Múzeum körút 14-16
H-1088 Budapest

TANKÓ Károly
(a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai
János kutatói ösztöndíjasa)
Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészettudományi Intézet
Múzeum körút 4/b
H-1088 Budapest

VIDA Tivadar
Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészettudományi Intézet
Múzeum körút 4/b
H-1088 Budapest

WINGER Daniel
Universität Rostock
Heinrich Schliemann-Institut für
Altertumswissenschaften
Lehrstuhl Ur- und Frühgeschichte
Neuer Markt 3
D-18055 Rostock

Magyarország földrajzi helyzetének köszönhetően átmenetet képezett kelet és nyugat, valamint dél és észak között, ezért egyedülállóan gazdag régészeti emlékekben. A jelen kötet egy német-magyar előadássorozat tanulmányaira alapozva a Kárpát-medence mintegy 7000 év történetét felvillantó friss kutatási eredményeket és innovatív módszereket tárgyal és foglal össze.

A képekkel gazdagon illusztrált kötet öt fejezetet mutat be Magyarország régészetéből: a neolitikumtól a bronz- és vaskoron át a római császárkorig, valamint a népvándorláskorig. A könyv, amely a szakmabeliekhez és a laikusokhoz egyaránt szól, sokoldalú betekintést nyújt a múlt életformáiba, illetve a 21. század eleji régészeti kutatások forrásaiba, problematikájába és módszereibe.

Ungarn besitzt dank seiner geographischen Lage zwischen Ost und West, Nord und Süd ein außergewöhnlich reiches und bewegtes archäologisches Erbe. Der vorliegende Band geht auf eine deutsch-ungarische Vortragsreihe zurück, in der die neusten Forschungen und innovativen Ansätze zur 7000-jährigen Geschichte des Karpatenbeckens vorgestellt und zusammengefasst wurden.

Der reich bebilderte Band präsentiert fünf Zeitabschnitte aus der Archäologie Ungarns: vom Neolithikum über die Bronze- und Eisenzeit bis zur Kaiser- und Völkerwanderungszeit. Das Buch bietet Fachleuten wie Laien bunte Einblicke in vergangene Lebenswelten sowie in Quellen, Fragestellungen und Methoden der archäologischen Forschung am Beginn des 21. Jahrhunderts.

Verlag Bernhard Albert Greiner

ISBN 978-3-86705-085-2